

III 20 217
N 4089
От автора II 914
С. С. БОБЧЕВЪ

НАШЕТО НАРОДНО ПРАВО

въ

ЮРИДИЧЕСКИТЪ НИ ПОСЛОВИЦИ

S. S. BOBTSHEV

NOTRE DROIT POPULAIRE DANS NOS PROVERBS JURIDIQUES

СОФИЯ

КООПЕРАТИВНА ПЕЧАТНИЦА „ГУТЕНБЕРГЪ“

1932

КНИГА ПЪРВА

**ОБИЧАЙ, ЗАКОНЪ И ДЪРЖАВА
ВЪ ЮРИДИЧЕСКИТЪ НИ ПОСЛОВИЦИ**

отъ

С. С. БОБЧЕВЪ

LIVRE PREMIER

**COUTUME, LOI ET ÉTAT DANS
NOS PROVERBES JURIDIQUES**

PAR

S. S. BOBTCHEV

СЪДЪРЖАНИЕ:

Уводъ	стр- 1
-----------------	-----------

Обща бележка.

Източници и литература.

I. Френска парамнография. — Юридически пословачни сборки	2
II. Руски пословачни сборки	7
III. Нѣмска пословачна литература	10
IV. Други славянски и неславянски литератури и пословачни сборки	13

К Н И Г А Ъ

Отдѣлъ първи.

I. Що е пословица? Какъ се произвагати? — Класификация	21
II. Юридическиятъ пословици	30
III. Какво има работено и направено у насъ за пословицата въобще и особено за юридическиятъ?	34

Отдѣлъ втори.

I. Правото и обичаятъ въобще.

1. Що е право?	45
2. Право и сила	47
3. Кривина и правина	49
4. На права Бога	50
5. Царска правда	51
6. Прехалено право	52
7. Обичаятъ и законътъ	52
8. Мѣстни обичая	57
9. Захѣлжителностъ на обичая	58
10. Пазене и измѣненіе на закона	59

Отдѣлъ трети.

I. Държавата въобще.

11. Що е държава, царство и господарство	61
12. Българинътъ и отечеството	64

II. Върховна власть

13. Царьтъ	65
14. Какъ за Царя	67
15. Царски животъ	68
16. Царска милость и правда	68
17. Характеристика на царската служба	70

III. Управление.

Стр.

Органи на управлението.

18. Визиря, паши и други управници	72
19. Какво е било управлението въ турско време	74
20. Оплаквания противъ управлението	75
21. Войскозъ и войска	16

VI. Финанси.

22. Управление, данъци, данъчни служаци	77
---	----

Отдѣлъ четвърти.

V. Самоуправление.

23. Органи на общинското самоуправление	85
24. Народна характеристика за чорбаджията	89
25. Сговоръ и общностъ на интереситѣ	90
26. За еснафа	90
27. Черковна община	91

Отдѣлъ пети.

VI. Територия и нейния съставъ.

28. Държавни граници	95
29. Градове	96
30. Село, колиба, катуни	99

Отдѣлъ шести.

VII. Население.

I Етнически съставъ.

31. За турцитѣ	103
32. За еврейцитѣ	107
33. За гърцитѣ	111
34. За арменцитѣ	114
35. За арнауцитѣ	116
36. За циганитѣ	118
37. За власитѣ	119

II. Социаленъ съставъ.

38. Земледѣлци, орачи (цифри)	122
39. Занаятчи — еснафчи	124
40. Търговци	126
41. Болари — чорбаджи	128
42. Попове	131

III. Свободни професии.

43. Адвокати	133
44. Лѣкари	133
45. Хора на изкуството	135

ПРЕДГОВОРЪ.

Нашата книжнина е доста богата съ сборки изъ народния фолклоръ. Песни, приказки, пословици, поговорки, гатанки и др. умотворения събирани зъ недрата на народа, почнаха да се появяватъ у насъ въ много ранно време — още редомъ съ нашето възраждане — въ края на първата половина на миналото столѣтие. Ревностни събиратели на Народни умотворения бѣха на първо време, та и по-късно, народнитѣ учители. Голѣмъ брой пословици се появиха въ първитѣ цариградски вестници и списания.

Следъ Освобождението събирането, проучването и обработването на народния фолклоръ не само не спрѣ, но се уголѣми значително. Основаха се особени издания — сборници за народни умотворения, въ началото обнародвани отъ Министерството на народното просвѣщение, после отъ нашата Академия на наукитѣ. Та и частни лица много съдействуваха за обогатяването на нашия фолклоренъ материалъ и за изучаването му. Това, обаче, което липсваше, та липсва и до сега, то е едно разработване на юридическия ни фолклоръ.

Твърде малко е правено за събиране и изучаване или поне кодифициране на юридически пословици, поговорки, изречения и др., съ които си служи народътъ въ всѣкидневния животъ. Особено малко е направено за разработването и слагането въ една система на поменатитѣ пословици и поговорки. Азъ се наехъ да направя нѣщо като опитъ въ туй отношение. Впрочемъ, критикътъ и въобще читателятъ иматъ предъ очи предлагания мой трудъ и ще се произнесатъ по него съ изискваната строгостъ, разбира се, отъ научно и обективно гледище. Азъ се успокоявамъ съ мисълта, че се помжчихъ да направя възможното за мене. А щѣ ми се да вѣрвамъ, че то не е безполезно.

София, май, 1932 година.

С. С. Б.

СЪКРАЩЕНИЯ:

- Ари. — Мих. Арнаудовъ
БАН. — Българска Академия на наукитѣ
Вжж. — Вжжаровъ, въ СБЮО
Гжб. — Гжббовъ, Петко
Гер. — Найдень Геровъ. Речникъ
ГС. — Гражданско сѣдопроизводство
Ж. С. или ЖС. — Жива старина отъ Д. Мариновъ
ЗСЛ. — Законъ соудный людьмъ
Кар. или К. — Любенъ Каравеловъ
Меджеле. — Турскиятъ граждански законникъ
М. и Мил. — Братя Миладинови
М. — Москва
Р. — Paris. Парижъ
П. — Пешевъ, Юридически пословици
С. — София
СБАН. — Списание на Българската Академия на наукитѣ
СБЮО. — С. С. Бобчевъ. Сборникъ на български юридически обичаи
Сл. или Слав. — Петко Рачовъ Славейковъ
СНУ. — Сборникъ за народни умотворения
СНУ. и Нар. — Сборникъ за народни} умотворения
и народопись
СПб. — Санкт-Петербургъ
СПС. — Периодическо списание на Българското книжовно д-во въ София
Ш. или Шапк. — Константинъ Шапкаревъ

Нашето народно право въ юридическитѣ ни пословици.

У В О Д Ъ

Обща бележка.

Когато въ 1923 г. азъ се осмѣлихъ да обнародвамъ въ „Годишника на Софийския Университетъ, Юридически факултетъ“, томъ XVIII, моята студия: „Народното брачно право въ юридическитѣ ни пословици“, азъ казахъ: „Настоящата статия е частъ отъ една по-голяма научна работа, която има насловъ: Нашето народно право въ юридическитѣ ни пословици. Тя работа обема следнитѣ отдѣли: 1. Значението на народнитѣ пословици; 2. Държавна власть законъ, управление, сждъ и население; 3. Наказателенъ и граждански сждебенъ редъ; 4. Престъпление и наказание; 5. Гражданско право: а). голѣма и малка челядь; б). народно брачно право; в). имотно право; г). договорно право“.

Десетки години съмъ събиралъ, редомъ съ юридическитѣ обичай, и юридически пословици. Не само съмъ събиралъ, а къмъ тѣхъ постоянно съмъ слагалъ при известния току-що посоченъ редъ и иѣкои тълкувания и обяснения. Желанието ми е било да мога да подчертая по-характерното въ тѣзи народни умо-творения не само отъ гледище на правото и юриспруденцията, а още и отъ гледище на историята, бита, културата, вѣрванията, убежденията, та дори и суевѣрията на народа, съ други думи — и отъ гледище на юридическия фолклоръ.

Сега имамъ възможность да пусна на свѣтъ първата книга на тая моя замислена, начертана и вече въ голѣмата си частъ приготвена, ако и не цѣла, завършена работа. Тозъ пжтъ азъ се спирамъ върху:

I. Обичай и законъ; — II. Право и държава въ народнитѣ ни пословици.

Планътъ, който ще следваме въ тази първа книга, е следниятъ:

Уводъ

На първо мѣсто ще се посочатъ източници и литература, като се спираме по отдѣлно на френската парамнография и юридическия пословични сборки: сетне — на рускитѣ, нѣмскитѣ и др. славянски и не славянски.

Книга първа: обща частъ

Въ отдѣлъ първи ще се занимаемъ съ пословицитѣ въобще, съ тѣхната класификация, съ юридическия пословици.

Въ отдѣлъ втори вече пристъпваме къмъ самитѣ пословици, върху които почива правото, законътъ и обичаятъ. Купъ пословици има поставени въ единъ параграфъ и се даватъ къмъ него нуждитѣ обяснения и тълкувания.

Въ отдѣлъ трети ние разглеждаме държавата въобще, върховна властъ, управление, финансово управление, данъци.

Въ отдѣлъ четвърти се занимаваме съ самоуправлението и съ органитѣ на общинското самоуправление.

Отдѣлъ пети е посветенъ на територията и на нейния съставъ.

Отдѣлъ шести разправя за населението, етнически и социаленъ съставъ.

Ние сме приготвили и другитѣ три книги отъ този трудъ а именно:

Втората книга — сѣдебното право — сѣдоустройство и сѣдопроизводство.

Третата книга е посветена на Наказателното право, а

Четвъртата книга ще обема Гражданското право въ нашитѣ пословици ;

Нека се има предъ видъ, че всѣка отъ тѣзи книги представлява едно отдѣлно цѣло и колко и да има помежду тѣзи книги известна предметна връзка, отдѣлното имъ печатане и занимание съ тѣхъ не вреди никакъ за яснотата на засегнатитѣ теми.

I

Френска парамнография. Юридически пословични сборки

При съставянето на този мой трудъ азъ имахъ предъ видъ, на първо мѣсто, подобнитѣ работи на руски, френски и нѣмски. Особено използвавахъ реда и системата на А. Шезмартенъ, френ-

ския познатъ авторъ на изданието „Германски пословици“ (A. Chaisemartin. Proverbes du droit germanique¹). Този френски авторъ е написалъ сполучливи и заслужили похвала, коментари къмъ нѣмскитѣ пословици, които съпоставя въ много мѣста съ французскитѣ.

Народното обичайно право е доста подробно, даже изчерпателно събрано, изложено и изтъкувано у френцитѣ, руситѣ и нѣмцитѣ. Впрочемъ парамнографи бѣха се появили още въ срѣднитѣ вѣкове нѣкъде, а въ XVII и XVIII вѣкове сякашъ се надпреварваха нанѣкъде.

Много рано френски историци и историко-правници се залавятъ за събиране, систематизиране и издаване на обичайното право, а, редомъ съ него, и на юридическитѣ обичаи, въ които внасятъ и пословици. Още Карлъ VII въ 1583 г. бѣ предписалъ да се извърши кодификацията на обичайното право. Споредъ неговата заповедъ всѣка сѣдебна областъ бѣше длъжна да си състави Кодексъ отъ обичаитѣ (Coutumiers) въ мѣстото. Този трудъ на издирвания се свърши при Карлъ IX. По-късно, за да се избѣгнатъ липси и погрѣшки, много отъ тѣзи сборки се ревидираха. Въ края на XIII в. почти всички юридически обичаи бѣха уредени по окончателенъ начинъ и обнародвани.

Още въ XII стол. въ Франция се появяватъ сборки отъ пословици и поговорки. Таква бѣха Les dits de Marcoul et Solomon; въ XIII стол. Dits des philosophes ou Proverbes des Philosophes; въ XIV стол. Guillaume de Tignonville написа Dits des Philosophes, дето сж събрани повечето отъ поучителнитѣ за времето пословици².

Следъ появяване на книгопечатането появяватъ се вече и печатани сборки на пословици, между които поменатия диалогъ на Соломона и Маркула. Особно важни въ историческо и литературно отношение сж: Proverbes communs, Proverbes ruraux et vulgaires, които постоянно бѣха препечатвани презъ XVI ст. съ разни прибавки и наименования, едно отъ друго по-любопитни³.

При това почва се печатането на пословични сборки съ тълкувания (коментари) и съ историческото имъ обяснение.

¹) A. Chaisemartin, Proverbes et maximes du droit germanique étudiés en eux mêmes et dans leurs rapports avec le droit français. Paris 1891. стр. 585.

²) Вж. Льо Ру де Ленсн. Le Livre des proverbes français. стр. XVIII.

³) Gomes de Trier въ 1611 г. напечатана „Градина за забава, въ която растатъ рѣзки, цѣлти и плодове много хубави, подъ названіе „Шестъ хиляди пословици и весели френски ерещи, събрани и подредени отъ Gomes de Trier, не само полезни, но и сладки за всички желасци духове отъ много благородни и богаты французки езикъ, новопоставенъ въ свѣтъна“, въ Амстердамъ; вж. Le Roux de Lincy XXXIX.

Работата поспоря не само за обичайното право, но и за френската парамология.

Кодификацията на юридическият обичай докара и до кодификация на една част от френските правни пословици, афоризми и брокари¹⁾.

Въ 1608 г. един от учениците на Кужасъ (Кушии) Антоанъ Лоазель, публикува своите „Обичайни институти“ или „Наръчникъ отъ много и различни правила, сентенции и пословици, както стари, тъй и нови по обичайното и най-обикновено право на Франция“. Въ продължение на 40-годишна практика Лоазель си бѣше поставилъ за задача да схване духа на френското обичайно право. Но не само това. Той искаше да приготви по този начинъ единъ единичкъ, но еднакъвъ законъ за цѣла Франция: една вѣра, единъ кралъ, единъ законъ. Туй бѣше доунга на французитѣ отъ XIV в. Както се знае, туй можѣ да стане 200 години по-късно и се извърши отъ французката революция. Френскитѣ вещи юристи казватъ, че малката книжка „Наръчника на Лоазела“ е запазила сока и моляка на старата юриспруденция. Ето защо този Наръчникъ е претърпѣлъ нѣколко издания. Той бѣше коментиракъ и отъ много други юристи²⁾.

По примѣра на „Обичайнитѣ институти“ на Лоазела почнаха се негови подражатели. Пиеръ де Л'Омо, (Pierre de l'Hommeau) кралски съветникъ, публикува своите „Общи максими по френското право“ (раздѣлени на три книги). Лоазель влѣхна любовъ къмъ пословицитѣ и на юриста Катерино, който издаде също така пословици въ една сбирка: *Les axiomes du droit français*.

Въ XVIII в. се явяватъ нови събиратели на пословици, помежду които Клодъ Поке де Ливоньеръ (Claude Pasquet de Livonnière), професоръ по правото въ Анжеръ, който си служи съ

¹⁾ Думата брокари, произлиза отъ името Бурхардъ или Брокардусъ, единъ владика въ Бормсь, който бѣше съставилъ каноническа сбирка, носеща неговото име — Брокардия. Понеже въ сбирката имаше много афоризми и пословици, почнаха да наричатъ съ туй име асаки сентенции, извадени отъ разни автори и по този начинъ правната история спечели едно ново име — брокари, което ще каже: правни изречения. Терминътъ е въ широко употребление.

²⁾ Antoine Loisel: *Instituts coutumiers ou Manuel de plusieurs et diverses règles, sentences et proverbes tant anciens que modernes de droit coutumier et plus ordinaire de la France*. Въ 1610 г. той издаде, нареденъ по азбученъ редъ: *Proverbes ruraux et vulgaires anciens et modernes*. — събрани отъ него.

Лоазела, за да приготви своитѣ „Правила на френското право“ (Règles du droit français, Paris 1730). Още по-късно Клодъ де Ферриеръ (Claude de Ferrière) издава новъ „Обичаенъ институтъ“ и обнародва „Трактатъ на правила отъ французкото право“, публикуванъ въ Парижъ въ 1787 г. Две години следъ това последва френската революция, която докара обединяването на френското право въ една „Декларация за правата на човека и гражданина“ отъ 1789 г. и главно, въ „Френския граждански кодексъ“ отъ 1804 г.

Въ Франция до революцията имаше приготвени издадени няколко мѣстни и общи обичайни сборници, наречени „Кутюмие“ Coutumiers. Споредъ едно сведение на Мерленъ (Merlin), въ Франция преди 1789 г. сж действували най-малко 60 системи на мѣстно обичайно право. Въ тази пѣстрота отъ мѣстни обичаи виждатъ естественото послѣствие отъ развитието на феодалната система, въ господството на която цѣлата страна бѣ раздробена на много малки области, даже владения. Въ това време, споредъ израза на знаменития историкъ Мишле „долината съставляваше едно кралство, а рѣлината до нея — друго“. Жителитѣ на всѣка околна градъ, даже на всѣко село се ръководили отъ свой мѣстенъ обичай.

Това положение никакъ не се отрази отрицателно къмъ френското право въобще, къмъ обичайното право и къмъ пословицитѣ въ частности. Напротивъ, юридическиятъ обичай въобще и пословицитѣ станаха предметъ на събиране, на кодифициране, на обширно и дълбоко изучаване. Голѣми френски юристи се посветиха отрано на работата и, както се помена по-горе, тѣ извършиха много хубаво дѣло, като кодифицираха юридическиятъ обичай и по този начинъ направиха възможно и лесно съставянето на този Граждански законникъ, който се появи въ 1804 г., когато гениялниятъ консулъ на Франция, още преди да стане императоръ, издаде своето безсмъртно създание — „Кодекса“, Le Code, дълги години носящъ неговото славно име.

Освенъ поменатитѣ по-горе събиратели на пословици, нека тука поменемъ още и следнитѣ отъ сравнително по-ново време:

¹⁾ Книгата „Френски пословици“ отъ Лески съдържа този наученъ интересъ, че въ началото има няколко страници „Исторически издирвания върху френскитѣ пословици и тѣхното употребление въ литературата отъ срѣднитѣ вѣкове и Ренесанса“.

Льо Ру де Лески дава пословицитѣ споредъ съдържанитѣ въ тѣхъ понятия: свещени ил вѣрски, физическа природа, елементи, земя, плодове, метали, време, животни, човѣкъ, исторически, морални условия, обичаи, политика, законодателство, юриспруденция.

Другитѣ френски събиратели и издатели на пословици обикновено ги нареждатъ по азбученъ редъ.

Книгата на френскитѣ пословици отъ Льо Ру де Ленси, въ два тома *Le Roux de Lincy. Le livre des proverbes français*, T. I. Paris 1859¹⁾.

Речникъ на пословици отъ Китаръ: *Quitard. Dictionnaire des proverbes et de locutions proverbiales.*

Сжиятъ е издалъ: исторически, книжовни и нравоуч. етюди върху френскитѣ пословици. Парижъ, 1816 г. — *Etudes historiques, littéraires et morales sur les proverbes français* p. 1860.

Ch. Cahier, *Quelque six mille de proverbes*, Paris, 1868 III. Каквѣ. Пъколько 6000 пословици и афоризми, употребявани и засти въ наше време и въ последнитѣ вѣкове. Парижъ, 1868, стр. 579. Въ тази интересна сбирка, освенъ френски, има напечатани още: пословици иѣмски, английски, арабски, китайски, шотландски, испански, фламански, индийски, италиански, еврейски, руски, турски. Въ една втора часть къмъ тази сбирка се срѣщатъ аксиоми по право и философия, тѣзи последнитѣ сж по латински, иѣкои отъ тѣзи пословици сж печатани само въ френски преводъ. Таквиъ сж: рускитѣ, арабскитѣ, китайскитѣ, индийскитѣ, еврейскитѣ и турскитѣ.

Споредъ моята оценка най-заслужва вниманието на юриста книгата на мировия сѣдин Артуръ Дагенъ: „Аксиоми, афоризми и брокари въ френското право съ посочване на источника, подобнитѣ латински и съ позоваване на кодекситѣ и на законитѣ“. Бележки, предисловие и подробни таблици. Парижъ, 1926.

Arthur Daguin, *Axiomes, aphorismes et brocards de droit français avec indications de la source, similaires latins, conférence aux codes et lois. Notes, Préface et Tables détaillées*, Paris, 1926, p. 295.

Дагенъ ни дава единъ азбученъ репертуаръ на поменатитѣ пословици, наречени у него аксиоми, афоризми и брокари. На много мѣста подъ пословицата той прави иѣкои научни и важни отъ гледище на правото и юриспруденцията бележки. Много цененъ е и азбучниятъ показалецъ, който придружава книгата му въ края.

Интересна е малката книжка на Льо Мартелъ „Малкъ сборникъ на френски пословици“ XIII издание. Парижъ.

Martel, *Petit recueil de proverbes français* XIII édition, Paris.

Той ги дѣли на три разреда: 1. пословични изрази или фигурални и метафизически начини да се говори; 2. Пословици за факти или опитни истини, които констатираатъ начини на действия, общи за мнозина, но безъ да се предлагатъ като правило; 3. Пословици съ нравоучение. И въ тѣзи три отдѣла пословицитѣ сж изложени по азбученъ редъ.

II

Руски пословични сбирки.

Много рано въ Русия се обърнало внимание, както на обичайното право, тъй също и на юридич. и др. пословици. Запазени сж ръкописни сборници „Повѣсти или пословици всенароднѣйшія по алфавиту“ отъ XVII в. въ Моск. архивъ на м-ото на външ. работи; Книга о всенародныхъ пословицахъ, 1714 (така наречения Погодински сборникъ, въ Импер. публична библиотека). Цѣли комисии, уредени отъ етнографското отдѣление при географическитѣ дружества се посветиха на изучаване на юридическия фолклоръ. Издадоха се програмни уплътнения и голѣми сбирки отъ юридически обичаи, а също така и отъ пословици. Появиха се видни учени, обикнали родното право и желаючи да излекатъ изъ него всичко, което може да послужи за едно рационално законодателство. Тѣ издадоха трудове, обърнали вниманието на цѣль свѣтъ. Между тѣзи трудове на руски учени историко-правници и юристи, нека поменемъ следнитѣ:

С. В. Пахманъ. Обычное гражд. право Россіи. 1877 и 1879 г.

В. Леонтовичъ: Обычное право древнихъ славянъ Кіевск. ун. изв. 1865, № 2—4.

Кронидъ Малышевъ: Обычное право. 1858. С. Петербургъ.

Загоскинъ. Исторія р. права I. 463. Книгата на Загоскинъ е ценна като общо ръководство, въ което се засѣгатъ общи положения за славянскитѣ пословици, поговорки, символи, формули и пр.

П. Карасевичъ. Гражд. общее право Франціи. Москва.

И. Оршанскій. Исслѣдованія по русскому праву обычному и брачному. I. Народный судъ и народное право; II. Духовный судъ и семейное право; III. Реформа гражданскаго и брачнаго права. С. Петербургъ, 1869 г.

Единъ свѣтъль умъ, какъвто бѣше професорътъ и общественикъ, социологътъ Максимъ М. Ковалевскій съ страсть и увлечение продължи важното дѣло на славян предходници и наедно съ Всеволодъ Мюлеръ, отличенъ езиковедъ и етнографъ, отиде лично на Кавказъ, гдето продължително време изучава адатитѣ (обичаитѣ), пословицитѣ, поговоркитѣ на кавказкитѣ горци, особено на осетинцитѣ. Особено внимание той обърна и върху маслахатитѣ (постановленията) на народнитѣ кавказки сѣдни, съвети и творци на обичайното право. Въ тѣзи адати и маслахати на Кавказъ историко-правната наука

намѣри извънредно голѣмо улеснение въ своята задача, между друго за да се уясни по възможностъ проблемата за произхода на правото, семейството, собствеността и държавата, както и да се допълни и поправи теорията на историческата школа, начело съ Ейхорнъ, Савиньи и Пухта, която намѣрваше произхода на правото само въ народния духъ (Volkgeist). Тамъ, на Кавказъ се констатира, между друго, че и чуждото влияние, каквото за Кавказъ е било това на арменци, грузинци, а може и на персийското право, както и подражателността и личнитѣ или колективни маслахати, не малко сж важни за оценение и обяснение на причинността въ създаването на обичайното право, та и въобще на правото. М. М. Ковалевски издаде своя монументаленъ трудъ по руски „Современный обычай и древній законъ въ Россіи“ въ два тома. Той го преведе и напечата на французки: *Coutume contemporaine et loi ancienne*. Paris 1893.

Трудътъ на Ковалевски по тозъ начинъ става достойно въобще на цѣлия ученъ и особено на юридическия свѣтъ, който намѣри въ него грамаденъ източникъ и неизчерпаеми материяли за научни занятия. Бележитиятъ френски историкъ на правото Дарестъ използва този трудъ на Ковалевски, за да издаде къмъ своитѣ „Етюди по правната история“. Парижъ 1889 г. още „Нови Етюди по правната история“ 1902, „*Études d'histoire de droit*“. Paris 1889 и „*Nouvelles études d'histoire de droit*“ Paris 1902.

Колкото специално з: сбирки отъ руски пословици, които бѣха събирани и проучвани редомъ съ народнитѣ умотворения по обичайното право, тукъ ще поменемъ за по-важитѣ:

Още въ XVII в. се появява „Книга за всенароднитѣ пословици“ 1714 г., издадена въ тѣй наречения Погодински сборникъ¹⁾. Следъ това, печатни издания се появяватъ въ разни време, каквито сж „Сборникъ разныхъ пословицъ“ въ Писмоновка на Курганова 1769 г.; Д. Княжевичъ „Полное собраніе русскихъ пословицъ и поговорокъ“, 1822 г.

Много важна е редицата сборници на И. Сибгиревъ: „Русскіе въ своихъ пословицахъ“. Москва, 1832, „Русскія народныя пословицы и притчи“. Москва 1848 г. „Новый сборникъ русскихъ пословицъ и поговорокъ“. Москва, 1867.

Нему се дължи наследването: „Замѣчанія о русскихъ пословицахъ, сходныхъ съ греческими въ Европы 1829 г. 165. № — I и II.

Обърна внимание и до сега заслужено се цени високо капиталния трудъ на В. И. Даль „Пословицы русскаго народа“. Москва, 1862. II-ро издание С. Петербургъ 1869. Даль е

¹⁾ Вж. по-горе стр. 7 въ началото.

събрали повече отъ 30 хиляди пословици, поговорки, изречения и пр.

Отъ литературно гледище интересно е изданието на Максимовъ „Крылатія слова“ С. Петербургъ, 1890 г. Тукъ се обясняватъ рускитѣ пословици и се изследва тѣхното произхождение.

Важна е и книгата на Тимошенко „Византійскія пословицы и славянскія паралели къ нимъ“. Варшава 1895 г. Сжшо заслужва внимание и труда на Желобовски „Семья по воззрѣніямъ русскаго народа выраженнымъ въ пословицахъ“, печатанъ въ „Филологическія записки“ 1892 г. Воронежъ.

Писателтъ, който разни и въдълбочи изучаването на руската народна книжина, особно поезията на пословицитѣ е Г. Буслаевъ въ своето солидно съчинение въ два голѣми тома: Историческіе очерки русской народной словесности и искусства. СПб. 1861. Първиятъ томъ обема: Русская народная поэзія. Изданіе Д. Е. Кожанчикова. Буслаевъ обнародва своитѣ важни размислени по народната поезия и пословици, като разгледва предмета сравнително отъ гледище историко-културно, литературно и филологическо. Той прави сравнение съ всички езици отъ индоевропейския свѣтъ, научно-критически разследва историческото произхождение и развитие на пословицата и се занимава подробно съ главнитѣ моменти на това историческо развитие. Като се чете тоя трудъ на Буслаевъ, неволно се натрапва мисълта: „колко щѣше да бжде добре да бѣше се появилъ и у насъ поне единъ малтъкъ Буслаевъ, за да изтъкне и разгледа историко-културно и филологически нашето пословично съкровище.“

За юридическитѣ пословици ние имаме по руски следнитѣ по-важни трудове:

И. Свѣтгиревъ. Русскія юридическія пословицы. 1842 № 7 и 8.

Барсовъ. „Русское право въ народныхъ пословицахъ“, четено въ публичното заседание на Комисіята при антропологическата изложба. Москва 1878 г.;

Суховъ. „Бытовія юридическія пословицы русскаго народа“ („Юридическій вѣстникъ“ 1874 г. IX—X);

Иллюстровъ. „Юридическія пословицы и поговорки русскаго народа“. Москва, 1885 г. Сжщиятъ Иллюстровъ е печаталъ въ „Юридическій вѣстникъ“ г. XVI кн. II „Юридическія пословицы русскаго народа“. Въ този свой трудъ автортъ прави единъ опитъ за систематическо по отдѣлитѣ на правото изложение на юридическитѣ пословици на руския народъ, като изпъл-

зува главно пословицитѣ отъ сборницитѣ на Снѣгиревъ и Даль. Той раздѣля пословицитѣ на: а) отнасящи се къмъ закона, б) — къмъ държавното право, в) — къмъ наказателното право, г) — къмъ гражданското право, д) — къмъ сѣдоустройството и къмъ сѣдопроизводството. Този трудъ на Иллюстровъ още сме имали предъ видъ за класификацията при съставянето и на нашата работа.

Единъ отъ солиднитѣ руски цивилисти проф. К. П. Побѣдоносцевъ въ своя прекрасенъ „Курсъ по гражданско право“ печата и за всѣки отдѣлъ съответнитѣ руски пословици¹⁾.

Голѣмъ брой руски пословици сѣ печатани въ разнитѣ периодически списания и сборници: Библиотека для чтенія, Учитель, Другъ народа, Воскресное чтеніе, въ Христоматитѣ и пр.

III.

Нѣмска пословична литература.

Както германското обичайно право, тъй и германската парамология не сѣ никакъ бедни откъмъ забележителни работи, които се отличаватъ и съ голѣми достоинства. Тѣ сѣ заслужили вниманието на всички вещи писатели и въ Франция, гдето въ ранно време не се отнасяха подобаваше къмъ германската духовна култура. Германскитѣ юридически пословици сѣ се събирали и разработвали, както и въ Франция, редомъ съ националното обичайно право. Това последното нѣкога е било съвсемъ занемарено и покривано, даже погълчано отъ римското и отъ каноническото право. Не е лишенъ единъ бързъ погледъ върху развитието на германското национално право и появиението на трудове, отнасящи се до пословицитѣ.

Следъ отдѣлянето на германската частъ отъ общата Карлова империя, въ Германия на първо време се възприематъ и въвеждатъ закони и наредби отъ римски произходъ, донесени тукъ главно отъ чужди и домашни доктори и професори на правото, възпитаници на Болонската школа въ Италия. Дълго време римското право бѣше се установило и действуваше като германско. Това трая докато почнаха да се появяватъ тенденции за национално право. Поникнаха така нареченитѣ Сакско и Шнабско огледала (*Sachsenspiegel*, *Schwabenspiegel*), като продължение на онези варварски правди или закони, *Leges barbarorum*, които въ Германия носиха още показателното име *Völkerrechte* (народни права или закони) и които заключаваша въ себе си сборъ отъ юридически обичаи съ пословишки сентенции.

¹⁾ К. П. Побѣдоносцевъ. Курсъ гражданското право. Три отдѣлни тома.

Сакското огледало е съставено приблизително около 1224 г. до 1240. И то по латински. По-късно то се появява и на долнофърмско наречие. То съдържа едно съкращение от старите сакски обичайни наредби, както впрочемъ казва това неговиятъ съставител, вѣроятно Елке фонъ Репховъ, шефенъ (народенъ съдия) въ Ашерслебенското херцогство, въ Тюрингия. Въ римувания прологъ отъ 280 стихове, сложени начело на неговия трудъ той пише:

Това право не азъ го измислихъ;
Отъ памтиѣнка ни го запазиха
Нашигѣ добри прадѣди¹⁾.

Швабското огледало, отдавано, макаръ и не съ положителностъ, на единъ монахъ — Давидъ, отъ Аугсбургъ, а после на единъ другъ монахъ — Бертолдъ и, най-после, на единъ рицаръ, пакъ Бертолдъ, — е съставено по горнофърмско наречие въ 1303 год. То съдържа, както и сакското, една книга „Обичайно право“ и друга — „Феодално право“. Обикновена компилация, то е работено по типа на с. о. и по нейде го перепразира. То се е прилагало въ южна Германия, Швабия, Бавария, Австрия, Чехия, Тиролъ. Тукъ римското право е ваяло по-силно поради близкото италианско съседство.

Тѣзи две „огледала“ намѣрвали своитѣ глосатори и тълкуватели и дали мѣсто, за да се появятъ „Съкращения на обичайното право“.

Бѣше единъ периодъ, когато Германия бѣ завладяна отъ римското право, особено при Максимилиана I, въ края на XV в. Пандектитъ станаха иѣщо като нареченъ законъ, употребяванъ и много разпространенъ.

У единъ народъ, като германския, не можеше да не се появи реакция въ името на националното право. Народнитѣ съдии, шефенитѣ, изпъкнаха като горещи пазители на народното право. Разказватъ за такъвъ единъ случай. Когато въ XVI в. въ Фрауенфелдъ, Тургония, единъ докторъ на правото, отъ Констанца, цитиралъ Бертолдъ и Балдъ предъ единъ шефенски съдъ, шефенитѣ го изгонили отъ своето заседание. Тѣ му казали така: „Чуйте, докторе, ние, шефенитѣ, не съдимъ споредъ мненията на Бертолдъ и Балдъ и други доктори. Ние

¹⁾ Das Recht ne hau ich selve underdacht
ich habe von aldere am unsich gebracht
Unse gute vore voren.

Вж. Homerjer. Des Sachsenspiegel. Erster theil oder das Sächsische Landrecht. III Ausgabe. Berlin 1861. Прологъ, Строчне 151—153.

си имаме наши частни обичаи и наше земско право. Махнете се отъ тука, докторе идете си!¹⁾

Гьоте ни дава въ своя „Гьощ фонъ Берлингенъ“ една сцена, въ която е изобразена силата на римското право и негодунанието, що извиквало то въ народнитъ маси.

Въ германскитъ държави поменатата реакция се появява съ стремежа да се създаде национално право, да се приготви и издаде общъ националенъ кодексъ. Появяватъ се най-напредъ съставения на Landrechte — обичайни наредби въ известно мѣсто. Въ 1756 г. се появява единъ такъвъ баварски Ландрехтъ. Въ 1749 г. — при Фридриха I — се появява и единъ подобенъ кодексъ — *Cognus Juris Fredericianus*, още повече засиленъ въ национално отношение въ 1794 г. И следъ това въ най-ново време, като се почва отъ освобождението на Германия отъ Наполеоновия ботушъ, издаватъ се постепенно чисто национални кодекси: по наказателно право (31 май 1870); по гражданско съдпроизводство (1877 г.); за несъстоятелността (1877) и най-после, като венецъ на националната кодификация — общъ граждански кодексъ (1896 г.²⁾). Всички тѣзи кодекси сж преведени и издадени и по френски.

Шезмартенъ, който посветява своя трудъ на германскитъ юридически пословици (*Proverbes et maximes du droit germanique*) казва, че тѣ не се поддаватъ тъй лесно на класифициране и разбиране, както френскитъ обичайни правила, максими и афоризми. Но тѣ сж интересни и заслужватъ едно грижливо проучване и именно това е, което прави френскитъ авторъ, магистратъ.

По-особенно това, що заслужва нашето внимание, то е че бележити нѣмски историко-правници и юристи сж се занимавали, редомъ съ националното право и съ германскитъ пословици, проучвали сж ги, класифицирали сж ги и сж издали цѣли томове. По-забележителнитъ отъ тѣзи трудове сж тѣзи на Херберъ Блунчли, Хилебрандъ, Бьозелеръ, Леръ, Графъ и Дитеръ. Особено струва да се обърне внимание върху трудоветъ на Хилебрандъ, Графъ и Дитеръ.

Хилебрандъ съставя своята превъзходна сбирка *Deutsche Rechtssprichwörter*, отъ които се е ползувалъ най-много Шезмартенъ.

Сжщото извършватъ и отличнитъ представители на германската парамнология, Графъ и Дитеръ: *Graf und Dieter, Deutsche Rechtssprichwörter*.

¹⁾ Zöpfli, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I § 55. II Nota 4.

²⁾ Вакзе въ сила въ 1906 г.

Именно тѣзи последнитѣ сж били използвани най-подробно въ цитирания вече у насъ френски тълкувателъ на пословици Шезмартенъ.

Обширната коментарна работа на Шезмартенъ ми е послужила не малко като образецъ при съставянето и издането на настоящата първа книга отъ моята работа.

IV.

Други — славянски и неславянски литератури и пословични сборки.

Ако се спрѣхъ по-подробно върху извършеното отъ руси, френци и нѣмци въ областта на парамнология, това никакъ не ще каже, че у други народи (англичани, испанци, италианци) и особено у славянитѣ (поляци, чехославци, сърби, хървати и словени) парамнологията нѣма свои представители. Никакъ не! и у тѣзи народи има важни парамнографи — работници, които сж се отличили, както съ издаването на сборки отъ пословици, тъй сжщо и съ тѣхнитѣ тълкувания и изследвания.

Ще помена отъ англичанитѣ Бонъ, отъ италианцитѣ Хасерини, отъ испанцитѣ Донъ Ианиго Лопецъ де Мендоза, който още по-миналия вѣкъ издаде интересна сборка — Пословици и правила за поведение (Китаръ, ц. с. 10). Фернандо Пюнезъ, нареченъ *Commandor Griego*, който събра испанскитѣ пословици въ единъ голѣмъ томъ, въ който влязатъ и португалскитѣ.

Отъ поляцитѣ нека почнемъ отъ Рижински (1618), Кнапски — Войтшки (1836), Линински и Даровски (1874). У чехитѣ Фр. Л. Челаковски издаде *Mudroslovi národa slovánského ve přísloviích* (Новочехска Библиотека, издавана на кладем чехскаго Музеум, число XIV в. Праге. 1852); отлична сборка на сравнително разгледане съкровището отъ славянски пословици. За насъ особено е важенъ труда на чеха Антонъ Рибичка:

A. Rybička. Pravidla, příslovi a povídky vsehnujci se k správě veřejné a obecně i k právu občanskému i trestnému. v Praze 1872.

У сърбитѣ сж издадени, следъ доста пълния сборникъ на Вукъ Караджичъ „Српске народне пословице“. Беч. и голѣма редица издания на пословици, разпрѣснати по разни списания. Хърватитѣ сжщо така иматъ, освенъ пословицитѣ, които се появиха въ Сборника на правитѣ обичаи у южнитѣ словени отъ Д-ръ Валтазаръ Боги-

щича¹⁾, маса пословици и поговорки, издадени въ разное време въ Сборника на Академита на наукитѣ, нареченъ „Сборникъ за народенъ животъ“ отъ който до сега сѣ излѣзли нѣколко тома подъ вещата редакция на Д-ръ Драг. Бораничъ, професоръ въ Загребския Университетъ.

А. Гиафердингъ издаде „Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ“ въ „Записки И. Р. географическаго общества по отдѣленію этнографіи“, Томъ II, 1869.

Миат Стојановичъ — Сбирка хрватскихъ народныхъ пословицахъ и рѣчи у Загребу 1886.

Ант. Янежичъ — „Цветѣ слованскаго народа“. Словенске народне песме, пословице и заставиче, 1852.

И. А. Носовичъ — Сборникъ бѣлорускихъ пословицъ въ „Записки И. Р. географ. общества“ I и II СПб, 1867-69.

За полскитѣ пословици нека поменемъ още: А. Верила — Заболскій. „Прослова полскіе относящесе до назвиск шляхтскихъ и мейцовосши. I. Познань, 1884 г.

Отъ малорускитѣ сбирки на пословици ще поменемъ „Сборника на малоруски пословици“ отъ Шимаши — Иличъ, Черн. 1858; Закревскіи — „Малорусскія пословици“. Москва 1860; Номиса „Украинскіи приказки“ СПб., 1864.

Впрочемъ толкозъ е голѣмъ списака на пословицни сбирници у славянскитѣ и други страни, че ние отправяме читатели главно къмъ литературата и източникитѣ, както тя е посочена доста изчерпателно въ „Энциклопедическій словарь“ на Брокгаусъ и Ефронъ, Томъ 24 А, вж. думата „пословица“.

Близки до насъ сѣ ромѣнскитѣ пословици, каквито сѣ печатани въ нѣколко сборника, и между които най-важна е колекцията на И. Зине въ нѣколко тома¹⁾. Единъ достъпенъ за

¹⁾ Dr. Valtazar Bogišić. Zbornik sadašnih pravnih običaja i rječnihъ slovena. Zagreb, 1874. — Този Сборникъ на Богішича е важенъ и за нашата пареміографія, защото въ него сѣ напечатани и отговоритѣ на Петъръ В. Оджановъ по нашитѣ юридически обичаи, а тѣзи отговори сѣ издѣстриени съ голѣмъ брой български пословици. Тѣхното значение е толкозъ по-голѣмо, че тѣ сѣ събирали и съобщени въ време на турското владичество.

²⁾ Proverbele Românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, dicționar, povești, cuvinte adevărate asemănări, idiotisme și cimitiruri cu un Glosar Romano-frances de Julius A. Zane. Vol. V. Operă premiată de academia română. Bucuresci. 1900.

Представяамъ голѣмъ интересъ за българския юридически фолклоръ ромѣнската пословица любиво, и както тя е изложена у Зане. Тука въ

всѣкиго сборникъ е издаденъ като извлечение отъ поменатия трудъ на Занне подъ заглавие „Пословици на ромънитѣ“, популярно издание. Букурещъ. Издание на книжара Сочекъ, 1917 г. стр. 322. Въ тази сбирка пословицитѣ сж наредени по предметъ, а именно физическа природа, животни, човекъ и неговитѣ органи, състояния, кжща и облекло, ядене и пиене, за обществения животъ, закони, обучения, градове, обичаи, душа и нейнитѣ свойства, съвестъ и душа, добродетели, недостатъци и престжждения, разни правила, годишни времена, празници, звезди, елементи, занаятъ, разстояние, животни, стопанство и пр.

Струва да се спремъ и върху турскитѣ пословици, които сж имали най-големо влияние върху нашитѣ (вж. за това моята статия „Българо-турски успоредици въ юридическитѣ ни пословици и значението имъ за народното право“ изъ моя докладъ, четенъ въ Юридическата секция на Събора на рускитѣ учени, държанъ въ София, 14-21 септемврий 1930 год.²⁾).

Въ всички печатани български сбирки на пословици, като се почне отъ П. Р. Славейковъ, се срѣщатъ редомъ съ българскитѣ и нѣкои турски пословици. Вънъ отъ това С. Чилингировъ и проф. С. Младеновъ напечатаха нѣколко десетки турски пословици. Първия въ „Известия на Етнографския музей“ год. II кн. 3-4 и г. III кн. 1-2. Проф. Младеновъ напечата нѣколко турски пословици въ „Списание на нѣмското дружество за източнитѣ земи“. Липска, 1919 т. 68³⁾.

По турски издадени пословици има на първо мѣсто много пълното издание на Шинаси „Дурубн имсали Османше“, отъ което ние имаме наржки третото издание отъ Абу-Ел-Зиа. Цари-

тази сбирка, парамнологътъ българинъ и изобико всѣки, който изучава грижливо ромънскитѣ пословици, ще се убеди нагледно колко големо влияние е упражнилъ стариятъ български езикъ върху ромънската словна култура. Тукъ се срѣщатъ наша думи — чисто български, които никакъ не отричатъ на българското влияние върху ромънския езикъ и които не би могълъ да оспори, както ние не отричаме взаимодействието на двата езика и заемането отъ насъ на нѣкои думи и изрази, чисто влашки или ромънски. По този въпросъ сравни изучаванията на нашитѣ историко-филозофи проф. Ст. Романски, С. Младеновъ и Мутафчиевъ.

¹⁾ Тази моя статия се появи въ Труды V Създа русскихъ Академическыхъ организаций за границей ч. I (по руски) и въ Науч. прегледъ т. III кн. 2-а. по български.

²⁾ Zeitschrift der d. Morgenländischen Gesellschaft. 68 Band. Leipzig.

градъ, 1302-1880. Тази сбирка на Шинаси съдържа 4004 пословици и поговорки³⁾.

Друга турска сбирка е тази на Текезаде Саидъ. „Джемел Мюктехибен Тюркне яхут аталар сюзю“ Дерсаадетъ т. е. Сборъ на турски изречения или отечески думи. Цариградъ, 1311-1893.

Въ по-ново време се появили кратки сбирки отъ пословици: Хашимъ Вели — Аталар сюзю (Отечески думи). 1926 г.

Юзбек-олу Есад — Тюрк дилинде дарби миселдер т. е. Пословици на турски езикъ. Измиръ. 1341 (1923).

Има много турски пословици, които въ срѣдитъ на наши българи, малко-много познаващи езика се употребяватъ

³⁾ Животътъ и деятелността на Ибрахимъ Шинаси са пълни съ приключения. Той плодობаватъ, допъкжде, живота и деятелността на нашия Петко Рачовъ Славейковъ. Споредъ биографията му, печатана въ Нумунен Едебияти Османли отъ Ебузиа Тенфикъ, VI-о издание, 1914 г. той се е родилъ въ 1825 г. въ Цариградъ. Останали сироче много рано, майка му всѣжакъ се е мъчила да го отгледа. Свършилъ е въ мѣстнитъ училища. Отдначавалъ се е съ своята голѣма паметъ. Обърналъ внимание много рано на управлениитъ кракове. Научилъ французки езикъ основно. Бидейки на 18-19 год. отишъ въ Европа. Почна да пише и по французки. Взема го подъ свое покровителство Фетхи-Паша и голѣмнитъ Решитъ паша. Обърналъ му вниманието да учи финансова наука. Когато се връща въ Цариградъ, той била назначенъ въ Съветитъ по просвѣщеніе и по финанси при ресентивнитъ министерства. Става членъ на Турската Академия, току-що поимала се тогачъ. Скоро пада въ немилостъ. Уволняватъ го подъ разни предлози, като го снатратъ, че е единъ опасенъ фримиасонинъ и безбожникъ. Известно време той става журналистъ. — издава „Теражумани Ахвали“ въ 1859 г. При султанта Абдулъ-Алиса, той издава Тасвири ешкаръ, превежда по турски френски писатели. Той спечелва съчувствието на Фуадъ-паша, който по-напредъ го преследвалъ; съдействува за оспорването на Джериден Аскерие (воененъ вестникъ); отъ време на време се подлага на разни нови преследвания. Съставява обширенъ речникъ, като отишъ въ Парижъ съ съдействието на Жа иъ Петри, редакторъ на „Журналъ д'Ориан“, а после на „Курас д'Ориан“. Речникътъ му стига до буквата Т, въ IV тома; печатана е една часть въ Парижъ отъ Източнитъ Академии, а другата въ Пеша; превежда голѣма часть отъ изданията на Народната Библиотека, Bibliothèque Nationale — на времето си много разпространена на Балканъ изтокъ. Той се поминналъ въ 1871 г. една недѣля следъ смъртта на Али паша-Изразитъ, които Шинаси е разпространилъ въ книжницата си станали пословици, а неговитъ „Турски пословици“ са прѣвърнати 3 издания. Въ тѣхъ са поставени и нѣкои французки поговорки и пословици, като успоредизи.

много често си станали общедостъжни. Тѣ сѣ познати на мнозина. И не е само това — да се похвалят употребяващитѣ тѣзи турски пословици съ своето знание на турския езикъ, — което ги кара да употребяватъ турската, а не българската пословица. Едно схващане, че на турски пословицата е много повече изразна и показателна, отколкото ако се преведе, това схващане именно заставя говорителя да си служи съ турската пословица и да я подчертава. Тукъ бихме могли да приведемъ голѣма редица отъ турски пословици и поговорки, които сѣ станали като че ли български и се употребяватъ често като таквизъ. Задоволяваме се съ следнитѣ:

1. Йеаши завал олмаз.
За пратеника (или утълномощеная) иѣма бѣда (отговорности).
2. Гьорен кьол казуз итемец
Село, косто се вижда, неше водачъ.
3. Руджи капусу херлаим ачюк-тър,
Вратата за молба винаги е отворена.
4. Баш ол истерджи суабашни.
Види глава, па макаръ лукова.
5. Окадар догрудук олмаз.
Тодкохъ правда не бива.
6. Динсизин имаксаз хаккидан гезир
На невѣрующия безвѣрникътъ надница.
7. Падидашахи мила дениздър. Йемеси домуздур.
Царскиятъ имотъ е море, който не иде отъ него е свиня.
8. Уммаджи бердеж таушан чикар.
Отъ неочаквано мѣсто заецъ излази.
9. Баджк бантан кокар.
Рибата се вирисна отъ главата.
10. Кжсеттен зинде олмаз.
Понече отъ шлството не става.
11. Хан берн баба спи.
Мѣсто на хана бошня кжна.
12. Сон пишман файда итмез.
Закъснѣло разкаяние не ползува.
13. Лаф торбая гирмес.
Дума въ торба не влиза.
8. Адалх керимдър
Богъ е милостивъ.
9. Иш-аллах (бѣмѣсто Иш-аллах).
Ако не Богъ
10. Машаллах — Хвала Богу.

V.

Българската парампология въобще.

Българската парампология не е бедна откъмъ сборки на пословици. По-нататъкъ азъ ще имамъ случай (въ следнитѣ отдѣли на този мой трудъ) да се спра по-подробно върху това, което е направено за събиране и издаване на българскитѣ пословици. Тукъ ще кажа само, че тѣзи бисери на народната мъдростъ, имащи толкова голѣмо значение и за науката и за практическия юристъ, до сега чакатъ своя майсторъ да ги подложи на прегледъ, анализъ и научни тълкувания и заключения.

Работата ще трѣбна да се раздѣли между историка, филолога, етнографа, учения и юриста. Ако до сега нашето въобще старовременно и особно обичайно право и нашитѣ юридически пословици въ частностъ сж пренебрегнати, науката не може да остане хладнокрѣвна и само наблюдателка отъ далечъ на това незаслужено пренебрежение къмъ пословицитѣ. Тя е длѣжна да се заинтересува и съ нашата парампология.

Както при изучаване на старобългарскитѣ правни паметници, тѣй и тука всѣки трѣбва да даде своя приносъ. Филологътъ ще трѣбва да даде едно изчерпателно опредѣление и да разгледа пословицитѣ отъ гледище на българската речъ, слогу и въ свръзка съ нѣкои обстоятелства, които сж ги извикали и които могатъ повече или по-малко да намѣрятъ своята отгатка въ историята и езиковѣзнанието.

Културно-историкътъ ще намѣри не малко благодатни за него елементи въ пословицитѣ, може би, както и въ нѣсвитѣ и другитѣ народни умотворения. Той ще намѣри поводъ и посочвания за своитѣ работи. Много пакти едно посочване може да послужи за разяснение на нѣкой тъменъ кжтъ въ културно-историческата наука.

Колкото за етнографа, може ли да става преширна, че пословицитѣ въобще сж изрядно *par excellence* негово царство, въ което той трѣбва по-често да борави, да изучава, да нарежда, да урежда и да дава своитѣ заключения въ помощъ на историка, юриста и въобще учения.

Моралистътъ ще може да намѣри въ пословицитѣ широка опора за своитѣ правоучения, за това що се нарича мораль въ действие — *morale en action*.

Нѣма да сбъркатъ, ако надникнатъ въ сборкитѣ на пословици, поговорки и стари думи и учения, които може да връхлетятъ въ тази областъ неочаквано за тѣхъ богато градиво. Народнитѣ забележвания, изучени въ кратки сентенции, афоризми, формули, не могатъ да бждатъ лишени отъ смисълъ за кой и да било ученъ.

Метеорологътъ даже ще срещне нѣкои и други народни посочвания за времето, за неговото разваляне, за звездитѣ, тѣхнитѣ названия, съотношения и пр.

Политико-економътъ има въ пословицитѣ широка областъ за изучаваня на частното и народно стопанство.

Колкото за юриста, и теоретикъ и практикъ, нѣма никакво съмнение, че юридическиятъ пословици ще му донесатъ голѣми ползи и ще му послужатъ за широки посочки и основания било въ научно, било въ практическо отношение. Както казва, много справедливо, познатиятъ голѣмъ юрисконсултъ Дюпенъ — единъ солиденъ адвокатъ, въ предговора на своитѣ „Prolegomena Juris“, — „съ пословицитѣ трѣбва да се занимаятъ не само студентитѣ, но още и особено пледиращитѣ адвокати и то, защото въ тѣхъ тѣ ще научатъ много нѣща въ малко думи и ще иматъ изгодата да не отиватъ самички въ сражение, като даватъ на речъта си единъ замахъ и извикватъ вниманието на съдията¹⁾).

Юридическиятъ пословици у насъ сж не само девствена почва — новъ — *terre vierge*. Тѣ сж *terra incognita*. Наистина единъ студентъ-юристъ, Петевъ, по мои упътвания въ лекциитѣ ми, състави, макаръ и непълненъ, единъ систематически списъкъ на юридическиятъ пословици, като ги раздѣли по отдѣли на правото въобще. Този неговъ приносъ не се забелиза, колко и да заслужаваше това, отъ нашия правенъ параимнологъ. И менъ не се е представяло до сега случай да срещна нѣкое какво-годе заподуване отъ Петевия списъкъ, печатанъ преди десетина години въ „Сборника за Нар. Умотворения“, кн. XX. А този списъкъ заслужаваше вниманието на нашитѣ юристи. Увлечени отъ научната си работа, нѣкои отъ тѣзи юристи и мислейки, че не могатъ да намѣрятъ нѣщо сериозно за тѣхнитѣ инакъ хубави трудове, тѣ въ своето пренебрѣжение къмъ обичайното право, твърде понятио напуснаха отъ своето внимание и българската пословица. Тази пословица, както въобще и обичайното ни право, иматъ основание да се сърдятъ за това на българския юристъ²⁾.

Казахъ, че сборки отъ пословици ние имаме не малко: сборнишитѣ на П. Р. Славейковъ, Любенъ Каравеловъ, Василь Чолаковъ, Д-ръ Ив. Богоровъ (Богоенъ), К. Шапкаровъ, П. Гжбьовъ и много други³⁾.

¹⁾ Дюпенъ, ц. с., стр. 10.

²⁾ Х. Петевъ не застъпа въ своя списъкъ обикната частъ на правото, и нѣкои рубрики (отдѣли) сж поставени не твърде на своето мѣсто. Напр. въ отдѣла „Угловно право“ той е сложилъ законъ, обичай, за царя, за чорбаджията, годѣмещъ, за Бога и пр. При това Петевъ не посочва изворитѣ на своитѣ пословици въ този Сборникъ и събирателя, отъ когото ги е застъпъ, както впрочемъ това прави и проф. М. Арнаудовъ въ своето популярно издание „Български пословици“ Изд. на Манист. на Нар. Просвещение 1931.

³⁾ Вж. за това „Източници и литература“ въ края на тази първа книга. Отъ друга страна по-долу ще се говори подробно за направеното отъ нашитѣ събиратели на пословици въобще.

За настоящата моя работа азъ се ползвамъ не-малко и отъ сборниците на български юридически обичаи, печатани отъ мене въ три тома: I. Гражданско право (два тома), и Държавно право (единъ томъ), както и отъ онези мои студии и материяли по народното съдебно и наказателно право, печатани въ „СнУм“ издание на БАН. Имамъ предъ очи и поменатитѣ вече сборници на П. Р. Славейковъ, Любенъ Каравеловъ и др. Но тукъ чувствувамъ едно вѣленіе на сърцето си да спомня онези събиратели на български юридически обичаи, които редомъ съ тѣхъ ми дадоха и голѣма редица пословици, които азъ използвавамъ тука. Отъ тѣхъ едни сѣ покойници: отецъ Ст. Кожухаровъ за Хасково, Д-ръ М. Поповилевъ — за Търново, Христо П. Константиновъ — за Ахж-Челеби, Първанъ Стояновъ Призренски — за Искрецко, Хр. Пулевъ — за Копривщица, К. Шапкаревъ — за Македония, М. Касевъ — за Русенско, Г. Русевски — за Ст.-Загорско. Къмъ паметта на тѣзи покойници, всичката моя благоговѣйна почитъ. Благодаря сърдечно и на живитѣ мои сътрудници: С. Шишковъ — за Рупчость, Д. Мариновъ — за Западна България, Иванъ Брънековъ — за Севлиево, Г. Г. Губидѣлниковъ — за Еленско, Ив. п. Димитровъ — за Бебревско, Д-ръ Христо Орѣховски — за Ловешко и Петъръ Вжжаровъ — за Трънско. На този последния азъ дължа по-особена благодарностъ както за неговитѣ съобщения по обичайното право, така и за многото характерни пословици, които той ми събуди изъ Трънско и които сѣ печатани въ моя СБЮО. На тѣзи покойни и живи сътрудници азъ дължа твърде много въ и леката работа, съ която се нагърбихъ и която нося и пазя ето вече 50 години.

Лаская се съ надеждата, че и този мой трудъ, както предшествуящитѣ по обичайното право и историята на старото българско право не ще mine незабелязанъ и ще бже използванъ, както това сториха иѣкои славянски учени: проф. на Казанския Университетъ И. Смирновъ „Культурная исторія южныхъ славянъ“, Казань, 1810; професора на Варшавския Университетъ Ф. Ф. Зигель; професора на Пражкия Университетъ Д-ръ Карелъ Кадлецъ и, най-после, Д-ръ Владимиръ Мажураничъ, авторъ на монументалния трудъ: „Приноси за хрватски правноповѣстни рѣчникъ“. (Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik*, na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti).

КНИГА ПЪРВА

ОТДЪЛЪ ПЪРВИ.

I.

Що е пословица? Какъ се появява тя? — Класификация.

Пословици има грамаденъ брой, а при това съ всевъзможно съдържание, изъ областта на историческия, културно-духовенъ и материаленъ животъ на народа. Ето защо, едно приблизително точно и пълно определение на това: какво нѣщо е пословица, става доста трудно. По тази причина и разни книжовници различно сж определяли що е пословица.

Отъ гледище на главнитѣ отличителни черти на пословицата би могло да се каже, че тя е много кратко изречение, остроумно, стегнато, съ сила и нагледностъ, поетически изразъ много пакти съ иносказателно значение и при съзвучие или съвпадение на думитѣ. Тя, обемайки цѣлия животъ на народа, запознава ни съ неговия стопански битъ, съ неговитѣ вѣрски и нравствени правила, съ неговитѣ понятия за окръжаващата го природа, съ отношенията му къмъ Бога, хората, държавата, властитѣ, населението, разнитѣ народности и пр. пр. Много пакти тя дава известна насока, предупреждава, утѣтва.

По формата си пословицата не е постоянно еднаква, при всичко че винаги тя има афористическа краткостъ и изпъкналъ изразъ. Освенъ, че е кратка сентенция въ стегната форма, но тя е въ сжщото време силна, сочна и звучна поетическа речъ.

Въ пословицата народътъ много пакти възкресява миналото — близко или отдавнашно, като напомня за нѣкои исторически случки, които той е преживѣлъ или пъкъ на които той е билъ близъкъ или далеченъ свидетелъ. Пословицитѣ въобще, които ние слушаме отъ устата на народа и които се предаватъ отъ поколѣние на поколѣние, се отнасятъ къмъ различни епохи. Наистина, пословицитѣ нѣматъ точна хронология: не се знае положително, кога се е появила една пословица, нито пъкъ кой е нейния непосредственъ творецъ, а истината е, че тя не е изкочила изъ срѣдата на народа, както мъдростъта изъ главата на Минерва. Тя е речена отъ едного,

понторена е отъ друго, харесала се е на мнозина поради своята наложителна форма, мисълъ, хубостъ, съзвучие, ритъмъ и рима, и скоро е станала достойна на известни срѣди, на мнозинство, най-после, въ известни случаи на цѣль народъ. Внимателниятъ изучавачъ ще забележи кои сж най-стари, кои сж по-нови и кои сж най-нови пословици. Всѣка пословица, е извикана отъ нѣкой случай въ живота, значителенъ биль той или малозначущъ. Има парадиографи, които посочватъ дори на периоди, епохи, когато сж се появили дадени пословици.

Проф. Ф. И. Леонтовичъ казва, че пословицитѣ представяватъ отъ себе си една отъ най-старитѣ форми за да се изкажатъ човѣшкитѣ понятия (Леонтовичъ „Исторія русскаго права“. Введение. Одесса, 1852 стр. 42-45).

Бележитиятъ руски битописатель В. Даль опредѣля пословицата така: „Пословицата е кжсичка притча; тя е сжждение-сентенция, поучение, изразено обиколно и пуснато въ ходъ съ печата на народността“ (Даль „Пословици русскаго народа“, 1862 стр. XII).

Други бележитѣ събирачъ на руски пословици И. Снѣгиревъ, като разглежда съдържанието на пословицитѣ въ предисловието къмъ своя „Сборникъ на юридически пословици“, казва „Въ пословица се превръща всѣки изразъ отъ ясно съзнание, дълбокъ умъ, сполучено остроумие, които открива нѣкой полезна и важна за живота истина“ (Снѣгиревъ „Русскія пословици и притчи“, 1848 стр. XII).

Мнозина смѣсватъ пословицата съ поговорката. Наистина, че е трудно да се различи едната отъ другата. Много пжти — и по форма и по съдържание. Все пакъ би могла да се посочи отличителната черта на едната и на другата: пословицата има формална двучленностъ, когато поговорката въобще е едночленна. Единъ примѣръ ще ни посочи колко-годе да разберемъ това правило. Пословици:

„Старъ плетъ гние, старъ бърчь не гние“

„Стоинова майка плаче, Бѣжанова не плаче“.

„Зарава дума, хвърлясь камъкъ“.

„Водъ се върже за рогата, а човѣкъ за устата“.

А ето поговорки:

Всѣки день не е Великденъ.

Хваналъ дългата (Видинъ) т. е. избѣгалъ.

Всѣки отива на реда си (В. Търново).

Нѣкои (Б. Ангеловъ, „Българска литература“, часть I, стр. 134 и др.), къмъ пословицитѣ прибавятъ и поговоркитѣ,

като тъмъ сродни. Също и благословитѣ, клетвитѣ и пр. Божанъ Ангеловъ привежда като таквизъ следнитѣ поговорки:

Саава се, като куче подъ стрѣла;
 Стърчи, като коза опашка;
 Вили му изболи очитѣ;
 Да му не остане ни котка на очитѣ;
 Да му се помятатъ радетѣ;
 Да наспори Господъ: отъ едното — знава.

Приведенитѣ тука изречения не сж никакви пословици а уподобления, клетви или богословки. Повтарямъ, че пословицата е пълна тогазъ, когато обема нѣкакъвъ изразъ, нѣкой поетиченъ елементъ, когато мисълта работи наедно съ чувствата, за да изобрази чрезъ сравнение или метафора, които се слагатъ на първо мѣсто, като се дава да се разбере безъ словесно обяснение, нѣщо общо, абстрактно, принципално.

Проф. Арнаудовъ въ популярно издание „Български пословици“, казва, „изоставимъ ли изключенията, характерно за пословицата е, че тя има размѣритѣ на една синтактична цѣлостъ, на едно изречение, което включва непременно нѣкакъвъ образъ, способенъ да се схваща въ преносенъ смисълъ“. И той привежда нѣколко такива пословици:

Агнешкитѣ кожи сж по-много на пазаръ отъ овчитѣ.

„Тукъ, казва той, вмѣсто цѣлото (агнето), е взета частъ (кожата), вмѣсто прякия смисълъ — по-годѣмата смъртностъ на младитѣ хора, представенъ е символътъ — агнешки кожи. Изказана мисълта пряко, би се получила една абстрактна дефиниция, които не е пословица“.

Пословицата може да бжде и просто и сложно изречение, което се дѣли на две половини равнозначни или подчинени синтактични. Така на примѣръ, въ първия случай имаме едно просто изречение: „Прокопсалъ като синигеръ въ кратуна“. „Не му е чистъ косъма“. Тѣзи примѣри, приведени отъ проф. Арнаудова не ми се виждатъ съгласни съ правилото за дѣленнето на пословицата и за нейното различаване отъ поговорката. Същиятъ привежда и сложно, съставно изречение: „Научилъ се попъ на печень бобъ; свършилъ се бобъ, отучилъ се попъ“.

Има разни форми още, въ които се изразяватъ пословици: въпросителна, повелителна, разказвателна. Примѣри:

— Като ми пѣнешъ, Пенке ле, че кой ми та слуша¹⁾?

Чувай закона на се не бой! (Самоковско).

Не питай старо, а патило!

Пуснала таракъ подъ одъра, той иска да се качи на одъра (разказвателна форма).

Дава баба пара да се хване на хорото, дава две да я пуснать — не я пушатъ²⁾.

А. Галаховъ („Исторія русской словесности т. I) и Божанъ Ангеловъ (ц. с.), съобщаватъ за произхождението на пословицата нѣколко интересни данни.

Най-стари пословици биха могли да се подирятъ въ тѣзи, които ни напомнятъ митическото време или, както се изразява Галаховъ, които „отразяватъ митологическото мирозъзерцание на народа“ и тѣзи пословици трѣбва да се считатъ за най-стари. Тѣ сж останали малко, тъй като много отъ тѣхъ, по всѣка вѣрность, сж се вече забравили, като отживѣли своето време, а пъкъ други значително сж се измѣнили, подъ влиянието на новия християнски възгледъ върху предметитѣ. Галаховъ привежда така една пословица съ митически елементъ:

„Солнце двемъ работастъ а нощю отамъ беретъ“.

Тука, казва той, слънцето очевидно се олицетворява, представлява се като живо същество. А Божанъ Ангеловъ привежда като митична следната пословица:

Ламта ше беретъ, когато не се ражда.

И той поддържа, че много стари трѣбва да бъдатъ пословицитѣ, въ които злото се представи подъ смѣтния образъ на нѣкой злъ духъ, който се крие подъ камъкъ: „Да спи зло подъ камъкъ“ и чийто крака сж кжси: „На лъжата краката сж кжси“. Сжщо и следнитѣ:

Дърветъ Господъ оправя свѣта.

Отъ всѣкой пльн не може светець да се дала.

¹⁾ Дългогодишниятъ незабравимъ председателъ на Върховното сѣдище въ Пловдивъ, практикъ-юрисътъ и означенъ магистратъ. Георги Груевъ, често употребяваше тази пословица, заета отъ нѣкои пѣсень, когато нѣкои адвокати и защитници по углавни дѣла се впускаха въ излишни многословия, а той се стѣсняваше да ги спре. Въ такъвъ случай той промълваше тази своя любима пословица, която въ неговитѣ уста бѣше се обърнала на нѣщо, като единъ брокаръ, макаръ въ смисълъ на шета или проция.

Отъ появляването на християнството и отъ християнско произхождение сж следнитѣ пословици, които напомнятъ евангелски сентенции:

* Вижда сламката въ око̀то на брата си, а не вижда гредата въ своето;

* Който злоба ще му отворятъ¹⁾;

* Който нека ще му дадатъ.

Сжщо отъ времето следъ приемане на християнството могатъ да се смѣтнатъ следнитѣ пословици:

* Отрича се като Петръ отъ Христа.

* Когото Господъ обича него наказва.

* Камилата гдѣта, комарятъ цѣди.

* Господъ види кой е правъ и кой е кривъ.

Юнакъ може и конь може, но ако Богъ не поможе нищо не може.

Както всички народи, и ние имаме пословици, които напомнятъ, макаръ въ широки черти, нѣкои моменти отъ българското историческо минало. Таквизъ сж пословицитѣ, въ които се проявява възгледа на народа върху известни държавни и обществени явления, а сжщо въ които се поменаватъ исторически лица. Тукъ може да се поставятъ следнитѣ:

Богъ високо, царь долево.

Царь безъ народъ, не е царь.

Боленитъ на конь ездѣ, а сирмахътъ пѣша ходѣ.

Боленитѣ телци вѣдѣтъ, сирмаситѣ деца вѣдѣтъ.

Много рѣдки сж, наистина, пословицитѣ, които напомнятъ конкретни исторически събития и имена. Между имената на български царе, които се поменаватъ въ народнитѣ умотворения въобще, се срѣщатъ царетѣ Асень, Калоянъ, Шишманъ и на нѣкои мѣста царь Константинъ. Въ Търновско сматратъ царь Константина, като предателъ на българския народъ. Тука

¹⁾ Пословицитѣ, означени съ заѣдичка, сж просто заети отъ евангелията и въобще отъ священното писание — Библията. Подобни пословици сж заети въ всички езици и отъ всички народи. Подробности за тѣзи заеми на дава Ле Ру де Ленс въ своитѣ исторически издирвания, които предшестуватъ сборката му: *Le livre des proverbes français précédé de recherches historiques*. Sur les proverbes français. P. 1859. Вж. стр. XI—XVI.

историята идва на помощ, защото наистина последният кюстендилски господарь Константинъ, е предалъ кюстендилската крѣпост на султанъ Мурада¹⁾.

Божанъ Ангеловъ мисли, че пословицата „Потурчила се Мара да не носи свински царвули, а тя носи кучешки“, се отнася къмъ потурчването на Мара, сестрата на Иванъ Шишмана.

Много пословици има, въ които народътъ изказва своитѣ отношения и възгледи къмъ гъркъ, турчинъ, евреинъ, влахъ, циганинъ, арменецъ и пр. За тѣзи възгледи ще бжде дума въ параграфитѣ, които се отнасятъ до етническия съставъ на населението.

Има автори, които мислятъ, че пословицитѣ сж заършили вече своето историческо развитие, че тѣ вече не се появяватъ въ ново време, защото законодателятъ имъ е префѣкълъ пакъ и тѣхното ново рождение нѣма право на съществуване. Между други, такова е мнението на Е. Тайлоръ, „Первобытная культура“, руски преводъ I, 81. Авторътъ мисли, че периодътъ на действителния растежъ на пословицитѣ е отишелъ до своя край и съставянето на нови би било безжизнено по съдържание. Мисълта на бедежития социологъ не е напълно вѣрна. Народното творчество си остава живо, болро, гражливо и следи всички моменти на живота, то твори безмълвно, безъ да дири предварително съгласие, одобрение, помощ или санкция отъ кждето и да било. Ще посочимъ нѣколко съвсемъ нови пословици, образувани у насъ, и които носятъ очевидно отпечатъка на днешното време.

Турчинъ се хваля у очи, българинъ у вестници (Визинъ, Съобщава Габевъ).

Чиновицитѣ сж на влазице „на работа“ турин, на млазице — английин (с. м.).

Явно е до очевидностъ, че тѣзи пословици сж нови умотворения у насъ. Тѣ сж се появили следъ освобождението.

Пословицитѣ се раждатъ, развиватъ, добиватъ широко приложение досущъ, както и другитѣ народни умотворения. Тѣ изпъкватъ неусѣтно, раждатъ се самички, въ всички почти случаи отъ неизвестни родители, носятъ се отъ уста въ уста и ставатъ достойни на цѣло село, околия, областъ, племе, на цѣлъ народъ. Справедливо казва Далъ: „Пословица не се

¹⁾ Вж. историческитѣ данни, приведени отъ Панчо Доревъ, в. в. „Зора“ бр. 3620 отъ 27 юний 1931 год. подъ заглавие „Българскитѣ земи въ миналото: покоряването на Кюстендилското княжество“. Доревъ цитира Хасанъ-бей Заде въ истовата ржковисна история на османитѣ (1046 отъ Хиджрета).

съчинява, а се ражда сама*. Както се помена, безъ съмнение, пословицата е изговорена най-напредъ отъ едною, който я е казалъ въ нѣкой случай, подъ известно впечатление, за известно оценение или сѣждение и тя, облечена въ изрази, остроумни, много пхти въ изящна форма, се възприема, става крилата дума и тогазъ тя е истинска пословица. За да стане таквазъ, ти трѣбва вече да не помни автора си, нито да става позоваване на нѣкой подобенъ. Ето защо афоризмитѣ и изреченията на разни моралисти, баснословци или други познати отъ Библията, като притчитѣ напр. на Соломона, по никой начинъ не могатъ да се смятатъ за народни пословици. Обаче, мине ли нѣкое изречение отъ страницата на книгата въ устата на народа и почне ли да се употрѣбява безъ позоваване на автора, това изречение се превръща вече въ пословица.

По-горе ние поменахме за нѣкои таквици пословици, които отразаватъ изречения отъ свещенното писание:

*Когото Господь обича, него наказва.

*Грѣхъ не е каквото влещъ, а каквото правещъ.

*Отрича се като Петръ отъ Христа.

Отъ басня е произмѣзла пословицата „Видѣла жабата, че конать конь и тя си вдигнала краката“.

Нѣкои пословици сѣ заети отъ народнитѣ умотворения, особено отъ пѣсни и приказки.

У разни народи различно се характеризира пословицата. Източнитѣ народи я наричатъ: цвѣтъ на езика, ненизани бисери. Гърцитѣ и римлянитѣ казвали — тѣ сѣ господствуещи мненія италианитѣ — училище на народа; испанитѣ — дѣкарство на душитѣ; нѣмцитѣ — мъдрость на улицата; турцитѣ казватъ: аталарь сѣозю (думи на прадѣди).

П. Р. Славейковъ, най-старинтъ и неуморенъ презъ цѣль животъ събирателъ на пословици, въ предговора къмъ „Български притчи“ (два тома) казва, че ерѣциналъ доста затруднения подъ какво название да отпечата събранитѣ отъ него притчи, които билъ записалъ, като ги нарекълъ най-напредъ избрани, после стари думи, пословици и поговорки. Наклоненъ билъ той да приеме названието пословица или поговорка, но не билъ чувалъ отъ безкижнитѣ наши еднородци думата поговорка. „Пословица, казва той, не е наша дума, освенъ това тя е изгубила въ езика онова значение, което е имала на речъ или дума, а вземала е повече значението на буква, слово или слова; и пословишки означава по сръчка или по слово (?). И понеже чулъ, че народътъ употрѣбява израза „Все на притчи приказва“, азъ, казва той, се решихъ да употрѣбя названието притчи“.

И все пакъ, думата пословица доби у насъ широко право на гражданство въ смисълъ на руската пословица, френската *proverbe*, италианското *proverbio*, нѣмското *Sprichwort*, турската дарби-меселе, ми. ч. дуруби месела. И самъ Петко Рачовъ Славейковъ издаде своя сборникъ озаглавенъ „Български притчи или пословици и характерни думи (два тома). Пловдивъ и София, 1889—1897. Отецъ Неофитъ Бозвели въ единъ печатанъ свой Диалогъ отъ 1841 г. пише: „Умъ царува, умъ робува, умъ патки пасе“ — говори простата пословица¹⁾.

Сжиятъ терминъ „пословица“ употребява и другиятъ многозаслужил монахъ Неофитъ Рилски, особно въ автобиографията си (Що мишка мислила, мачка развалила).

Думата „пословица“ още сж употребявали: Райко Жинзифовъ въ поемата „Кървава кошуля“ (1870) — (Дека вода текла, пакъ вода ке течить); Г. С. Раковски въ „Горски Пятникъ“ (Вълча кожа не се промѣнява); — Любенъ Каравеловъ — на всѣкаде; — Иванъ Вазовъ въ много свои повести и разкази, особно въ битовитѣ: Чичовци, Немили недраги и др.

Въ пословицитѣ се срѣщатъ голѣмъ брой такива, които изразяватъ повече или по-малко единъ националенъ субективизъмъ, едно национално творчество, придаваще особень колоритъ на тѣзи народни умотворения. Този субективизъмъ се проявява особено когато се касае за опредѣляне отношенията на народа къмъ други народности, било съжителствующи съ самия народъ, било чужденици. Колко и да сж неприятни тѣзи характеристики въ пословицитѣ, отнасящи се до разни чужди народности, тѣ трѣбва да се приематъ като продиктувани не отъ омраза къмъ тази или онази народность, а като едно заключение отъ продължителни наблюдения. Впрочемъ пословицитѣ сж промѣливи, смѣгчавани много пкти и трѣбва всѣчко това да се има предъ видъ при тѣхното глѣкуване.

Не може да се каже, че пословицитѣ носятъ винаги отпечатъкъ на чисто народно творчество, че тѣ сж изражение непременно на народна мъдрость, съ други думи, че тѣ сж чисто народни. Сравнителната парамиология доказва по единъ безспоренъ начинъ, че има пословици, които сж или почти общи, еднакви, или поне най-малко сходни съ пословицитѣ у всички индо-европейски народи. Има български пословици, които сж еднакви не само у другитѣ славяни, но и у други европейски езици. Доста е да посочимъ само нѣколко такиви:

¹⁾ Терминътъ „пословица“ отецъ Неофитъ Бозвели употребява за краткитѣ сентенции — въ книгата си „Преосвященный Евросецъ“ отъ 1842 г. Сжщо и въ писмата си отъ 1847—1848 г., както и въ „Мати Болгарія“ (1846). Ариаздовъ, Б. пословици. 4 стр.

Наша пословица:

Воля се върже за рогата, а човѣкъ за устата (за езика).

Вариантъ:

Чедвикъ се хваща за езика, а говедото за рогата (Слав.).

Човѣкъ за устата, воля за рогата.

Македонска:

Волатъ се вързаватъ за рогат, а чокмотъ за езикот.

Френска:

On lie les boeufs par les cornes,

Les hommes par les paroles.

Сръбска:

Во се веже за рогове, а чокъ за језик.

Българска:

Кони желязото доде е горешо¹⁾.

Нѣмска:

Man muss das Eisen schmieden, solange es noch warm ist.

Френска:

Il faut battre le fer pendant qu'il est chaud.

Италијанска:

Battete il ferro quand'è caldo.

Сръбска:

Гвождѣ се кује док је вруће.

Различни сѫ категоринтъ, на които се раздѣлятъ пословицитѣ отъ разни автори. Английскиятъ парамнологъ Гомъ въ „Нарѣчникъ за фолклоръ“ „Handbook of Folklore“ дава следующата схема, която основава върху руския сборникъ на Сибирева, макаръ че тази схема не е издържана въ логическо отношение:

I. Антропологически пословици: I. естествени и нравствени свойства на разни народи; 2. езикъ, религија, суевѣрня, прави и обичаи; 3. етика.

II. Юридически: 1. законодателство, граждански закони; 2. престѣпление и наказание; 3. сѣдъ — учреждение и процедура.

¹⁾ Вариантъ „Удри желязото до като е горешо“ (Слав.), а у Карамелова: „Чукай желязото додето је топло“.

III. **Естествено-научни**: 1. метеорология и астрология; 2. земледелие; 3. медицина.

IV. **Исторически**: 1. хронология; 2. топография; 3. етнография; лични пословици.

Теорията на литературата получава от пословиците интересни образци на народно творчество, което стои на междата между словото и епоса. Тукъ се срѣща ритъмъ, алитерация, паралелизъмъ и рима. Много сж примѣритѣ отъ алитерация и въ нашитѣ пословици:

Гръкъ, като влъкъ,
Дума дупка не прави.

На римата се обръща особено внимание и въ нашитѣ пословици. Заради нея много пъти се прекалява въ нараза,

Зеть-медъ, синъ-пелинъ,
Ахмедъ, Мехмедъ все за захметъ,
Който се хвали не пали, който се върши не върши,
Момъ на гледъ, като тива на пастъ,

А всички въобще пословици се отличаватъ съ ритъмъ, внимателно запазенъ въ народното творчество.

Голѣмо значение има пословицата за филолога и сравнителния езиковедъ.

Тя дава сжщо и факти за историята и етнологията. Тя може да послужи понекога за да се доказва съществуването на раси, които се предполагатъ за умрѣли. Сжщо така пословиците съдържатъ бележки за нѣкои народни проявления, за нѣкои исторически личности, които не сж нийде записани.

Археологътъ и антропологътъ могатъ да използватъ пословиците за издирване въшната култура и обичаитѣ на народа, както и за старовремскитѣ нрави, обреди и суевѣрия.

Относително фолклора, нѣма, може-би, друга област, дето пословицата да е принесла по-голѣми услуги съ своитѣ материали, използвани тъй богато.

II.

Юридическиятъ пословици

Юридическиятъ фолклоръ не малко е приличалъ въ манието на учения съ своето богатство, въ което юридическиятъ пословици занимаватъ едно важно мѣсто. Въ своитѣ взаимоотношения народътъ не е могълъ да се не натъкне на препирни, на тжжби, на свади, на вземания—давания — обстоятелства, при които той е трѣвало да се произнася, да изказва своитѣ възгледи и да издава своитѣ сентенции.

Появява се спорът, става съдът или помирително посредничество—арбитражът. Въ този случай се извършват разни действия, разисквания, словопрения и всичко нужно, за да се тура край на съдебата. Тукъ се появяват известни формули, очертаватъ се известни символи при реда на служението, произнасятъ се сентенции въ форма на кратки изречения или както ги нарича Буслаевъ: речения. Ето тукъ и по този начинъ народниятъ съдия, носителъ на обичайния кодексъ, изказва народните понятия за правото, като се позовава на аксиоми, афоризми или стари и нови решения — сентенции по разни въпроси.

Подобните сентенции сж добивали постоянно прилагане, бидейки тѣ одобрявани отъ присъствающитѣ и изобщо отъ цялото общество, отъ целия народъ. Тѣ ставали после веднажъ за винаги установени, неизмѣнни, кристализирани и употребявани за обозначение на правни понятия, ставали правила и, така изготвени, премивавали въ нѣкои отъ писанитѣ обичайни правни кодекси.

Такъвизъ изречения отъ най-старо време се срѣщатъ въ всички първоначални кодекси, въ най-стария познатъ до сега кодексъ на Хамураби (около 2300 години преди Христа¹⁾, въ следващото следъ това, Моисеево законодателство, особено въ Второзаконвето, по-късно въ XII-тѣ Таблици на Римъ, изпъкнало ние ги срѣщаме въ Дигеститѣ или Пандектитѣ.

Още по-сетне, подобни изречения, правила, афоризми, послонии се срѣщатъ въ Варварскитѣ правди и законници — *Leges Barbarorum* — въ разнитѣ хърватски статuti, даже въ Руската правда (Леонтовичъ, ц. с. стр. 43).

Не малко такъвизъ обичайни формули, афоризми и пр. сж влѣзли и въ Душановия законникъ (1343—1354), който е билъ една обширна компилативна кодификация на обичайното право на балканцитѣ и на нѣкои норми и институти, заети отъ византийското право²⁾.

¹⁾ Хамураби или Амураби, вавилонски царь, съставилъ кодексъ, писанъ съ клинообразно писмо на плочи, съвсемъ непознатъ до 1901 год., когато бѣше откритъ отъ Морганъ въ Суза. Дешифрира го В. Scheil. Съ откриването на Кодекса на Хамураби той става най-старъ законодателски паметникъ и Моисеевото законодателство иде хронологически на второ мѣсто. Вж. *La loi de Hammurabi* par В. Scheil. Paris 1904. Руски преводъ „Вавилонскій царь правды Аммураби и его новооткритое законодателство въ сопоставеніи съ законодателствомъ Моисеевымъ. А. И. Лопухинъ. Петроградъ, 1904.

²⁾ За Д. З. вижъ „Мокта История на Ст. б. право“, сри. 6. Зигель. Законникъ Стефана Душана. I. посн. Спб. 1872; Т. Флоринскій. Паметники законодателственной дѣятельности Душана царя сербовъ и грековъ. Князь, 1888; Стојан Новакович. Законникъ Стефана Душана, цара српског. Ново издание. Београдъ. 1898. Д-ръ Соловьевъ. Законникъ цара Стефана Душана. Б. 1930.

Турското, право, и най-старото обичайно и писано, е съдържало редица сентенции—афоризми, пословици и изречения, от които нѣкои сж преминали въ обичайния репертуаръ, а нѣкои били заети изъ самия него. Турското Меджеле-и-ахъями адлие (сбирка на правосъдни правила), което е турския „Сборникъ на граждански закони“, употребявани у насъ известно време и следъ освобождението, съдържа цѣлъ редъ отъ подобни сентенции — пословици. Ще приведемъ тукъ само нѣкои относящи се за юридическия обичай:

Обичайтъ владѣе.

Обичайтъ и явникътъ се вѣсмятъ като основания на раз-
узнаване духа на закона и целта на законодателя.

Не се гледа дали обичайтъ е общъ или частичен¹⁾.

Юридическата пословица е афоризъмъ—изречение и уплътване, което говорителятъ не дири вече и не го съчинява; той си го има готово и се позовава на него, като на една аксиома. Съ нея се решава веднага даденъ частенъ случай. Юридическата пословица черпи своята сила въ дълбокото съзнание на народа, че тя е предание на бѣловласата старина, окръжена не само съ давността, но и съ ореолъ на общоприета и вѣчна правда.

Юридическитѣ пословици не сж друго, освенъ израза на дълбокото народно правосъзнание. Продуктъ на народния духъ, много пѣти развиванъ подъ разни външни влияния и при една борба, тѣ се сматрятъ за превъзходно средство въ борбата на правдата съ кривдата.

Като е тъй, юридическитѣ пословици иматъ голѣмо значение на първо мѣсто, като непосредственъ източникъ за опознаване народното обичайно право.

Юридическитѣ пословици се достѣгатъ отъ юридическитѣ формули, но тѣ не трѣбва да се смѣсватъ съ тѣхъ. Има разлика най-напредъ въ следното: ю. п. сж обикновенъ изразъ на правнитѣ разбирания на народа, а тѣхъ формулитѣ се създаватъ въ името на самото право за целъ на практическо прилагане. Юридическата пословица казва:

„Лоша погодба (въ Трънско спогодка) отъ правъ судъ е най-арно“. (Трънско. Вжжаровъ СБЮО — Държавно право).

Чужда дриа и на Великаепи се зема (с. м.).

Колкото за формулитѣ, тѣ не сж правни норми, тѣ не сж сентенции, а сж, така да се каже, жестове, изрази, съ

¹⁾ Турското Меджеле е преведено и печатано на български отъ Хр. Арнаудовъ още въ време на османското владичество. То прави III т. отъ „Събрание на Османскитѣ закони“ и пр.

които се върши, свършва и туря край на известна стѣлка. За да се тури край на пазарлъка, ржкостискането е единъ символъ, при който се произнасятъ голѣмъ брой формули, като напримѣръ:

Дай си, най-после, ржката; да свършишь!

Хайде да бже хаврана, т. е.

Да бже честито! казва се, когато се свърши вече пазарлъка.

Купувачътъ казва на продавача:

Отъ парата хижда да спечелишь.

Продавачътъ отговаря на купувача:

А ти отъ стоката хавръ да видишь.

За значението на юридическитѣ пословици Даль казва така: „Тѣ не се съчиняватъ отъ народа, но се налагатъ по силата на обстоятелствата като вихъ или възгласъ, неволно откъснатъ отъ душата“. — „Тѣ, продължава Даль, сж изходъ отъ народната опитна мждростъ, цвѣтъ на народния умъ, самобитенъ строй; тѣ сж единъ видъ житейска народна правда, сждебникъ отъ никого невидимъ“.

Различно е отношението на юриститѣ къмъ пословицитѣ, Едни ги пренебрѣгватъ, защото, мислятъ тѣ, достатъчна е онази правна мждростъ, която се намѣрва въ действующитѣ сждебни и други законни права.

Има, обаче, правници, които не се задоволяватъ само съ сухото законодателство и съ неговото тълкуване и прилагане предъ сждилището. Проникнати отъ убеждението, че науката трѣбва да дойде въ помощъ на правника въ всички негови проявления, тѣ, не само не пренебрегватъ, но заучватъ афоризмитѣ, аксиомитѣ и брокаритѣ, които придаватъ голѣма сила въ дѣлото на правосждието и особено въ пледоаритѣ на единъ адвокатъ, По-горе тукъ се напомни съвета на знаменития френски адвокатъ Дюпенъ (1783 — 1863), който съветва не само студентитѣ, но и защитницитѣ да изучаватъ и да употребяватъ пословицитѣ предъ сжда, защото съ тѣхъ тѣ правятъ сочни своитѣ пледоарии и печелятъ въ добавъкъ заслужено вниманието на сждията.

За насъ, българитѣ, юридическитѣ пословици иматъ двойко значение; научно и практично. Научно, защото съ тѣхъ може много нѣщо да се помогне при изучаването не само на

народното-обичайно право, но и при изучаването и разработването на историята на българското право. Очистени от баласта, въ който се окръжават някои пословични изрази, много пакти тѣ съдържат цѣла кодификация на народните правни понятия. И като такъвизъ освенъ, че иматъ научно значение, тѣ могатъ да бъдатъ и изтъквани въ време на педоаринтѣ предъ сѣдилищата. Тѣ се пазятъ между народа строго и трѣбва да се пазятъ, защото сж изразъ на правда, справедливостъ, упътване за управление, съ други думи — одобренн отъ народа уредби (институти) и наредби (норми) за брачни, челядни, наследствени, имотни, договорни и други правоотношения.

Предъ видъ на това, народните пословици, а особено юридическите, би трѣбвало да станатъ предметъ на специално изучаване, както се каза, не само отъ страна на фолклориста, етнолога, историка, обществения психологъ, учения, но и отъ страна на историко-правника въобще, на правника и държавника въ особеностъ.

III

Какво има работено и направено у насъ за пословицитѣ въобще и особено за юридическите.

Българската народна парамнология не е оскъдна откъмъ сборки. Въ това отношение, като се почне отъ самото начало на нашата нова книжнина тя е обогатявана постоянно съ редица малки, та и голѣми приноси. Ревностни събиратели на народните пословици се явиха у насъ още въ 50-тѣ години на миналото столѣтие.

Единъ такъвъ бележитъ народенъ учителъ, деятелъ и общественикъ, като Петко Рачевъ Славейковъ¹⁾ още въ своето даскалско сѣтане почна да събира, между друго, интересни материали за изучаване на народните пословици. Славейковъ печата най-напредъ своята сборка въ „Цариградски вестникъ“ (г. 1855 №№ 256, 257, 258, 1856 №№ 258, 264) и по-после въ „Българските книжници“ издавани въ Цариградъ (1859—1861). Най-сетне, Славейковъ се залови и следъ Освобождението издаде голѣма сборка отъ пословици въ два тома (Часть I Пловдивъ 1891 стр. 320; ч. II София, 1897, стр. 229). Славейковъ нарече своята книга: „Български притчи или пословици и характерни думи“. Тѣзи пословици сж редени по азбученъ редъ. Редомъ съ пословицитѣ той е далъ мѣсто и на многобройни поговорки, изречения, уподобения, благословия, клетви и т. н., които правятъ неговата сборка извъредно интересна.

Малко преди да почне да събира и обнародва своите пословици Славейковъ, появява се и многозаслужилнитъ и недостатъчно оцененитъ у насъ Д-ръ Ин. Богоровъ (тогавъ Иванъ

¹⁾ Петко Рачевъ Славейковъ, род. въ Тръвна на 1827 г.; почина се въ София на 1895 г.

Богоевъ¹⁾, който събра и печата редици пословици полънасловъ Български народни песни и пословици, Пеща 1847.

Една превъзходна сбирка отъ пословици издаде Любенъ Каравеловъ²⁾. Когато бѣше студентъ въ Москва той издаде „Паметници народнаго быта болгаръ“. Москва, книга първа, 1861. Въ едно предисловие, Каравеловъ изтъква кое го е подбудило да се потруди за събиране и издание паметници на бълг. народенъ бытъ. Той напомня дѣлото на незабравимия за насъ Георги Худа, нѣкътъ Юрий Венелинъ³⁾, кариаторусъ, натура силна, впечатлителна, талантива. Венелиновитѣ трудове помогнаха много за народното и културното възраждане на българския народъ. Неговото дѣло продължиха други руски учени, Срезиевскій и Безсоновъ напечатаха въ „Извѣстия Академии Наукъ“ 1852 два сборника отъ български пословици, а втория — Безсоновъ, издаде една сбирка „Български пѣсни“. Той напомня още, че Раковски сжщо така се потрудилъ да събере и каже нѣщо за народния бытъ, като издалъ въ 1859 г. въ Одесса „Показалець“⁴⁾. И най-после българскитѣ песни на македонскитѣ българи отъ сърбина Стефанъ Верковича, издадени въ Бѣлградъ 1860 г.⁵⁾

¹⁾ Дръ Ив. Богоровъ (Иванъ Андреевъ и Ив. Богоевъ,) р. 1818 г. въ Караво, умрѣ въ 1892 г.

²⁾ Любенъ Каравеловъ р. въ Копривница 1837, умрѣ въ Русе 1878 г.

³⁾ Юрий Венелинъ, кариаторусинъ, р. въ 1802, въ сѣверна Угария, умрѣ въ Москва въ 1832 г. На паметника на гробу му, издигнатъ отъ одескитѣ българи, се чете:

Умрѣ ти казъ

Когато събуди насъ.

⁴⁾ Показалецьтъ на Раковски, издаденъ въ Одесса 1859 г. е едно раководство какъ да се иззира нашето минало. Тѣмъ ценна за българската етнография и общаило право книга на Раковски, между друго е едно доказателство за голѣмото значение, което той придаваше на старинитѣ, билитѣ устни, билитѣ писмени паметници. Раковски всѣкъкъ наоминаше за необходимостта да се събиратъ тѣмъ старини като едно съкровище отъ нашия миналъ животъ и като документи, които служатъ за първоизточници на нашата политическа, обществена и правна история.

⁵⁾ Народни песни македонски бугара, ч. I, издадена отъ Ст. Верковичъ, сърбинъ археологъ, Бѣлградъ. 1861 г. Въ книгитѣ на Верковичъ се очертаватъ между друго етнографскитѣ предѣли на българската народностъ въ Баян, П-тъ, Верковичъ отбелязва българщината на южна Тракия и Македония.

За да послужи споредъ силитѣ си на славянското дѣло, както казва самъ той, Любенъ Каравеловъ почва изданието на поменатитѣ „Паметници“. Въ тѣхъ той крои да се появятъ „Баснословни сказания, предания, описания на разни обряди, легенди, пѣсни, пословици, гатанки и въобще всичко което служи за изтъкване на старитѣ народни вѣрвания“. Тѣзи паметници ще излязатъ споредъ набрания материялъ. Въ първата книга сж помѣстени 3000 пословици и поговорки, записани отъ самия Каравеловъ въ разво време и отъ разни мѣста и лица.

При това той е използвалъ и пословицитѣ въ „Известията“ на Петербургската Академия на наукитѣ отъ 1852 г. На второ мѣсто той печата тука „Народенъ дневникъ“ съ посочване на празниците, обрядитѣ, легендитѣ и повѣрїята за всѣки день презъ годината. На трето мѣсто „Български народни имена, четвърто — легенди, 5. слова 6 — българо-руски речникъ на думитѣ въ пословицитѣ.

Жално е, че желанието на Каравеловъ да продължи своето издание не се сбъдна. За втората книга на „Паметниците“ той обещава статии, които ще бждатъ посветени предимно на българската жена: 1. Женски пѣсни, 2. свадба, 3. българо-сръбски мити за самоубитиѣ и др. смѣщества отъ женски родъ, 4. продължение на пословицитѣ, 5. гатанки, 6. прод. Народния дневникъ или календаръ 7. легенди, 8. слова.

Като ще почне отъ втората книга, той обещава да прилага и изображение на народни костюми.

Въ своето предисловие, Каравеловъ казва, че първата книга била съставена подъ редакция негова и на И. Г. Прижовъ. Той поднася дълбока благодарностъ на Ив. Сергеевича Аксаковъ, който му даде средства за издаване на книгата. И той призовава българитѣ да не му отказватъ своето братско участие при бждашитѣ издания. Каравеловъ казва буквално: „Нека всѣки, у когото благото на народа лежи на сърце, да ни принесе каквото може, каквото знае: за нашъ трѣба да бждатъ драгоценни всѣка дума на народа, всѣка черта отъ неговия битъ“.

Българскитѣ пословици и поговорки на Каравелова сж издадени при една добросъвестна редакция, съ ценни бележки и обяснения, а самъ-тамъ той разправя историята на пословицата или пъкъ случаетѣ, при които тя е била създадена. По всичко се вижда, че у Любенъ Каравеловъ е имало усѣтъ и дълбоко схващане на значението на пословицитѣ и въобще на фолклора.

Следъ Каравелова, появява се „Българския народенъ Сборникъ“, събралъ, наредилъ и издалъ Василий Чолаковъ

Часть I. Болградъ 1872 г. Въ този Сборникъ, освенъ народни обичаи, уdotребляеми въ Т. Пазарджикъ и окрѣга, има български народни обичаи въ Свищовъ, Кюстендилъ, Скрѣбитно (Неврокопско), баяния, гатанки, приказки и народни пѣсни отъ разни мѣста. При всичко, че Чолаковъ въ бележка подъ черта казва, че случайно му се паднало да види току-ще разгледаватата книга на Каравелова и, че той въ нея намѣрилъ почти всички пословици, които ималъ и той, вѣроятно все ще се е помамилъ да вземе и използва и нѣкои отъ пословицитѣ на самия Каравеловъ. Броятъ на пословицитѣ у Чолакова е 3300.

Каравеловъ посочва отъ гдѣ е взелъ пословицитѣ, които не е събралъ направо отъ съотечественицитѣ си. Чолаковъ не посочва подобенъ източникъ, а самъ-тамъ съобщава, че я държи отъ нѣкого. За жалость и П. Р. Славейковъ мълчи поотдѣлно за мѣстопроизхода на пословицитѣ си.

Пословици се намѣрватъ въ трудоветѣ на Раковски, въ Сборника на пѣсни на Братя Миладинови и пр.

Следъ освобождението срѣщатъ се издания на пословицитѣ отдѣлно или въ разни сборници.

Найденъ Геровъ въ своя „Рѣчникъ“ при разни думи е напечатилъ голѣмъ брой пословици, съ което е услужилъ твърде много на всички, които се занимаватъ съ народната речъ, най-богатъ изворъ на която е именно народната пѣсенъ, пословица, поговорка, гатанка, приказка и пр. Жално е само, че и тази драгоценность, каквато е неговиятъ Рѣчникъ, не съдържа посочвания на мѣстата, отъ гдето еж събрани пословицитѣ, или лицата, отъ които еж тѣ слушани.

Дювернуа въ неговия „Словарь болгаркаго языка“ (томове три, М. 1889 г.) сжщо така съобщава известни пословици, като посочва редовно отъ коя печатна книга ги е взелъ.

Разпрѣснати твърде много пословици има въ Сборницитѣ за Народни умотворения и народописъ, издавани отъ Бълг. Академия на Наукитѣ. Отъ тѣхъ тукъ ще поменемъ следнитѣ:

Д. Вълчевъ. Пословици отъ Душичко (СБУН X, 1924. XI, XII, XIII);

М. К. Цепенковъ (сжщия Сборникъ, IV, XII, XIV)

Ст. Н. Шишковъ (сжщия Сб. кн. VI — Пословици отъ Ахж-Челеби).

Кр. С. Стойчевъ (сжщия Сб. XXXI — отъ Тетевенско).

П. А. Чачаровъ (сжщия Сб. III — отъ Щипско, VIII — отъ Граховско).

Д. В. Стойковъ (сжщия Сб. VII и IX — отъ Софийско).

К. А. Шапкаревъ (същия Сб. кн. XXXVI, която съдържа български, ромънски и албански фолклоръ подъ редакцията на Антоанъ П. Стояловъ).

Сбирката на Шапкаревъ „Пословици и пословични изрази отъ Македония“ е извънредно интересна не само за това, че е писана на настоящия македонски говоръ отъ Охридъ, Придѣлъ, Тиквешъ Кукушъ и пр., но и защото Шапкаревъ се е постаралъ къмъ всѣка пословица и поговорка да сложи по едно свое тълкувание. Между тѣзи тълкувания, има нѣкои несполучливи, но въобще тѣ сж характерни поне за да се очертае какъ, споредъ неговото разбиране, народътъ тълкува своитѣ пословици. Броятъ на пословицитѣ, които ни дава тукъ Шапкаревъ е 1156.

П. К. Гжббовъ печата въ същия Сборникъ, кн. VII (XXV) „Пословици и пословични изрази“ (по говора въ Видинъ, В. Търново и др.). П. К. Гжббовъ е наредилъ своитѣ пословици по отдѣлно, а именно въ 51 отдѣлъ, както следва: 1. Бъене, бой, убийство, Плачъ. 2. Благословии; пожелания; 3. Време, своевременность; 4. Глупость, Умъ, Опитность; 5. Гнѣвъ, докачение. Сръдия; 6. Говорене. Мълчание; 7. Голѣмене; 8. Добро и зло; 9. Доволство; 10. Другозначещи изражения; 11. Животъ. Здраве. Смъртъ; 12. Земане-даване. Търговия; 13. Знание. Помнене. Досѣщане; 14. Излишность; 15. Измама. Измамливи признаци; 16. Имотство; 17. Клетва; 18. Кое бива, става и кое не; 19. Кражба; 20. Лакомия; 21. Лъжа; 22. Младость. Старость; 23. Насилие; 24. Непостоянство; 25. Непотрѣбность; 26. Неразбория; несъобразность; 27. Опрличване; 28. Пари; 29. Печалене; разноски; 30. Пиене; пиянство; 31. Покорность; 32. Полови отношения; 33. Постигнато желание; 34. Поучения; 35. Право, криво; 36. Преструване; 37. Преголѣмване; 38. Присмѣхъ; 39. Противопоставане; 40. Работа. Грижа; 41. Роднинство. Приятелство; 42. Скъперство; 43. Спане; съвъ; 44. Сполука; несполука; 45. Смехория. Шега; 46. Сравнения; 47. Срамъ; страхъ; 48. Търпение; 49. Упорство; 50. Характеристика; 51. Хитрость.

Юридически пословици се съдържаатъ въ много хубавата статия на Д-ръ В. Т. Балджиевъ „Студия върху нашето персонално съпружеско право“ печатана въ СНУ (Изд. на М-ното на Нар. Просвѣщение, кн. IV и след.).

Юридически пословици въ много голѣмъ брой се напечатаха въ моя „Сборникъ на български юридически обичаи“ (Часть I—Гражданско право два тома и часть II—Държавно право, трети томъ). Юристътъ може да използва много лесно и много удобно тѣзи пословици, тъй като тѣ сж разпредѣлени не само по отдѣлно, но още и по рубрицитѣ на поставенитѣ въпроси и получаванитѣ отговори. Също така голѣмъ брой

пословици сж печатани въ моитѣ: 1. „Бълг. обичайно съдебно право“ (студия и материали) издание на Бълг. академия на наукитѣ 1927 г. 2. Българско обичайно наказателно право (студия и материали). Издание на Бълг. академия на наукитѣ 1927 год.

Х. Петевъ пробра и напечата бълг. юрид. пословици въ Сборника за Народни умотворения, кн. XX, София 1904 г. Класификацията на Петева не е напълно съгласна съ системата на правото въобще. Той поставя нѣкои пословици въ ненадлежащи отдѣли. Напр. въ отдѣла „углавно право“ той е сложилъ пословицитѣ за законъ, обичай, за Царя, за Бога и пр.

Въ моя трудъ „Народното брачно право въ юридическитѣ ни пословици“ (Годишникъ на Соф. Университетъ, Юридически Факултетъ, кн. XVIII 1923) азъ обнародвахъ пословицитѣ, които се отнасятъ до брака, въ разни негови моменти, почвайки отъ сгледзата и свършвайки съ развода. Тукъ, въ този мой трудъ по примѣра на Шезмартенъ, азъ изложихъ онѣзи тѣкувания, които ми се струаха за умѣстно и правилно да се кажатъ по разнитѣ брачни въпроси и отношения, тъй както тѣ сж се проявили въ съответната пословица.

Подобни студии, мисля азъ, би могли да освѣтлятъ народния мирогледъ и въ другитѣ области на народното право. Съ подобни обнародвания би се достигнало, между друго и това, че ще се изтъкне какво византийското право, било въобще, било чрезъ Номоканона (Кърмчията) и мимо него, или никакъ не е прониквало въ народнитѣ пластове или само повърхно и, че то не е действувало за да натрапи, напримѣръ мъжа — за настойникъ на жената, разполагателъ на нейнитѣ движими и недвижими имоти. Въ пословицитѣ, както въобще въ събранитѣ вече сведения по нашето обичайно право, се вижда голѣмата борба, която се е проявила у насъ между народното право и налагане чуждо, византийско. Тукъ ще се види, че голѣмиятъ консерватизъмъ въ юридическитѣ обичаи е траялъ и надвилъ въ борбата поне колкото се касае до народнитѣ пластове въ села, колиби и даже не тъй затѣтени, малки и голѣми, селища. Въ картината на народната борба за своето право, борба противъ византийското влияние се срещатъ такива моменти, каквито има и въ борбата на французкото народно право съ римското и каноническото, сжщо така, както това е ставало и въ Германия, дето по известно време римското право бѣше победило и бѣ се наложило почти повсемѣстно.

Като съобщава пословицата, че юридическиятъ обичай минава надъ правото *Coutume passe droit*, Дагенъ (цит. съч. стр. 41) казва, че тази пословица синтетизира борбата на френското национално право противъ римското и енергическата

съпротива на френските юрисконсулти и практики противнахлуването и натрапването на това последното. Той съобщава, между друго, за негодуването на единъ старъ адвокатъ противъ съднитъ презъ неговото време (XIV в.) които за да издадатъ своето решение се позовавали на Дигеститъ (Пандектитъ), а не на обичайното право. Впрочемъ същиятъ Дагенъ предава и една заповедъ отъ XIII в., споредъ която: „Адвокатътъ не трѣбва да бжде толкова дъртъкъ и да се позовава на римското право тамъ, гдето има народни юридически обичаи.“

Наистина, ние нѣмаме явни конкретни и пълни сведения за борбата на българското обичайно право противъ византийското и каноническото, но резултатитъ и констатираното въ юридически обичаи и пословици положение показва доста изпъкнало прозлазялата борба.

Впрочемъ, нека се напомнимъ и свидетелството на византийскитъ лѣтописци, че българскитъ славяни не обичали да възприематъ чужди закони и да имъ се подчиняватъ. Тѣ предпочитали своитъ наредби, колко и недостатъчни да сж били тѣ¹⁾.

Доста ясно тази борба се е появила, между друго още въ най-ранното време въ нашия Законъ Соуднай людымъ, кратка редакция, когато въ него сж внесени наредби изъ Еклогата отъ Льва Исаврянина и Константина Копронима, въ нашитъ хрисовули, въ нашата цѣли столѣтния живѣла самостоятеленъ и самотенъ животъ Челядна задруга, въ нашия прилъ (агарлъкъ или бабахакж), въ нашето въ-обще брачно право и въ нѣкои още моменти отъ действующето обичайно право, моменти въ които се е реагирало въ разни степени и форми противъ влиянията извънъ и особено противъ влиянията на римско-византийско право.

Доказателство косвено за борбата на народното право съ византийско-каноническото влияние ние имаме и въ нѣкои пословици, отъ които ще напомнимъ:

Мажовото е мажово, женното е женно.

Въ тази пословица ясно личи поведението да се запазватъ имотнитъ права на жената върху нейната собственостъ. Съ това право може да разполага изключително само тя, а не и нейниятъ мъжъ, освенъ ако тя го упълномощи, ако тя се съгласи на това. Въ нашенско има мѣста гдето тѣзи обичаи прокарватъ до крайностъ правилото. Тѣй напр. въ Копривщица жени давали на мъжетъ си пари подъ лихва; въ Пирдопъ имало жени търговци, които самостоятелно, безъ намѣса на

¹⁾ Виж. моята История на староб. право, 72.

мжжа, който си има друго занятие, търкуватъ и отговарятъ въ земания-даванията си лично. Въ Пирдопска околина: жената може да прибира сама „юджрета“ (наема) на собствената си нива или пъкъ може да я продаде за свои смѣтка. По този начинъ тя може да лиши мжжа си отъ плодоползването. Женитѣ въ нѣкои мѣста сключватъ договори съ мжжетѣ си за търговски дѣла, даватъ имъ имотитѣ си подъ наемъ. Нѣма никаква нужда отъ разрешение на мжжа за да пренематъ или да продаватъ имотитѣ си (Лѣсковецъ, Трѣвна, Габрово, Дрѣново, Елена.¹⁾

Напрасно нѣкои мислятъ (Балджиевъ — ц. с. X, стр. 10, 51), че това положение било създадено подъ влиянието на новитѣ турски закони, или пъкъ че се появило въ това време, когато прилагането на Кърмчията било хлабаво. Истината е, че народниятъ Кодексъ, изразяванъ въ юридическитѣ пословици и обичаи, рѣдко се е поддавалъ тъй лесно на промѣна. Народътъ, който въ най-ранно време не е припознавалъ никакво право на жената надъ недвижимъ имотъ, особено въ голѣмата а за друга, по-сетне, при еволюцията и при появяването на частната правна собственостъ е казвалъ: „Мжжовото си е мжжово, а жениното — женино.“

Две думи и върху разбирането на народното право за давността. То е още по-силно доказателство за нашата теза.

Народътъ казва: „Старъ плетъ гние, старъ дългъ не гние“. Тази чисто българска пословица (вж. моята статия „Българско-турско успоредии въ юридическитѣ пословици и значението имъ за народното право“, сп. „Наученъ Прегледъ“, г. III, кн. I¹⁾) азъ не можахъ да намѣря ни въ една отъ богатитѣ сбирки на турски пословици и поговорки. Отъ нея следва, че понятието за давностъ, споредъ народния възгледъ не покрива дължинка, обстоятелство, което не е съгласно нито съ римското, нито съ шерийско-мюсюлманското, нито съ толкозь други права, възприели римскитѣ правила за давността. Народното право не знае давностъ, нито за престѣпления нито за договорни сдѣлки, парични задължения, нито за имотни

¹⁾ Подробни сведения по въпроса се намѣрватъ въ моята статия „Обществено-правното положение на жената въ стара България“, София, 1915 г. статия, появила се най-напредъ въ Българска Сбирка год. XXI, стр. 529—549.

¹⁾ Сжщата статия е печатана по руски въ Труды IV-го съѣзда рускихъ академическихъ организацій за границей, Ч. I, 1932 г. подъ насловъ „Болгарско-турскіи паралели въ юридическихъ пословицахъ и н ихъ значеніе для народнаго права.“

права. То въ случая не е строго формално и дери въ правото правдата, справедливостта. То иска наказанието на виновния, колкото и време да се е изминало отъ извършеното престъпно деяние. То иска всѣки дългъ да се заплати, колкото и време да се е минало отъ срока за заплащането. Редица пословици идатъ да потвърдятъ, това положение относително давността за дългъ. Таквитъ сж: „Дългъ и подиръ сто години се плаща“ (Славейковъ) — „Борчоветъ не се забравятъ“: „Плетъ гние, борчъ не“; „Плетъ гниятъ, борчъ не гниятъ“ (Охридъ — Шапкаревъ и м.); — „борчъ не платенъ, грѣхъ не простенъ“. Владимирски-Будановъ въ своя „Обзоръ истории русскаго права“, стр. 619, като разглежда нѣкои узаконения за давността въ руското действующе право казва: „Изъ обзора этихъ узаконений ясно, что давность по обязательствамъ есть явление искусственное, устанавливаемое законодательствомъ; въ обычномъ правѣ слѣдовъ ея нѣтъ.“

Не по-малко показателни сж пословицитъ около прида (зап. България) или агърлъка (южна България).

Безъ прида нѣма невѣста.

Не платенъ агърлъкъ връща момъка безъ булка

Толкозъ е вкорененъ обичаятъ за прида — преживѣлица отъ нѣкогашната поупка — продажба на момата, — че ако не се изплати напълно, както е договорено на годежа, момата не се дава, свадбата се разваля.

Придътъ трѣба да се плати отъ момковитъ родители на моминитъ въ размѣръ, договоренъ между дветъ страни. Каноническото право се е борило столѣтия противъ прида. Напрасно! Въ ново време Софийскиятъ митрополитъ † Партений издаде окръжно, въ което като се осждаше този „срамотенъ“ и при това не „християнски“ обичай при който станала продажбата на момата, запретиаваше го. Напрасно! Безъ прида и до сега нѣма невѣста¹⁾.

Едно съвременно доказателство за това, че народното обичайно право се бори, колкото може съ чуждитъ влияния и че не отстъпва своитъ позиции предъ натрапени юридически чуждици, имаме въ новия законъ за наследството отъ 1892 г. До този законъ наследственитъ права се уреждаха

¹⁾ Подробно за прида (агърлъка) виж. моята студия „Агърлъкъ и произхождение на придата“. Печатана въ Период. спис. на Бълг. книж. д-во въ София. LXIV — Въ съкращение сжщата студия се появи и по руски: „Прида (агърлъкъ) — болгарская кладка. СПб 1906. Нѣколко интересни съобщения за прида (агърлъка) и за кебини (частъ отъ прида) се намиратъ въ мои СБЮО. ч. I т. I. Семейно право. Пловдивъ 1897 г.

или по обичай или по Каноническото право или — най-последно — по турските закони. Според обичайното право дъщерята не наследваше отъ бащини имоти; тя се задоволяваше само със премията и чеиза, който и се даваше отъ кжши безъ нищо повече. Това бѣше не само обичаенъ редъ за онѣзи, които живѣеха въ задруга или въ голѣма челядь. Това бѣше правило и за другитѣ — малки семейства, които имаха тенденцията да се развиятъ въ задруги. Турското право даваше на дъщерята отъ всички имоти освенъ за тѣй нареченитѣ земи — ерази и-мирие, — половинъ дѣлъ отъ този на сина (отъ молка). Законътъ за земитѣ предписваше сестра и братъ да дѣлятъ по равно.

Нашиятъ новъ законъ за наследството, като искаше да уравни правата на дъщерята съ тия на брата и, като се водѣше отъ чуждо законодателство (френско, италианско и пр.) постанови братъ и сестра да получаватъ по равно отъ всичко бащино наследство. Той изпущаше изъ прелѣ видъ това важно и вѣковно право, което имаха синоветѣ, живѣещи въ бащина кжша, работещи съ всички усилия за уголѣмяване на задружния, семейния или бащинъ имотъ въ това време, когато дъщерята вече е омжжена, работи въ друга кжша, спомога тамъ за засилване на мъжовото си състояние, безъ да помисля за имота въ бащина кжша.

И сега, споредъ новия законъ за наследството, умираше бащата, дъщеря му, ако и 20—30 години откъсната отъ задружния или бащина домъ, явява се и иска да вземе заедно съ брата си половината отъ имота. Законътъ дава това право на дъщерята. Простонародната съвестъ бѣше възмутена. Тя не разбираше какъ е възможно да се навѣрши една подобна несправедливостъ и да се дава еднакъвъ дѣлъ и на този, който се е трудилъ, който е работилъ, който е умножавалъ бащина имотъ и на готованката, която се явява съ претенции за еднакъвъ дѣлъ, — дъщеря.

И какво стана? Обичайното право открива жестока борба противъ новия законъ. Бацитѣ намѣрватъ възможностъ да заобикалятъ закона. Тѣ почватъ приживѣ да отчуждаватъ спечелени имоти, нѣкои продаватъ симулативно таквизъ имоти на синоветѣ си, други подаряватъ и, най-последно, нѣкои правятъ завещание въ полза на синове. Отива се и по-нататѣкъ. На онзи синъ, който е застрашенъ отъ несправедливи домогвания отъ сестра, даватъ се готови пари или нѣкъ пари отъ нѣкой проладенъ имотъ, съ които този синъ купува по надлежния редъ върху свое име известни имоти или купува ценни книжа и т. н.

По този начинъ и въ най-ново време ние имаме единъ образецъ отъ борба на Народното обичайно право противъ

юридически чужди влияния. И, както се знае, въ дадения случай законодателятъ бѣше принуденъ да направи известни отстъпки и внесе въ поменатия законъ за наследството поправки въ полза на сина, когато се касае особно за селскитѣ стопанства. Не влизаме въ подробности, по този крайно интересенъ предметъ, тъй като тука за нашата целъ бѣше достатъчно да установимъ, че и съвременното обичайно право продължава борбата противъ натрапени за него чужди правни понятия и законоположения.

ОТДѢЛЪ ВТОРИ.

I

Правото и обичаятъ въобще.

§ 1. Що е право.

Що е право и Богу е драго. (Гълб.)

Правиятъ и Богу е драгъ. (Кар. — Слав. — Чол.)

Правото си е право (П.)

Правото си е всѣкога право (П.)

Правото никому не тежи (Сл.)

Правдата е вѣчна (П.)

Правдата е всѣкога правда (К. Чъл.)

Кривдата и Правдата се борили; правдата надвила (К. — П.)

Правината планина помѣста. (Сл.)

Правината и планина превращать. (Мак. — Шапк.)

Правината не се бои и отъ владика. (П.)

Отъ тѣзи пословици следва, че, споредъ народнитѣ понятия, правото е отъ върховенъ, свещенъ произходъ, че то е неизмѣнно, вѣчно, че то не трѣбва да се нарушава, никому не вреди, никому не тежи.

Правото е Богу драго. То произлазя отъ Бога; то е Божа правда.

Правото има грамадна сила. Правдата е толкозъ силна, че прави чудеса: тя помѣста планина. Тя не знае хатаръ, т. е. тя е винаги обективна. Пословицата казва, че тя не се бои даже отъ владика, т. е. отъ владетель, господарь, царь; владика — свещеноначалникъ въ една страна, въ една епархия, въ една диоцеза.

Че правдата е вѣчна се изтъква въ народното правосъзнание не на едно мѣсто въ народнитѣ умотворения: въ пословици, приказки, пѣсни, легенди и пр. Все правото тържествува. Наложено отъ сила, отъ частни лица или колективности безправие, както въ частно-правнитѣ, тъй и въ международнитѣ отношения, не може да остане вѣчно. Подтиснатитѣ лица, сѣщо и народи, намѣрватъ, рано или късно, възможность, срѣдство, да премахнатъ безправиято.

Давността, изминаването на дълго време не може да озакопи и санкционира правото. Българският народъ не разбира отъ давностъ (т. Мерури земанъ, лат. *prescriptio*). Давността, както се помена по-горе, е римско-византийски институтъ отъ който сж го заели други народи, но който не влиза въ разбиранята на българитѣ. Тѣ знаятъ, че правото си е право, че правдата е вѣчна и, че, кога и да било, тя ще надвие.

Нашиятъ пословиченъ кодексъ, употребява думитѣ „право“, „правда“, „правина“. Той като че не подчертава отсѣнкитѣ (*nuances*) на тѣзи думи. Може, обаче, при изучаване на юридическиятъ обичай да се заключи следното:

Правото е *ius, droit, diritto, Recht*; правдата е *justicia, justice, Justiz, Gerechtigkeit*.

Правината мжно може да се опредѣли и сравни. Въ пословичния говоръ тя нѣкъде е правда, и нѣкъде — въ старитѣ български хрисовули — тя изгледва да е особено право, привилегия. Именно въ хрисовудитѣ не на едно мѣсто се говори за правини¹⁾. Въ Рилския хрисовудъ се говори за „вся ему правини и за всѣко его достоиние, рекше нован, да пребиваеть свободно²⁾“. И въ други хрисовули се говори за правото на манастиря да държи известни имоти „съ всѣми правинами и прежде законими ихъ“³⁾. За ся ему правини и за всѣко его достоиние рекше нова и да пребиваеть свободно⁴⁾. Наклоненъ съмъ да приема, че тукъ думата правина е въ смисълъ на законни принадлежности, *accessoria*⁵⁾.

На едно село, както и на единъ манастиръ правинитѣ сж: пасището, водопоя, лѣтовнище и зимовнище, бранище и пр. Но правина означава още това, което е право, което се пада. „Да си взематъ въ манастиръ що е правина“⁶⁾ (Орѣховски хрисовудъ) (вж. С. С. Бобчевъ „Старобълг. правни паметници“, София, 1908 г.; срв. „История на староб. право“ стр. 189—190).

¹⁾ Най-добро научно-критично издание на нашитѣ хрисовули е това на Г. Илиевски, руски професоръ „Грамоты болгарскихъ царей“ Москва 1911.

²⁾ Старобългарски правни паметници отъ С. С. Бобчевъ, София 1903, стр. 152. Верг. хр.

³⁾ Срезневский.

⁴⁾ Старобългарски правни паметници. 169.

⁵⁾ Зигель тълкува правини въ смисълъ на принадлежности на селото: угодье у руситѣ, овес — у чехитѣ. Правината напомня римското *ius in re aliena*. З. мисли, че правинитѣ сж заети отъ византийскитѣ *κλιμαχιαι* *προνοιαι*. Въ нѣкои сърбски паметници присмѣтнине, достоиние и понеже правина означава и *ius* почнало да се употребява и за права, свързани съ известни имоти.

⁶⁾ Рилски Хрис.

§ 2. Право и сила

Сила воля разваля. (Сл.)
 Сила Бога не моли. (Сл.)
 Дето е слаата,
 Тамъ е правото.
 Силата на правото надвива (С.)
 Дето сила владѣе,
 Тамъ се законъ ладзе (Сл.)
 Дето сила владѣй
 Тамъ нищо друго не смѣй.
 Нито правината дори (П.)
 Дето има сила,
 Правина иѣма (П.)
 Сила дълго не трае.

Вѣрвата на народа въ правото, въ правдата и правината, въ тѣхната сила, неотслабностъ и вечностъ, се разколебава въ известни моменти отъ действителността на живота. Народътъ не би желалъ да види тържеството на силата надъ правото, което е всемогъщо, вѣчно, ненадвиваемо; той съ съкрушено сърдце, безъ да одобрява това, безъ да се мири съ едно противоправно положение, както бѣше, между друго въ време на османското владичество, е билъ принуденъ да каже, съ охване въ душата си, изразенитѣ въ първитѣ 4 пословици думи. Но той не се колебае веднага да изтъкне своето убеждение, че дето има сила, тамъ правина иѣма. Не само това — наши пословици идатъ да смекчатъ отчаянието, че силата на правото надвива:

Сила дълго не трае. Сл.
 Слава сила два дни бива. Сл.
 Силовъ добро не става. Сл.

Характерна е турската пословица.

„Зор уюю бозаръ.“

Тя е отъ онѣзи, които сж много познати и доста употребявани у насъ. Буквално тя може да се преведе: зорътъ (мъчнотията) разваля играта. Когато единъ играчъ на карти или табла се намѣри въ мъчнотия, вижда че ще загуби, той прибѣгва до иѣщо не позволено, некоректно, за да не се каже, до иѣщо по-лошо, напр. безчестно. Той захвърля картичѣ, смѣсва „зароветѣ“ и затваря таблата. По този начинъ играчътъ въ зоръ разваля играта и ощетява морално или матери-

алио своя противникъ. Въ смисълъ на нарушение на закона „по необходимостъ“ също така се извинява, че нарушителятъ е билъ принуденъ да стори това. Остава на мѣрдавинитѣ фактори да решатъ до колко е извинително това нарушение.

Френскиятъ бележитъ юристъ и историко-правникъ отъ края на XVI в. и началото на XVII в. Антоанъ Луазель, въ поменатото тукъ по-горе съчинение „Обичайни институти“ казва „force n'est pas droit“, т. е. „силата не е право“.

Все пакъ нѣмцитѣ въ своитѣ положителни пословици казватъ: *Gewalt geht vor Recht*“, т. е. „силата върви преди правото“ (вж. Сборката „Нѣмски юрид. пословици“ отъ Хилебрандъ № 1).

У Хилебранда още се срѣщатъ следнитѣ нѣмски пословици, приведени и преведени у Шезмартенъ (и. с.):

Когато върви силата, правото е мъртво.

Кой има сила, има и право.

По-добре една шепа нълна съ сила, откозното единъ човалъ нълсъкъ съ правда.¹⁾

Трѣбва да се признае, Впрочемъ, че не само у нѣмцитѣ сж поникнали подобни пословици. Има ги и у други народи. Има ги и у френцитѣ, у които е позната пословицата: *Force passe droit*²⁾

Бележитиятъ френски баснописецъ Ла Фонтенъ, бѣше казалъ иронично: *La raison du plus fort est toujours la meilleure*, т. е. правото на по-силния е винаги най-доброто.

„Въ действителностъ, казва Шезмартенъ, тѣзи начини на говорене сж иронични формули, протести на съвестъ възнегудувала противъ злоупотрѣблението на силата. Тѣ сж настоячиво протестиране за непризнати права. Наистина политиката често е прокарвала силата предъ правото, но тя не признава това правило за приемливо поведение и не е имала никога смѣлостъ да го проповѣдва“³⁾.

Уви! Казаното въ 1891 г. отъ Шезмартенъ подлежи сега на значителна поправка, следъ Свѣтовната велика война.

¹⁾ Chaisemartin, II. С. стр. 1 — авторътъ цитира по френски тѣзи пословици, взети отъ Хилебрандовитѣ „Deutsche Rechtssprüchewörter“.

²⁾ Le Roux de Lincy „Le livre des proverbes français“.

³⁾ Chaisemartin, p. 2. Certes, la politique a trop souvent fait passer la force avant le droit, mais elle n'avait guère cette règle de conduite et n'a jamais eu l'audace de la professer.

Въ 1914 г. единъ голѣмъ политикъ и дипломатъ, германскиятъ канцлеръ Бетманъ Холвегъ, не се поколеба да каже на английския посланикъ Гошенъ, който бѣше натоваренъ да получи отъ него удовлетворителенъ отговоръ, че нѣма да се нарушава белгийския неутралитетъ: „Английското искане е ужасно: само за една думица „неутралитетъ“ за каквато въ време на война много пкти не сж държали смѣтка, само за едно хартиено парцалче Великобритания ще воюва съ единъ народъ отъ сѣзната челядь, който иска да бжде неинъ приятелъ“. Въмутенъ английскиятъ посланикъ Гошенъ напусна Берлинъ и не много следъ това Англия встѣпи въ Свѣтовната война, като си послужи съ повода, че наистина Германия тѣпче договора за белгийския неутралитетъ отъ 1831 г.

§ 3. Кривина и правина

Криво лежи извъ грѣвница, право у тъмница (П.)

Правината у тъмница, а кривината царина (Ари.)

Правинатъ у темница, кривинатъ у черница, (Самоковъ, бас Славя)

И тукъ народътъ изказва своята скръбъ и слага горчивата си ирония надъ несправдитѣ, които понѣкога тържествуватъ въ действителния животъ. Но народътъ и въ такива случаи, когато правото се притиска отъ кривдата, когато то се руши, издига гласа си за успокоение и казва:

Правината се танчи (изтъпява),

Ама не се кипитъ (къса). (Придѣлъ, Шапк.)

Кривницата и на банница да е никой и не зема на себе си.

Така че, въ края на краищата, правината си остава здрава, постоянна, неизмѣнна, вѣчна. Друга пословица иде да потвърди това, като казва:

Дето е правина, тамъ е спорина (П.)

Характерна легенда за кривницата и правината съобщава Цепенковъ въ СБНУ.

— Азъ и не искамъ кривината, ама кога я нѣма правината? — Единъ лошъ човѣкъ пактувалъ отъ единъ градъ за другъ и насрѣдъ пътя срещналъ другъ човѣкъ, който отивалъ за същото мѣсто. Поздравили се и се сдружили да върватъ заедно. Първиятъ човѣкъ билъ кривината, вториятъ — правината, ала тѣ не се познавали. Вечерта стигнали на единъ ханъ. Яли и пили, колкото имъ душа иска, и на трѣванс кривината поникала ханджията да имъ даде смѣтка. — „Ще платите 90 гроша“, рекълъ ханджията. — „Много добре, казала кривината;

90 искахъ, а пъкъ азъ ти дадохъ 100 гроша, дай ми назадъ още 10⁶. — Като чула това, правината се засрамила и се скрила задъ вратата. А пъкъ ханджията, очуденъ отъ лъжата, залютналъ се и влезъ да се кара. Кривината викала по-силно, изкарала ханджията, че е безчестенъ, и събрала цълата чаршия. Ханджията и далъ тогава 10 гроша, само да се махне, и казалъ: „Правино, правино, где си?“ Чула правината задъ вратата и отговорила: „Ето где съмъ, задъ вратата, бре ханджи, току ще да ти правя, кога и азъ ядохъ?“ Отъ тогава правината и кривината се отделили и нѣма да се сдружатъ до края на свѣта.

§ 4. На права Бога

За Бога правдива, правинка (Сл.)

За права Бога, на права Бога (Са.)

Славейковъ, като привежда горнитѣ пословици, прави следното интересно обяснение: „Ако избѣсятъ майсторитѣ, ти на права Бога ще идешъ“. Тѣзи пословица, види се, казва той, да е заета отъ турски, защото прекиятъ смисълъ е, че ако избѣсятъ майсторитѣ, ще обѣсятъ и тебе, като майсторъ. Турското или по-право персийското „нахакъ“, показва неправо или безправда. Но какъ е станало, по подражане на персийското ли, или по друго нѣкое свойство на езика, българитѣ и по турски кога употребяватъ тая дума нахакъ ерине, я превеждатъ „на права Бога“ или „на правдина“, когато би трѣбвало да кажатъ „неправо“ или „неправедно“ и „безправда“, разумѣватъ все това, като си правъ предъ Бога, като не си кривъ предъ него; но повече се употребява така, както рекохме, по-рѣдко се употребява и подъ друга форма³⁾.

Безъ да подлагаме на критиченъ анализъ гълкуванието на Славейкова, струва да се направятъ и следнитѣ бележки.

Божата правда е всемогъща и вѣрующиятъ българинъ вѣрва въ нея съ единъ безграниченъ мистицизъмъ. Всичко, което става отъ Бога, е добро, то е Божя правда. Хората може да мислятъ, че то не е справедливо, че известно наказание, известно бедствие проведено отъ Бога не е умѣстно, но въ действителностъ само Богъ знае какво прави и наказанието, проведено нѣкому, е за благото, за доброто на тогоязъ, за неговото очистиане, разкаяние, поправане. „Загиналъ за Божя правда“, ще каже, че той безъ да е билъ виновентъ, получилъ е едно

³⁾ Славейковъ. Български притчи подъ пословицата На права Бога.

наказание, което не е заслужвалъ. Той отишълъ „за права Бога, на права Бога“, т. е. безъ причина¹⁾.

§ 5. Царска правда

Воля Божия, съдъ царевъ.

Царска правда вредъ грѣе Сл. П.

Тукъ би могло да се подири и намѣри теоритическото положение за равенството на всички предъ правото, предъ закона. Именно, че правото е установено да бжде еднакво за всички безъ разлика на положение, еднакво за бѣдни и богати, за всички класове, занятия, вѣри и народности.

Шезмартенъ използва германската пословица:

Това, което е право за едного, е справедливо за друго

Was dem Einen Recht ist, ist dem Andern bielig

(Хилебрандъ, 16, Графъ и Дет. I, 42).

за да каже, че на Франция, на френската революция се дължи провъзгласяването на идеята за естественото равенство на хората, на тѣхното качество на братя. На чело на Декларацията за правата на човѣка и гражданина отъ 25 августъ 1789 г., промулгирана, като положително право на 7 декемврий, се чете:

Чл. I. Хората се раждатъ и умиратъ свободни и равни съ права. Социалнитѣ разлики не могатъ да се основаватъ, освенъ върху обществена полза (Utilité publique).

Колкото за пословицата „воля Божия, съдъ царевъ“, тя би трѣбвало да се разбира въ следующия смисълъ: Богъ е наредилъ веднажъ за винаги предстоящитѣ и неизмѣнни събития. А царевиятъ съдъ е, който въ даденъ моментъ има да се произнесе върху това или онова деяние, правонарушение и пр.

¹⁾ У Вукъ Караджичъ — „Српске народне пословице“, ние срѣщаме успоредници на поменатитѣ наши:

На права (правницата) Бога; на правди Бога; на правди Божјој

За права Бога.

За права правницата Бога.

Като съобщава тази последна пословица Вукъ Караджичъ казва: глобили га за права Бога, т. е. безъ никакви кривце.

§ 6. Прекалено право

Прекаленъ светещъ и Богу не е драгъ, (Гер.)

Правиятъ и отъ деветъ села го гонятъ (Слав.)

Окадаръ да догрудукъ олмазъ¹⁾, Турска поговорка.

Римлянитъ думаха: Summum jus, summa injuria.

Ще каже и тука, въ прилагането на строгото, положително право, трѣбва да се гледа да не се отива до крайност. Колкото и да е необходимо да се пази закона, да не се издазя отъ границитъ на неговото предписание, защото *dira lex sed lex*, толкозъ е понѣкога, споредъ даннитъ, обстановката и условията, при които е извършено известното деяние, умѣство да се сѣди то съ снизходителностъ, въ всѣки случай, съ широта.

Характерна е приказката за оня турчинъ, който навсѣкжде билъ познатъ като прекаленъ правдолюбецъ и правдоговорителъ, вследствие на което го гонѣли и нецѣли въ никое село. Единъ кадия, новодошелъ въ селото, лето се е билъ установилъ смѣлнаты правдоговорителъ, трѣбвало да се произнесе за неговото пребивание или изгонване отъ селото. Кадията билъ съ едното око слѣпъ. Повикали правдолюбецътъ да се яви предъ кадията и първата му дума при влизането при него била:

— Хошъ гелдинъ, къоръ-кадж, т. е. Добре дошелъ, къоравъ кадия!

Понятна е била досадата на кадията, неговото трудно положение, и той билъ принуденъ да послуша селянитъ за изгонването отъ селото имъ на „прекаления“ правдолюбецъ. По този случай, на къоравия кадия се отдава и пословицата или, по-право поговорката: О кадаръ да догрудукъ олмазъ — толкозъ пѣкъ справедливостъ не чини.

§ 7. Обичай и законъ

Адетъ (обичай) не е законъ, но законъ стана (Слав.)

Пословицата е характерна. Адетъ е турската дума, която у насъ се е толкозъ разпространила, толкозъ добила право на гражданство, че дори е изгонила чисто българската, старовремска — о б и ч а й. До толкозъ думата обичай е изгонена, че тя днесъ не се срѣща въ народната речъ, нито въ народнитъ умотворения, пѣсни, пословици, приказки и пр. Адетъ

¹⁾ И толкозъ пѣкъ право не бива.

навсѣкжде е замѣстилъ обичай: *Consuetudo*, *Ἦθος*, *Coutume*, *Gewohnheit*.

Нашата дума обичай, изгонена отъ адетъ, е запазена у румънитѣ и въ говора и въ писменността¹⁾.

Въ старото наше право намѣсто думата обичай — нѣкъде, особено въ писменнитѣ паметници, е употреблена думата законъ, равносилно, равнозначно съ обичай. Така е въ хрисовулитѣ, така е и съ нѣкои други стари паметници²⁾.

¹⁾ Први впечатлѣние широкото разпространение на думата обичай у ромънитѣ. Въ народния говоръ имѣа друга дума, съ която тѣ да показватъ това понятие и именно тази голѣма разпространеностъ на думата е принудила даже най-неприязнено отнасящитѣ се къмъ славянската терминология ромъни, да употребяватъ тази дума въ своитѣ писания по етнография, по право, по история и пр. Проф. Николай Йорга също така не е можелъ да се отърве отъ тази необходимостъ. Жоржъ Г. Максимъ, високъ магистратъ, юристъ, въ 1921 г. издаде книга съ насловъ „*Obiceiurile juridice ale poporului român*“. Въ петия томъ на „Ромънскитѣ пословици“, събрани въ Ромъния, Бесѣрабия, Буковина и пр. отъ Юлий Цане и издадени отъ Ромънската Академия на наукитѣ въ Букурещъ въ 1900 г. се срѣщатъ следнитѣ пословици, въ които думата обичай е употребена.

12377 *Obiceiurile cele noue fac risipa terilor și peirea domnilor.*

12378 *Cum e țera și obiceiul.*

12379 *Obiceiu nou în țera veche.*

12380 *Obiceiu legei are putere,*

12381 *Cate bordeie, atatea obiceiie,*

12382 *Toi bordeia, își are obiceiie.*

Тѣзи пословици по български гласятъ:

12377 Нови обичаи съсипватъ селото и губятъ господаритѣ.

12378 Както е селото и обичаи.

12379 Новъ обичай въ вехто село.

12380 Обичаятъ има сила на законъ.

12381 Колкото хижн, толкова и обичаи.

12382 Хижа, а пѣкъ и тя си има обичаи.

Тѣзи интересни пословици иматъ своитѣ успоредници въ § 8 „Мѣстни обичаи“, дего са изложенъ сходнитѣ текстове на нашитѣ.

Не е само думата *obiceiu* но има и производнитѣ ѿ *Obiceiu*, *obiceiu*, *obiceiu*, *obiceiu*, *obiceiu*, *obiceiu*, *obiceiu*. Между това думата адетъ не се срѣща никаде у ромънитѣ.

²⁾ Въ хрисовула, далесъ отъ Иванъ Асѣнъ II на дубровничскитѣ търгощи — „Хрѣ въ сѣвъ Дабровничскитѣа любовницѣ и псѣпѣриамѣ гвѣтемъ царства ми . . . се казва. Ктоли имѣ спавности очемъ диво нан.

Думата законъ е употребена въ сѣкия смисълъ и въ нашитѣ по-нови умотворения:

Да туриме три закона,
три закона, заповѣди:
единъ законъ — мома хоро,
мома хоро да не води.
Други законъ, овчаръ стадо
овчаръ стадо да не води.
Трети законъ — шо се иска,
шо се иска да се земе.

Характерна е друга една пѣсенъ, печатана въ кн. XII 1884 г. стр. 104 на СпС, подъ насловъ „Падане на гр. Сталакъ“. Папазъ-паша, който наистина билъ българишки полкъ, но се потурчилъ, се обръща къмъ царь Сюлеймана¹⁾ и му казва:

А чуешъ ли царь Сюлемане
Ти не знаешъ бугарски законе,
А я знаемъ бугарски законе.

Нека се прибави тукъ, че думата законъ означава още: 1. вѣра (той имъ законъ — за циганина); 2. причастие и 3. обичай¹⁾.

Думата законъ се срѣща пакъ въ смисълъ на обичай и у Константина Порфирородни отъ X в. на две мѣста:

Κατὰ τὸ ζῆλον τοῦτον — Κατὰ τὴν Χαζάρου εἰς καὶ ζῆλον и пр. т. с. споредъ закона имъ. Споредъ обичая и закона на Хазаритѣ.

на клисурѣ, или на фюрсегахъ: или гдѣ либо прѣвъ законъ: о коумерки, то да е вѣсть: той е прѣставникъ царьства мѣ²⁾.

Въ договора на царь Михаилъ Асѣня съ Дубровничанитѣ се срѣща тази фраза:

„Съзаномаъ змонимше на соборе ѣко е по закону дубровскому“. И въ сданія и въ другия документъ законъ е употребено вмѣсто обичай.

¹⁾ Тукъ вѣроятно думата е за онзи турски султанъ Сюлейманъ, въ време на когото турската държавна се издигна до върха на своята слава, сила и влияние. Султанъ Сюлейманъ бѣше не само могъщественъ и прочуть по своитѣ военни подвизи господарь. Той бѣше въ сѣ-

Думата законъ въ смисълъ на обичай се срѣща и у гърцитѣ въ ново време и у албанцитѣ. Гърцитѣ казватъ: *Kat-xhoris kai taxivis*.

Заслужва внимание пословицата, че „адетътъ не е законъ, а става законъ“. Обичаятъ, собствено, е наредба, приета въ известно мѣсто, село, паланка и пр. която наредба не е била тождо съ разпространена за да се сматра задължителна за всички. Когато е ставала тази наредба обща за всички или поне за голѣмо мнозинство, вмѣсто обичай, употребявали думата законъ, т. е. общъ обичай. Думата законъ, както и думата поконтъ произлиза отъ думата конъ, което ще каже конецъ, начало, а наедно съ това и предѣлъ, граница. Въ ду-

шото време и единъ отъ рѣднитѣ законодатели на Турция следъ Мохамедъ II, завоевателятъ на Цариградъ — Султанъ Сюлейманъ е нареченъ Ел — Каноин т. е. законодатель. По всѣка вѣрностъ нашата пѣсень за Папаязъ-паша съдържа въ себе си, както и всички исторически пѣсни, иѣщо и вѣрно. Папаязъ паша се обръща къмъ Сюлейманъ съ едно на-тякане: „Ти не знаешъ бугарски закони“ т. е. българскитѣ обичаи и наредбитѣ, разбиранията въ правнитѣ отношения на българския народъ.

¹⁾ У Герова (Речникъ) законъ се тълкува и като обичай. Той привелъ следующия изразъ „законътъ ни е кога дойде иѣкой да го служимъ“. При това той прибавя, че законъ е вѣра, религия: християнски законъ, еврейски законъ. У Вуха — З. — е и причастие.

Въ народнитѣ умотворения сѣкло така, както впрочемъ се помена вече, думата законъ означава обичай. У брата Миладинови (Народни Песни) срѣщаме:

„Тамъ имале проклети закони,
Ми те пречека по-малъ побратимъ,
И те целва на било гърло. (295).

Друга:

Да си станешъ рано извъ сѣбота
Да си стигнешъ бърго во неждѣ,
Ке си бидеть въ църква на закона. (105)

Тукъ „законътъ“ е религиозенъ обичай,

Друга:

„Кога бѣхме деца аджамии“
Отидохме въ църква на закона (230)

Впрочемъ тукъ „законъ“ може да се разбира не само черковенъ, вѣрски обичай, но и богослужение. Споредъ Вухъ Караджичъ и причастие.

мата законъ трѣбва да се види границата и на човешката деятелност и свобода. Обичайното право не е нищо друго освенъ сборъ на юридически обичаи, които сѣщо иматъ за предметъ реда, подчинението на който сѣщо така е обязательно. Затова обичаятъ се представява съ всички признаци на законъ, т. е. на граница и може да бѣде нареченъ законъ. (вж. Сергѣевичъ „Лекции“ 14).

И така подъ думата законъ се е разбирало общеразпространенъ, а не мѣстенъ, обичай. По-късно, когато е станало нужда да се преведе отъ гръцки Схоластиковия Номоканонъ¹⁾ рече Законноуправило, подирили каква дума да се употреби вмѣсто гръцката номосъ νόμος. Тогазъ именно намѣрили, че широко разпространениятъ обичай, нареченъ законъ, би трѣбвало да послужи за изказване на понятието νόμος, lex. Така адетѣтъ, който не е законъ, станалъ законъ, споредъ остроумната пословица, съобщавана отъ Славейковъ²⁾.

¹⁾ Иованъ Схоластикъ е билъ по образование юристъ, живѣлъ въ VI в. Билъ е адвокатъ, за това е получилъ названieto Схоластикъ. По-късно той е билъ цариградски патриархъ (557). Той е съставилъ най-ранния номоканонъ нареченъ номоканонъ съ 50 титли, който е преведенъ на български вѣроятно отъ святаго Методия, за което свидетелствува Памонското му житие, дето е казано изрично: „Тогдаже и номоканонъ рече законоуправило и отеческии книги предложи“. — Това е първата славянска, или по-право, старобългарска Кърмчия.

²⁾ Че терминиятъ законъ — като разпространенъ обичай е добилъ значението на гръцкия номосъ (νόμος) следъ кръщенiето на българския народъ и при съставянето на неговитѣ писани закони, между които пѣкон поставитѣ и Кърмчията, т. е. Номоканона — има косвени доказателства въ нашитѣ народни умотворения. „Въ Историята на старобългарското право“ ние сме привели една пѣсенъ, заета отъ Сборника на Каченовски № 2 записана въ с. Бояна, която разправя за службата на царъ Константинъ, на която той билъ поканилъ светитѣ отци. Тѣзи последнитѣ намѣрили всичко добро, но имало нужда най-напредъ да се откриятъ „наши чесни керсти“ (честния кръсть). Тѣ били открити следъ известни мъчнотии, и:

„Тогазъ се вѣра укрѣило,

Тогазъ се законъ запознало,

Тогазъ се царство укрѣило“.

Памитници болг. народниго творчества. Вып. I собралъ Владимиръ Каченовскій № 1 стр. 598, печатани въ Сборникъ отъ русск. измка и словесности. Импер. Академ. Наукъ, томъ тринацѣтъй. Сиб. 1882.

§ 8. Мѣстни обичаи

- Въ всѣко село и адетъ (Слав.)
 Въ всѣка хижа и законъ (П.)
 У всѣко село и законъ (Кар. и Слав.)
 Всѣни градъ си има свой обичай (П.)
 Въ всѣко село и градъ, башкж адетъ, (Сл.)
 На вето село новъ адетъ не бива (Слав.)
 На вето село новъ адетъ не види (Сл.)
 Въ всѣма кѣща законъ има, та не и всѣко село и законъ
 да нѣма (Изворъ, Пловдивско) (2)

Надписанитѣ пословици ясно свидетелствуватъ за разнообразието на обичаи въ народното право и въ народнитѣ наредби. Тукъ е изтъкнати по единъ очевиденъ начинъ партикуларизмътъ на обичаитѣ и тѣхния провинциализмъ. Въ предшествующия параграфъ се казва какъ тѣзи партикуляри и мѣстни обичаи се разширяватъ до положението да станатъ общи, въпреки наредбата, че „На вето село новъ адетъ не бива“, наредба, въ която се проявява най-блѣскаво консерватизмътъ на обичайното право, пазено като свещено предание, като свещенъ законъ.

Не е само у насъ гдето всѣко село има своя адетъ и всѣки градъ — своя законъ. Това е било и въ Франция, та и въ Германия, презъ цѣли столѣтия при действието на обичайнитѣ кодекси — *Coutumiers* , — както за това се говори въ увода къмъ този трудъ¹⁾.

По-горе ние приведохме подъ черта и влашки пословици въ този смисълъ.

Мисълта на Паскаля за различието на законитѣ се повтаря и потвърдява не само въ Франция. „Могжщо правосъдие, се подсмива той, което ограничава една рѣка или една планина! Истина, отататкъ Пиринейтѣ, заблуждение отсамъ“ (*Pensées. I p. article VI et VIII*).

Тази мисълъ на Паскаля се изказва и у насъ въ следнитѣ пословици:

- Друга държава, друга наредба (П.)
 Друга държава, друга слава.
 Въ Делевско празнуватъ, въ Изворъ работятъ (Записани
 отъ мене)
 Дето Делевени чунатъ²⁾, въ Изворъ не го чунатъ, (сжко)

¹⁾ Подробно въ Историята на старобългарското право, стр. 90—91.

²⁾ Пазятъ, тачатъ.

§ 9. Задължителностъ на обичая

Да му сторимъ адета,

Да му направимъ адета.

Каквото кажатъ попове и яне сме готови.

Каквото каже цѣло село то ще стане.

Ще сторимъ каквото му е редътъ.

Отъ хората нѣма да се дѣлимъ я. (Записани отъ мене
въ Елена)

Въ тѣзи пословици се заключава дълбоко съзнаваната и у народа мисълъ за солидарността на общественитѣ единици да вървятъ дружно, да иматъ единъ редъ, единъ обичай, да се ръководятъ отъ общи правила и да ги пазятъ.

И тука пословицата „Да му сторимъ адета“, която се подчертава и съ турската: „Адетъ йерини булсунъ“¹⁾ потвърждава консерватизма на народа въ правото, неговото почитание къмъ старината и нейнитѣ предания.

Пазенето на юридическия обичай се е наложило и на нашия законодателъ който е допусналъ, макаръ и ограничително прилагане на юридическитѣ обичай въ Гражданското сждопроизводство, а тъй също и въ Търговския законъ²⁾. Законодателътъ е поставилъ едно съществено условие за прилагането на обичайтѣ. Тѣ не трѣбва да противоречатъ на общия редъ и на добритѣ прави (ГС. чл. 620).

Бележитиятъ германски историко-правникъ Цюпфль въ своята „Нѣмска правна история“ (I, § 21), разправя, че въ Германия въ срѣднитѣ вѣкове се увеличили злоупотрѣбленията съ юридическитѣ обичай и почнали да ги дѣлятъ на добри и лошави обичай (gute Gewohnheiten и böse Gewohnheiten). Критериятъ, казва Цюпфль, за да бѣде единъ обичай признатъ за

¹⁾ Шинъ сив. Дурубъ имсаан османне, Текезаде Сайдъ. Атадаръ слоузу.

²⁾ Българскитѣ законодателъ е посочилъ въ Гражданското сждопроизводство чл. 9 (старъ 10) и въ чл. 452 (старъ 629), че когато действующитѣ закони сѣ противоречиви или непълни и неясни да решаватъ дѣлата, като се основаватъ на обичай, а при липса на такъвъ, върху справедливостта. По-характеренъ е Търговския законъ, който не на едно мѣсто се позовава на обичай, а въ чл. 1 на ТЗ той казва: „По търговскитѣ дѣла се прилагатъ разпоредданията на настоящия законъ. При отсъствието на такива се прилагатъ търговскитѣ обичай, а ако такива нѣма приспособава се гражданскитѣ законъ“.

добър състоял въ това; „да не е нито противъ почтенността, нито противъ Божия законъ, нито противъ черковното право“. Добриятъ обичай можелъ да се прилага даже като старитѣ заповеди на крадетѣ и императоритѣ. И тъй трѣбваше да бжде, казва Ц. „защото въ добрия обичай се намѣрва единъ осезателенъ свидетелъ, живѣещъ отъ своя духъ и отъ своитѣ прави, свидетелъ, предъ когото единъ остарялъ, отживѣлъ, изгнитъ законъ не можелъ да се вземе въ внимание“.

Нѣщо повече. Ц. казва, че и самитѣ крале и императори, като издавали своитѣ закони, правѣли една изрична бележка, че тѣ не разбирали никакъ съ новитѣ разпоредби да промѣнятъ добритѣ обичаи въ отдѣлнитѣ области (Цюонфлъ, цит. с.).

Тази практика на германскитѣ владетели напомня на всѣки законодатель една вѣрна мисль: да не се бърза съ отмианването и премахването на известни действующи закони. Нѣщо повече. Той напомня и нуждата да не се отдалечава законодателятъ отъ действащитѣ обичайно-правни наредби.

§ 10. Пазене и измѣнение на закона

Чувай си¹⁾ законо, па се не бой (Самоковъ, дѣло Стоименъ)

Вѣра да се държи; законъ да се пази (Са.)

Нужда законъ измѣнява (Геронъ)

Нужда ради, законъ измѣнява (П.)

Зоръ уюуу бозаръ (Шиваси)

Надписанитѣ пословици съдържатъ две положения: първото, че законътъ трѣбва да се пази, че той трѣбва да се „чува“. И тукъ пословицата разбира не толкова законътъ установенъ отъ държавна власть, колкото закона, т. е. обичая, установенъ за вѣчни времена въ недрѣта на самия народъ. Истината е, че установениятъ отъ надлежната власть законъ се предписва да се изпълнява задължително отъ всички. Никой не може да се извинява, че е направилъ известно нарушение на даденъ законъ, защото не го знаелъ. Ignorantia legis не се допуска. И всѣки тегли последствията отъ туй незнание.

Народното право, обаче, се старае всѣкакъ да смегчи тази суровостъ на закона и то се позовава много пжти на аджамалжкъ, т. е. неопитностъ, незнание, на старостъ, на женски полъ. И тукъ народътъ бърза съ своитѣ поговорки, безъ да възстава противъ закона, да оправдава неговото прилагане въ измѣненъ видъ. Нуждата дава основание да се из-

¹⁾ т. е. пази си,

мѣни известенъ законъ. Това остро е казано въ французката пословица „necessité ne connaît point de loi“ (Лоазель, 870). Нѣмската пословица, отговаряща въ случая е „Noth hat kein Gebot“. Успоредната руска е: „Нужда законъ измѣнява“. Извиненията особено се чуватъ при салмисванието (втѣсванието) на нива, ливада и пр.¹⁾ Овчарчето се защищава отъ неговитѣ, че било аджамия, не могло да опази стадото и повредата станала. Нима то е искало? И нима е знаело, че ще трѣбва да се отговаря!? Това извинение, обаче, се спира, щомъ дойде работата до оценение и заплащане на щетата — загубата — повредата или пакостъта, причинена на стопанина (маль-сайбията) на нивата. Тамъ аджамалъкътъ не помага. Причинената повреда се цени отъ кмета или старентѣ и стопанинѣтъ на стадото или на други добитѣкъ плаща присъденото опредѣлено обезщетение. Въ такъвъ случай аджамалъкътъ освобождава само отъ углавна отговорностъ.

¹⁾ Въ Търново — салмисване, отъ турската дума салма, разпускане, отъ глагола салмакъ; фтесване — отъ гръцки пронаходъ — се употребява въ сръбна Родопа и другде въ Пловдивско. Нѣкаде вмѣсто фтесма, казватъ итесма.

Въ Софийско казватъ потравилъ. Този терминъ напомня руски потправа и заслужава вниманието на нашия филологъ. Въ Речника на Герова не се срѣщатъ думитѣ: потравилъ, салмисване и фтесма — итесма. Геровъ гъкува права.

Отдѣлъ трети

I.

Държавата въобще

§ II. Що е държава, царство и господарство¹⁾.

Царю ле Царю честити,
Честито да ти я Царството (Ез.)

Вариантъ:

Царе ле Царе честити,
Да ти е честито Царството
Царството, Господарството, (Грънско, Вжжаронъ),
Какъто господарь, таква и господарство. (Лид.)²⁾

Сѣпка земя, свога Господаря воли (Вжж.)

Ширитъ се соколъ въ българска земя.

Разсприда се и Влашката земя
Влашката земя и Богданската. (Изъ народна пѣсенъ).

Въ най-ранно време думата Царство въ България не е била позната, защото нѣмало е и царь, титла която се появява едва при Симеона, но България се е наричала по славянски „българскъ странъ“ или споредъ славянския начинъ на изразъ българи (въ българѣхъ, което ще каже у българитѣ). Въ гръцкитѣ паметници се срѣща думата Вулгаріа Βουλγαρία, на западъ Vulgaria или Bulgaria, по французки la Bogrie, la Bougrie, по арабски Борджаніа. Въ нѣкои паметници се срѣща думата Загоре — страна задъ горитѣ. (Вж. Иречекъ — История Болгарь, 485).

Народътъ, въпреки голѣмитѣ несгоди, презъ време на робството, запазилъ е едно чувство на голѣмо зачитане къмъ

¹⁾ СБЮО III. Държавно право, стр. 16.

У Герова (Речникъ) се срещатъ като синоними — царско, царина, царинка, царовище, царичина.

царството въобще, като олицетворение на своето върховенство, на представителството на народа. За него, макаръ и не своя Държавата и при турското владичество, е била зачитана. Въ дълбокото на своята душа той е вѣрвалъ, че тази Държава — негова земя, — пакъ ще стане негова. Нали е казано и въ живота потвърдявано, че

Гдето е текло, пакъ ще тече.

Самата дума Държава въ много мѣста въ нашенско се употребява и до сега, но не въ смисълъ на Царство, Господарство, а въ смисълъ ограниченъ, за частнитѣ имоти, именния. И въ Трънско и въ Еленско това е обща дума, подъ която се разбира частното владение, сбора отъ имоти, които има нѣкой домакинъ въ дадено землище. „Нашата държава“, казватъ въ Елена е въ колибитѣ Руховци. Въ Трънско също така думата се употребява за частнитѣ именния.

За държавата изобщо сж употребявали и въ старо време и въ българскитѣ хрисовули, не думата държава, а първоначално думата земя. Думата държава се появява и за нея се говори едва въ хрисовула на Иванъ Шишмана (вж. „История на старобълг. право“, стр. 255 и следв.).

Земята е хранила, поддържала челядта, задругата: въ недрата на земята общината е намѣрвала своето селище; върху земята е почивала старобългарската жупа, племенната държавица, най-сетне, това название е прилѣгало да се даде на територията, па и на самата държава разширително. Земя е терминъ, който се срѣща въ всички славянски езици, употребяванъ въ сжщия смисълъ.

Тука пословицата отъ Трънско казва, че „всѣка земя има своя господарь“ и, че „Царството се наричало още Господарство“.

Думата Царство е прилѣгнала на езика и разбирането на народа, който друга дума не употребява. „Царство“¹⁾ означава още въ очитѣ на народа и власть — „паднало му Царство на ржката“.

Царциня се употребява въ нѣколко смисъла: I вмѣсто царство:

Царциня безъ даване не може.

Царциня безъ аскеръ може ли? (Марковско).

Въ Рупчосъ царциня е дума равнозначна съ държава.

¹⁾ СБНО, г. 3 Държавно право. 5.

2. Царщина се употрѣбвява и вмѣсто фискаъ:

Като е за царщината ще се плаща (Марковско).

Въ своитѣ дни, години и вѣкове на измѣчвания, народътъ не е можелъ да не изкаже своитѣ болки, охканія и своитѣ протести противъ лошавото царство. Цѣла редица пословици потвърдяватъ това. Ето нѣколко, съобщени отъ П. В. Оджакова още въ време на турското владичество въ Сборника на Д-ръ Валтазаръ Божишичъ, издаденъ въ Загребъ въ 1874 г.¹⁾:

Кучета да го ядатъ таковаъ царство.
Туй царство ще ни смъкне и кожата отъ гърба.
Царство безъ глава и безъ разборни.
Не те пита царь отъ гдѣ вземашь.
Все нови наредби и закони, но се за пари.

Терминитѣ кралство и краль се срѣщатъ рѣдко въ народния говоръ и въ народнитѣ умотворения. Тамъ дето се чува „краль“ и „кралство“ означава владетель, подчиненъ на другъ царь. Въ песенъта № 1 „Горянчо взима царство бащино“²⁾, се казва:

Нуни ма, нуни, Горянчо,
Расти ми та ми пораста,
Голѣмо да ми порастешъ
На царьо царство да земешъ
На кральо кралство да земешъ,
Бащино ти с царството,
Делано ти с кралството.

Въ Трънско казватъ:

Какъвъ Господарь, такова и Господарство³⁾. (Вжж.).

¹⁾ Sbornik sadašnjih pravnih običaja u jažnih slovena. Na svet izdava Jugoslovenska Akademija Znanosti i umjetnosti. Вж. Državno pravo: думата царство.

²⁾ СБЗН кн. XXXVIII въ Народнитѣ пѣсни записани отъ М. Арнаудовъ въ Своге.

³⁾ СБЮО, Държ. право, стръ 16.

§ 12. Българинът и отечеството.

Българското царство пропаднало от народни измънници и
безверници (Вж.)

По-добре моята земя да ми яде кокалитъ, а не чуждата. К. П.
Да вардимъ бащината дорде не се наука гръбнакътъ на
живитъ въ глоба. Сажиятъ.

Въ туй изречение, съобщено и печатано въ СбЮО — Държанно право, се заключава една мисъл, която народътъ е изказвалъ не толкозъ пословично колкото повествователно. Тя напомня, между друго, и обвинението, което се слага върху царь Константина, по-право казано, върху кюстендилския последенъ господарь Константина, за когото има положителни сведения и въ турски източници, че е предалъ кюстендилската крепостъ на султанъ Мурада.

Българинътъ е реалистъ и индивидуалистъ. Той върва на себе си, на своя трудъ, на своята земя, — въ тѣсния смисълъ на думата — която боготвори. Защото за него тя е всичко. Тя го храни, тя го облича, тя го насърчава, тя го весели, прави го силенъ и самостоятеленъ. На нея той не гледа толкозъ като изворъ на богатство, колкото като на стихия, съ която е свързанъ живота му. Неговата патриотичность има нѣщо специфично стихийно, както и неговата набожность. Той е фаталистъ: но въ нужда по предразсждъкътъ той тича и при врачки; обаче той ще обещае и курбанъ на Бога, свещи, манастиръ и ще изпълни съ свещена точность обета си. Тъй и неговиятъ патриотизъмъ, любовта къмъ родната земя¹⁾. Да! За земята си той е готовъ да мре. И когато му отнеме нѣкой педя земя, той е готовъ да се скли, да се бие, да бъде убитъ, — също тъй и за земята на своята родина той е готовъ да мре¹⁾. Българинътъ е упоритъ до край въ предѣла на неговата земя; по-добре тя да му яде кокалитъ, а не чуждата.

¹⁾ К. Петкановъ. Характерни черти на българина. Вж. „Философски прегледъ“, г. II кн. 4.

II Върховна власт

§ 13. Царьтъ

Единъ Богъ на небето, единъ царь на земята (Искренско СвЮО — Държ. право, 114)¹⁾.

Единъ Господъ на небо и другъ царь на земята (Зисполъ, *ibid.*),
Царь на земята, Богъ на небето (Сл. — П.).

Богъ на небе, царь на земя (Героуъ).

На Цари всѣки е послушенъ (Сл. — П.).

Ясенъ е възгледътъ на народа за държавния владетель, за царя. Той се уподобява на Бога, той заслужава не само почитание, но и послушание. Пословицата, че единъ е „Богъ на небето и единъ Царь на земята“, не е нѣкой провинциализъмъ, тя е всеобщо позната.

Въ всѣки случай, обаче, народътъ не се отказва отъ своя реалистиченъ и критиченъ възгледъ върху нѣщата, даже върху царевата власт. Той подчертава въ своитѣ разбира-ния и следующето:

Въ пословицата „Царь безъ народъ не може“ е изразенъ народния възгледъ върху ограничената царска власт. Царьтъ, наистина, е върховенъ глава въ царството. Той стои много високо. Подиръ Бога иде той. Неговата власт е преголѣма. Но народната мъдростъ не го прави недосегаемъ. Ако следъ Бога иде той, царьтъ, той не е непогрѣшимъ отъ една страна; отъ друга — той не може безъ народъ. Неговата сила е властта, следователно върховенството си той крепи и черпи въ народа. Ако царство не може безъ земя (територия), царь не може безъ народъ, който е неговата най-силна крепостъ.

Прочее, въ тази пословица, на първо мѣсто, се ограничава царската власт, неговото върховенство, безъ да се накрѣпява неговото достоинство, за което е дума въ долуизложитѣ поговорки.

¹⁾ Сжщата пословица е записана у Герова подъ думата царь.

Царь безъ народъ не може.
 Царь безъ народъ не е царь. Слав.
 Царь две глави не носи. Слав.
 Царь краде нѣма. Слав.
 Царь царува, умъ богува. Слав.

Спомени за българския царь не сж угаснали презъ всичко време на турското владичество. Песнигѣ, пословицигѣ и др. народни умотворения доказватъ това. И нѣщо характерно: детските игри въ много случаи сж показателни за споменигѣ, отнасящи се до българския царь.¹⁾

Въ третия томъ СБЮО — Държавно право адвокатътъ Ив. Вжжаровъ, за Трънско, съобщава нѣколко детски игри, въ които се изтъква името и положението на цари. Децата се дѣлятъ на противоположни лагери (чети). Избира се за царь най-снажното, най-силното дете. Царьтъ-победителъ „преузема царството на другия и го заробва“.

Въ народнитѣ умотворения се срѣщатъ имената на български царе: Асень, Шишманъ, Калоянъ, царь Костадинъ и царица Елена. Преданието, обаче, смѣсва първия християнски

¹⁾ Титлата царь си е даалъ първи Симеонъ, който бѣше идляреиъ отъ Византия съ високото наименование кесарь $\kappa\epsilon\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$, което се е давало само на бѣдшия наследникъ на престола или на нѣкой отъ членовитѣ на царската челядь (жж. Св. Diehl. Etudes byzantines, Paris, 1905, стр. 297) Симеонъ, обаче, не прие ласкателната титла въ тази нова форма, а се нарече Цѣарь или Цѣсарь, като приближаваше по този начинъ своето наименование къмъ латинското Цезарь — *Caesar*. Той не желаше по никой начинъ да се сматра тази титла за по-долу отъ византийската василевсъ и самодръжеиъ $\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$ или $\alpha\epsilon\beta\eta\tau\omicron\kappa\rho\alpha\tau\omicron\rho\iota\varsigma$. И ето защо по-късно той се нарече „царь и самодръжеиъ всѣмъ българомъ“. Тѣй както е била поставена неговата титла и титлата на сественицитѣ български царе ти е обозначавала едно уравнение съ Императоръ. Много български царе се наричали не само съ титлата „царь всѣмъ българомъ“, но и „гръкомъ“. Въ нѣкои латински писма на Калояна до папата отъ 1202—1203 г. се срѣща титлата *Imperator Bulgarorum et Graecorum*. (Вж. Иречекъ. История Болгарь, 493; ср. проф. В. Н. Златарски. История на българската държава, т. II). Както казва Раковски въ своя Показалецъ 31: „Отъ останки на наши народни пѣсни види се, че българинъ началъ и на царие сж давали твърде умѣрени наслови, както „Царю честити“ или „Царю Господарь“, както и на военнитѣ си главатари: „Восводи“, „Иуначе“.

царь съ кюстендилския господарь Константина, който предалъ царството си на туринѣтъ (вж. цит. СБЮО стр. 117).

Въ българската правно-държавна терминология не се срѣща думата кралъ, като титла давана нѣкому, отъ българскитѣ държавни владетели. Въ най-ранно време, както е познато, у насъ държавнитѣ владетели сж наричани князе, ханове и най-после, царе¹⁾. За крале не се поменавя, освенъ въ нѣкои нѣсни, гдето кралътъ е представенъ като подчиненъ и зависимъ отъ царя.

„Събрали се вси банове, вси банове, вси кралеви“²⁾.

§ 14. Пакъ за царя

„Богъ високо, царь далеко“.

Тукъ народътъ е изразилъ своята болка и своята оценка, за нѣкои моменти, когато ижчно може да му се помогне, тъй като Богъ на небето е на високо, а пакъ царътъ на земята, къмъ когото той би трѣбвало да се обърне за закрила, помощъ и милостъ, е много далеко и не може да го чуе. Наистина подобна пословица има и у руситѣ, но тона никакъ не измѣнява неговото, на народа, отношение къмъ своя царь, въ случая къмъ султана. При нѣмването на друга надежда и на друго срѣдство, за да му се помогне и следъ произнасянето на пословицата: „Богъ високо, царь далеко“, българинътъ се е призовавалъ къмъ търпение и понасяне на тежкотинята:

Трай душо, черней кожо. (Кар. Слав.)

е викалъ той и предлагалъ:

Търпелъ спасенъ³⁾.

¹⁾ Подробно за титлата царь, отъ цѣсарь, цезарь, царь и нѣобие на владетелскитѣ титли у насъ въ стара България вж. моята История на старобългарско право стр. 321—327. Царската титла на българскитѣ владетели е отговаряла по смисълъ и по употребление на императоръ. Самъ българскиятъ държавенъ владетель се е писалъ така:

„Въ Христа Бога благоверенъ царь и самодержецъ всѣмъ българомъ“ (нѣкои прибавили и грѣкомъ: Симеонъ, Асенещитѣ, Иванъ Александъръ, Иванъ и др.).

²⁾ Пословицата „търпелъ — спасенъ“ вѣщо е взета отъ спалтелската притча „Претерпеный до конца спасенъ бузеть“. Едно внимателно изучаване на народнитѣ пословици и поговорки въ сравнение съ библейскитѣ притчи и изречения ни напълва на маза заети или приспособени отъ притчитѣ въ Новия и Вѣтхия Заветъ: „Никой не може служи на двама господари“; „Види сланиката въ окоето на съседа си, а гредата въ своето око не види“.

§ 15. Царски животъ

Царь царува, умъ богува (Сл.—Кар.).
 Царския животъ не е животъ (Сл.)
 И царьтъ се учи на занаятъ (Сл.)
 Царь царуванъ изпъдилъ царь патаранъ.
 Царь царуванъ. (Кар.)
 Султанъ безъ гаши. (Кар.)

Нееднакво е класифициралъ народътъ царетъ, въобще държавнитъ владетели. Не всъки владетель е и царь. Сръбскиятъ, влашкиятъ и др. владетели не сж царе. Царе иматъ само голъмитъ царства, империи. Царе иматъ: Русия, Франция, Австрия или Нѣмьчко, както казвали въ Трънско.

Отъ всички царе, обаче, както е казалъ и Славейковъ въ своята песень, пѣяна надлъжъ и наширь въ цѣла България веднага следъ освобождението:

Руский царь е на земята
 Най-великъ, отъ всички пръвъ.

За султана народътъ казва, че и той е царь и голъмъ царь. Той е владетель на „три морета и на три суши: Азия, Африка и Европа“. Той е гази, непобедимъ, победителъ. Всички почти султани сж си давали този епитетъ.

Като е гледалъ какъ се смѣняватъ пашитъ, аснитъ, войводитъ и като чувалъ за голъмото безредие, което е съществувало въ Стамбулъ, гдето еничеритъ не давали мира на султанитъ и тѣзи последнитъ сж били смѣнявани много лесно, народниятъ хуморъ не се е стѣснилъ да каже:

Царь царуванъ изпъдилъ царь патаранъ.

Поговорката „Султанъ безъ гаши“, която се срѣща у Любена Каравеловъ¹⁾ е характерна: Самъ Каравеловъ я тълкува тъй: „Сиромакъ и голъми се“. Но една историческа досетка: дали не се отваса поговорката за онѣзи султани, дошли отъ Кримъ, а може и други, отъ по-ранно време, — татарски султани, които не сж имали нито голъмо имотно състояние, нито иѣкаква особна почитъ.

§ 16. Царска милость и правда

За молбеника вратата не сж затворена (Сл.)

Отговаря на турската (а изглежда да е и неинъ преводъ)

Ряджа капусу, капанамушъ²⁾.
 Богъ прошава, а царь милость дава.

¹⁾ Паметници, 130.

²⁾ Вратата за молба не е затворена.

Руска пословица: Богъ милостью, царь жалостью (Иллюстровъ, 240).

Жалба грѣхъ иѣма.

Аманъ завалъ олмазъ¹⁾.

Една отъ личнитѣ прерогативи на царя е да дава милостъ, да опрощава — може само Богъ; но да се омилостиви и да помилва — може и царьтъ. Това право на царя не е отречено и въ съвременната конституция. Правото на българския царь да дава своята милостъ напомня и Житието на св. Иванъ Рилски. Въ своето писмо до царь Петра, когото светиятъ пустинникъ не рачилъ да приеме, откакъ напомня на царя: „Бжди же кроткъ и тихъ и благопристѣленъ къ всемъ, на всѣхъ отверсти твоя имѣя очи“, той прибавя знаменателно: „да проливається надъ всѣхъ твоего милования масло“.

Предъ видъ на това и въ най-мѣчнитѣ времена българиньтъ не се е отказвалъ да се обърне къмъ царска милостъ и правда съ надежда дано намѣри облекчение на своитѣ болки и мѣки. Истината е, че и султаньтъ и турскитѣ управници въобще сж били милостиви и на всѣкиго, който е падаль предъ тѣхъ на аманъ (да иска милостъ) сж се отнасяли повече или по-малко снизходително, както казва самата турска пословица, че който падне на аманъ той не се кае, той не пати, не постралва.

Обаче, наставали сж тежки условия на политическото робство, когато царски хора и — много пакти самозванци — дребейовци, субаши, аени, еничари и пр. се отдавали на поразии, зодуми (насилия), тъй че на народа е дотегвало до иѣмай кжде. Въ такива случаи не цѣлата рая е викала само „трай душо, черней кожо“ и „търпенъ-спасенъ“. Напротивъ, прибѣгвали сж до оназъ пословица, която казва: „Не може ли съ молба, опитай се съ борба“.

Дето дума не помага, тамъ опитай и тогя.

Имало е и таквизъ недоволни, които забѣгвали и залавяли Балкана, отъ гдето правили нападения въ турски селища

¹⁾ Не наша толкозъ, който вика аманъ; — отъ завалъ е думата завалана. Има турска пословица „Илчие завалъ олмазъ“ — т. е. „За пратеника иѣма беда“, т. е. той не отговаря, защото е утълномощенъ да съобща иѣщо или пакъ да направи иѣкоя постѣдка за помиряване, за съвршване на иѣкомъ препирня, за спогодба и пр.

дето е имало нѣкои дърбеевци зулумджии¹⁾ или пъкъ присре- щали царски хазни и чиновници, обирали ги и си отмъщавали заради лични или обществени обиди. Такива хайдушки чети, ръководени от войводи, се опитвали много пъти да се обединят и да предвзвикат нѣкоя буна, въстание; подобни съ- били, обаче, обикновено лесно потушавани, защото и не съ- били достатъчно добре организирани. И все пакъ назвало се е:

Бори се додето ти падне капака.

И най-после, за утѣха на своето положение, пускана е била въ ходъ още една подобна пословица за преходността на наслания:

Ако е сила снаговата, тя ще е и ъковата (Кюстендилъ).

Характерна е въ всѣки случай пословицата: Близу до царя пълень ти гроба. Тя впрочемъ напомня грѣцкото „Далечъ отъ Зевса и отъ неговитѣ стрѣли“. Не може човекъ, прибли- женъ до царя да бжде внити въ неговитѣ милости. Той събрѣква, волно или изволно. Той не може постоянно да угажда. А веднѣжъ събрѣкалъ, настѣхва моментътъ на лишение отъ царскитѣ милости и щедрости. Лишението само по-себе си е вече една смъртъ. Защото не е въпросътъ да се погуби не- пременно този, за когото пословицата предвизда смъртъ. Но и въ действителния животъ, особено при режима на осман- скитѣ султани, кой не знае, че неугоднитѣ на Падишаха слу- жители даже велики везири намѣрваха своето „избавление“ въ дълното на морета или въ други подобенъ край²⁾?

§ 18. Характеристика на царската служба.

И царътъ не е слыше, че да огрѣе всички. (Слав.)

Ни солнишко на всѣхъ не угрѣти, и царю на всѣхъ не уго- лить (Дамъ).

Царь крише нѣма. (Слав.)

И царътъ не носи две глави. (Слав.)

Ако е царь, не е съ две глави. (Гер.)

И царя корятъ за очи (Гер.-Слав.)

¹⁾ Дере-бей — буквально Князь — бей на долината (доловитѣ); — зулумджии — отъ зулумъ, насадие, насланици. Дърбеевци е имало на дълъж и на ширь въ цѣлата българска земя и тѣ напостъжили въ населението не по-малко отъ кържалитѣ, давалитѣ, (буквално-горци), капасалитѣ (изуенати на вода единѣри и други служаци). Капасалъ — буквально безъ капи и безъ служба.

²⁾ Турскиятъ и Дасухуритѣ въ края на 1632 г. цѣли месеци, печата на втора страници обширна историко-паметическа статия, въ ко- то се изтъква, че повечето велики везири най-после, съ загинавали отъ насланична смъртъ, по султанска заповель.

Задъ гърба и царя псувать. (Гер.)

И царътъ има занаятъ. (Слав.)

Съ царь, огънь и вода не чини ниать. (Гер.)

Житѣ като царь. (Гер.)

Нека съмъ съ царь, тя нека съмъ на царули. (Гер.)

По този начинъ пословицитѣ гледатъ да смекчатъ народнитѣ онеправдания или неудоволствията противъ царщината, особено противъ царски хора. Види се, обаче, че народътъ държи пакъ царя за морално отговоренъ и за несправдитѣ, вършени отъ царскитѣ хора.

Наистина царътъ не е слънце да огрѣе всички, не носи две глави, и него корятъ заочно. Но и той има занаятъ, и този занаятъ му налага известни задължения, макаръ и морални.

Той е длъженъ да разузнава за „хала“ на населението и да му идва на помощ. Добритѣ царе много пакти тръгватъ съ тази целъ на обиколка низъ царството си. Тѣй сж прзвили и пѣкои турски султани (Султанъ Мурадъ — 1834, султанъ Меджитъ — 1846) или пъкъ сж пращали своитѣ велики везири — все съ тази целъ (Мехмедъ Паша Къбръзлията, 1860¹⁾), обиколката му вж. подробно у Д-ръ Селимънски (издания на Мин. на Нар. Просвѣщение), обиколката и на Митхадъ ефенди сетне Митхадъ-паша, 1857²⁾).

¹⁾ Обиколката на Къбръзлията, описана подробно въ всичкитѣ тогавашни вестници и списания (1860), направи силно впечатление между българското население. За него се писа подробно и въ българския тогавашенъ печатъ: Български книжници, Цариградски вестникъ и особно въ френскитѣ вестници — въ Цариградъ. За българитѣ тази обиколка беше важна защото послужи за оплаквания отъ произволни действия не само на паша и субаша, но и на гръцки владци. Къбръзлията е билъ придружаванъ, между други лица, и отъ Гавраилъ Кръстьевичъ, тогавъ високъ аръкавскъ сановникъ.

²⁾ Следъ Митхадовото посещение на Търново и по негова инициатива, е издадено Кануннамето за чорбаджиата въ Търновския санѣжакъ отъ 1857 г. което е насочено противъ злоупотребленията и произволитѣ на турски субаша и чорбаджи — посредници между населението и хюкюмата (правителството).

III

Управление.

Органи на управлението.

§ 18. Везири, паши и други управници.

Моминство мамо везирство, ергенлъкъ мамо пашалъкъ
(пѣсенъ) Сл.

Виното прави чонѣка не везиръ, а резилъ (Сл.)

Днесъ везиръ, утре резилъ (Кар. Сл. Ари.)¹⁾

Кога излъкъль изъ града, тогазъ псува пашата (Сл.)

Най-голѣмиятъ държавникъ въ иерархията на чиновничеството въ Турция е билъ везирътъ. Везирството е било нѣщо високо, недостижимо въ очитѣ на раята. Не е могла момата да каже повече нѣщо за да представи своето щастливо, спокойно и обезпечено положение, отколкото, че моминството е везирство, както и момъкътъ, че ергенликътъ е пашалъкъ.

Султанътъ извършва своята тройна власт — законодателна, съдебна и изпълнителна, чрезъ дветѣ най-високопоставени личности: великиятъ везиръ или садразамъ²⁾ и първия мюфтия или Шейхъ-юл-Исляма.

Длъжността великъ везиръ съществува отъ времето, когато е основана самата османска монархия (1327). Думата везиръ е взета отъ арабски, означава бременосецъ и изразява мисълта, че който изпълнява тази длъжностъ носи върху себе си всичкия товаръ на държавата. Наистина великиятъ везиръ е висши и тъй да се каже единственъ шефъ на адми-

¹⁾ Любенъ Каравеловъ въ своитѣ „Паметници“ следъ българската пословица, привелъ и сръбската: Данас везир сутра резилъ.

²⁾ Садразамъ, отъ садр гжранъ голѣми гжранъ, почетно мѣсто.

нистрацията, когато всички други турски векили (министри) — буквално пълномощни сж подчинени нему и знаят само своята част. Всичко, което се представлява за утвърждение на султана, трѣбва да премине презъ визиря. Той председателствува министерския съветъ отъ името на султана и когато този не желае да председателствува така наречения Диванъ (върховенъ съветъ), командува армията, лично или чрезъ свои началници. Сиречъ, той е началникъ независимъ на изпълнителната властъ отъ името и по пълномощие на султана.

Визиря се наричали още нѣкои многозаслужили и влиятелни паша, които сж носили на знамето си и три опашки. Отъ тука названието ючъ-туилю паша.

Извънъ Цариградъ пашата е билъ мѣстниятъ везиръ, даже самовластенъ като султана, защото той представлявалъ и замѣствалъ тамъ султана. Следъ падане на българското царство въ много мѣста тѣзи провинциални представители на султана въ еялетитѣ и други части, сж се нарекли воеводи. Воеводи е старата българска титла на онзи водачъ на войска, който въ мирно време е запазвалъ достоинството и чина си и много пѣти билъ назначаванъ или самъ се е провъзгласявалъ за главенъ граждански управителъ. Турцитѣ сж заели и названието и съдържанието му: въ много окръзи на Румелия — Европейска турция — войводитѣ сж имали въ своето ведомство воеводства, цѣли области. Сигурно турцитѣ сж запазили подобнитѣ воеводства, както сж ги намѣрили, останали отъ българско време. Даже въ Цариградъ е имало войводи, началници на известенъ участъкъ въ Галата — Галата-войводася. Отъ тукъ на горе къмъ Пера има нагорнище, което се нарича и до сега Войвода-юкушу. Юкушъ ще каже стрѣмно¹⁾.

¹⁾ Сравни Раковски Горски пѣтнякъ 264 — Чисто българското название воевода, войвода, първоначално е означавало военачалникъ или началникъ на известна въоръжена частъ. Въ старовремска България названието е било давано и на тѣзи, които редомъ съ военната служба сж били и граждански управници.

Изразътъ войводи, войвода, воеводства е преминалъ отъ насъ въ Влашко и Молдова, които сж били въ известна зависимостъ отъ старата българска държава. Вѣкове наредъ влашкиятъ господаръ е носилъ титлата войвода (Вж хрисовули, издадени нап-напредъ отъ Венелина „Влахо-български грамоти“: срв. Д. Агура и Милетиъ — „Нови влахо-български грамоти въ Брашовъ въ IX и XIII кн, из М. б). Думата войвода е известна и въ други славянски езици и страни.

Ако въ народното въображение визирството и пашалъкът се представявали като недостижими блажени състояния, въ действителност, както се каза, и визирството и пашалъкът въ известни случаи не сж били за завиждане. Тъзи високи постове често сж били заемани и отъ недостойни личности, за които пословицата тъй справедливо и съ ирония казва:

Двесеъ везиръ утре ризилъ.

Маса анекдоти и историйки се разказватъ за безграмотни невежествени визири и паша, издигнали се случайно до този постъ или по каприза на самия султанъ отъ най-долния слой на обществото. Канкчи (лодкари) хамали, (носачи) арабаджии (колари) сж успѣвали случайно да се въкачатъ на най-горното стъпало на държавното управление въ Стамбулъ и така да позорятъ службата.

За пашитѣ въ Търново, наричани инѣкъ войводи, а въ известно време и аени, като представители на народа — старейшини, се знаятъ крайно интересни исторически данни. Впрочемъ затова ще се каже иѣщо въ следния параграфъ.

§ 19. Какво е било управлението въ Турско време

Който изпревари, той патовари. (Сл.)

Гдѣто дойде тамъ го върже. (Сл.)

Гдето брадата е господарь, тамъ неправата е царь. (Сл.)

Залудо трудъ, кога нѣма редъ. (Сам. Самок.)

Мохюръ киме все Сюлейманъ о дъръ,

(т. е. който държи мохюртъ, той е сюлеймантъ)

Пословицитѣ не ни говорятъ конкретно за органитѣ на управлението, които въ въ всѣки случай, както се разказва и забелязва въ разни хронографии не сж се отличавали нито съ особенъ умъ да управляватъ, нито съ правдолюбие — да раздаватъ правото и да сждятъ безпристрастно, нито даже сж били въ много случаи грамотни. Тѣ решавали, както се казва:

„Дето дойдѣло тамъ го вържели“

А за да заематъ високото положение много пашитѣ не сж очаквали назначение отъ централно мѣсто, отъ една по-висша власть, а самички сж си давали или вземали властта и сж се налагали много паша даже на централното управление, като администратори, управители и въобще чиновници.

Залудо се е трудилъ народътъ, когато не е имало редъ и закрила на неговия трудъ. И какво е можело да се очаква

отъ органи на управлението, които сж заемали повече или-по-малко висока служба, само зарадъ това защото сж успѣвали да си отвоюватъ властта.

Много пакти не се е знаело кой, кога и какъ е станалъ управникъ: паша, воевода, аенинъ, субашъ, бюлюкъ-башия, чаушинъ, къръ-сердаринъ и пр. Подобнитѣ сж идвали често безъ никакво назначение и сж залавяли властта, като сж думали „по силата на морта сабя“ — бучаамъ хакъ ичинъ. Отъ тукъ и казаното: „мюхюръ кимде исе Сюлейманъ о джрѣ“, което ще каже „който държи мюхюра, той е сюлеймана“. А мюхюрътъ на управлението е билъ всичко. Той е представлявалъ властта той е билъ управителя, защото управителътъ си е служилъ съ него, иъмайки възможность поради неграмотность да си сложи подписа на каквато и да било книга, наредба, заповедь и пр.

Понѣкога въ Търново сж идвали и сж залавяли управлението единъ следъ други двамаз—трима воеводи или аени. Въ единъ хронографъ, намѣренъ въ архива на учителя Никифоръ п. Костадиновъ — една лѣтописна бележка гласи буквально:

1800 година дуде Мемишъ войвода отъ Видинъ и седа надъ Търново, И въ тази година трастенеклията Смаилъ-за дойде та взе Търново съ бой и изпиди Мемишъ войвода и стана той войвода и платиха хората по два харача и овцетѣ платиха два пакти.

Пословицата отъ своя страна не щади съ своята ирония органигъ на властта, които сж се отличавали съ невежество, или съ злоупотрѣбили съ лошото си поведение.

Ако е ага на чалмата си е (Слав.).

§ 20. Оплаквания противъ управлението.

Отъ грѣвъ та на глогъ (Сл.—Ара.)

Отъ лъждъ бѣгаме на градуника налитаме¹⁾

Рибата се пълонита отъ къмъ главата.

Баждъ баштан кокар (т. пословица²⁾

Оплаквания противъ управници и други голѣмци на служба и безъ служба не винаги сж се завършвали благополучно. Много пакти оплакванитѣ намѣсто удовлетворение получавали

¹⁾ Руската поговорка, която отговаря на тѣмъ наши две пословици гласи: Отъ огна до полъмис.

²⁾ Турската пословица е буквасенъ преводъ отъ нашата, а може и обратно. Пословицата е позната и въ грѣцки и ромънски реликви.

накости, било лично, било, че тѣзи накости се отражавали върху населението. Не единъ пакъ намѣсто не много лошаваия управникъ се е появявалъ нѣкой новъ и голѣмъ насилникъ който е давалъ поводъ на населението да вика: „Че тя каква стана? Ние попаднахме „отъ трънъ та на глогъ“; „отъ дъждъ бѣгахме на градушка налетѣхме“.

Пословицата „Рибата се въонява отъ къмъ главата“ е много разпространена и самопозната. Обикновено нѣкои лица отъ горе, отъ началството развращаватъ или даватъ възможност да се развращаватъ по-долнитѣ чиновници и служаци.

Пословицата има разширително приложение и тълкувание. — Тя не се отнася само за високопоставени държавни служители. Тя предполага и други предстоящи лица, първенци въ самоуправни тѣла, въ духовенството, въ еснафа, въобще въ обществото.

Така е било въ време на турското владичество, така е било и следъ него. Цененето и разбирането на народа е въ случая непогрѣшно. Може впрочемъ да се каже, че тази пословица не е само наша и турска, тя е всевъѣтска, тя е отъ онѣзи, които Лъо Ру де Ленси нарича „всеобща мъдростъ“¹⁾ а Китаръ — „мъдростъ на народитѣ“²⁾.

§ 21. Войникъ и войска.

Войникъ не е волникъ (Гер.)

Войникъ предъ вратникъ не седи. (Чод.)

Войска се не чка предъ вратникъ (Гер.)

Войска не е чума да те стреля, а ти да не отвършашъ (Са.)

На война се сабя на заемъ не дана (Гер.)

Не изглежда да сж стари надписанитѣ пословици, но може нѣкои и да сж преживѣлици. Все пакъ тѣ сж вѣрни и отъ фактическа и отъ нравоучителна страна. Войникътъ не е отишълъ доброволно, той не е волникъ. Той е такъвъ по нужда, по необходимостъ. Въ старо време българскитѣ войници сж отивали съ своя войвода или господаръ — проныаръ³⁾. Въ ново време тѣ отивали по воинска повинностъ чрезъ наборъ

¹⁾ Le Roux de Liucy Proverbes français, стр XXVIII

²⁾ Quittard. Etudes sur les proverbes français стр. 453.

³⁾ Проныаритѣ сж били боѣри, на които сж били подарени за известни граждански или военни заслуги, земи съ села. Срецу туй зареице проныаритѣ сж били длъжни да отбиватъ известни повинности, а именно и на първо мѣсто да отиватъ на война като затова сж поддържали въ земитѣ си войници, които всѣкакъ сж издържали. Проныаритѣ сж били обикновени поземени владетели на земи, обаче злоупотребителско тѣ сж се обърнали на наследствени владетели. Това приблизително е станало и въ време на турското владичество, когато сж се появили спяхитѣ — три вида, спроть пространството на отстъпенитѣ имъ земи, а именно: тимари, зими и маликвие. И тѣзи спяхи отъ пожизнени се обърнали на наследствени, а именно на чифанкъ-сайбии.

А пъкъ, че войската не е чума да я чакашъ у дома си, то е тъй явно, че само шури биха могли да мислят за подобно нѣщо.

Отзиви за военна повинност, задължителна въ време на старитѣ български царства, особено задължителна за проиляритѣ — болѣри, на които сж били подарени пространни земи наедно съ селата въ тѣхъ, се срещатъ въ нашитѣ народни пѣсни. Така напр. въ една песенъ, записана въ Еленско се разправя следующото:

Станчо си по дворъ ходяше
Дребни си сѣлаи роняше
И се на Бога моляше;
Даде ми, Боже, даде ми
Даде ми деветъ дѣщери,
Но защо си ми не даде
Една момчина рожбца?
Ката година на сеферъ
Пъкъ тъй година два нати,
Де го е чула, зачула
Най-малката му дѣщери,
Тя на баща си¹⁾ думаше;
— Тейко ле, стари тейко ле,
Куни ми конче хранено,
Хранено не въсадано,
Земи ми руба юнашка,
Куни ми саби френгии
И дълга пушка бойна,
Азъ ела на аскеръ да ида
Тейко ле, да те отърна¹⁾
Че си на аскеръ отиде.
Ходила е деветъ години
Не могли да я познаатъ.

Въ Богоровия сборникъ на народни пѣсни 1872 г. № 42 се разправя:

Делия отъ високо мѣсто вика всички крало̀ве и банове [зависими отъ българския царь], че сж длъжни да отидатъ на война; но

¹⁾ Тукъ „да те отърна“ е употребенъ въ смисълъ — да те откъдне.

Единъ бабо нѣмаше
 Отъ си сина нѣмаше
 Току ималъ деветъ дъщери.

и за да се докаже, колко е било голѣмо задължението му, разправя се, че една отъ дъщеритѣ му Толора, за да запази честъта на баща си, преправя се на добъръ войникъ, приготвя се и отива на война за да изплати, тъй, да се каже, бащиня повинность.

Една подобна песень № 50 се среща и у Качавонски, за Радулинка, която отишла на война, понеже баща ѝ ималъ деветъ моми, а нѣмалъ синъ.

VI. Финанси

§ 22. Управление, данъци, данъчни служаци.

Плати си царщината, да ти е мирна главата. (Сл.)

Царщина безъ данъци не може. (Гер. — Марковска)

Въ малко село голѣма берия. (Гер.)

Дай си на царя харачъ, на Бога колачъ. (Сл.)

Безъ земя и царьтъ не може. (Гер.)

Бѣли пари да черни дни (Сл.)

Лошиньтъ бирникъ продава една воля, добриятъ и двата. (Сл.)

Нѣма на пребита пара (Сл.)

Не го бива, не струва нити аспра.

Вариантъ:

Не струва нито счупена бодка. (Ел.)

Втрива се като капаляв банъ. (Ел.)

Сбирейте се селяни да режемъ тежка виргия. (СБЮО, III 181)

Кайметата не сѣ пари, ама пѣкъ лесно се носятъ. (СБЮО,

Г. Орх. 165).

Презъ всичко време на турското владичество българиньтъ е билъ рая, т. е. подчиненъ, повечето пакти безправенъ. Той, прочее, не е можалъ да се вмѣсва въ управлението на държавата, ако и да е ималъ известна челядна, общинска, и черковна, макаръ мѣстна автономия. Данъцитѣ му сѣ налагали отгоре. Но това още не е било голѣма беда. Главната беда е състояла въ това, че много отъ данъцитѣ били закупвани, каквото напр. главниятъ данъкъ ошурьтъ (десетькътъ) отъ мюлтесими. Тѣ злоупотребявали съ своитѣ права и дерѣли населението произволно, като давали причина за основателни оплаквания, които обикновено не били чувани.

По общо правило известни данъци, които е трѣбвало да заплати цѣло село или цѣла община били опредѣлени изцѣло, кесимъ — муката а селото, — събрано на съборъ — си разхвърляло този данъкъ споредъ съсловието на данъкоплатцитѣ. Тѣ е било напиримѣръ съ виргията (бирьта), съ харача

(личен данък) и пр. Отъ тукъ поговорката въ песента: Сбирайте се селяни да режемъ тежка виргия. Впрочемъ тя се е и пишела.

Дългътъ е списъкътъ на разнитѣ ангари (тегоби) и данъци, които сж тежли на населението. За тѣхъ има подробности преди всичко въ даннитѣ, дадени отъ покойния Д. Ихчиевъ въ „Известията на историческото д-во“¹⁾ въ „Периодическото списание на Книжовното д-во“ (сега Бълг. Акад. на Наукитѣ²⁾

Сжщо подобни данни има събрани въ Сборникъ на юридическитѣ обичаи, томъ III — Държавно право³⁾

Въ печатани досега султански фермани, особено въ тези за войнигаритѣ или войницитѣ се срещатъ изредени цѣла бреница отъ ангари (тегоби) и данъци, отъ които се освобождаватъ войницитѣ. По доказателство а contrario тѣзи ангари и данъци сж били събирани отъ другитѣ рай-бъгари, споредъ мѣстото и условията. Имало е данъци и ангари общи за всички, имало е и таквизъ, които тежели специално на нѣкоя само съсловия, мѣстности или области⁴⁾.

Поменатитѣ ангари (повинности), за които се говори въ Трапокловския ферманъ, сж следнитѣ:

1. Данъкъ за конакъ — нареченъ отъ преводача „за установка“ (постой)
2. Д. за провиантъ;
3. Д. за пренасяне фуражъ;
4. Д. за свободна проданъ и пренасяне на житни зърна;
5. Д. за паша харджж: средства за издръжка на пашата
6. Д. беддаръ;
7. Д. називаемъ черехаръ колж;

¹⁾ Известия, кн. II, стр. 103.

²⁾ СПС год. XX, I-II свезка пакъ отъ Ихчиева. Даннитѣ сж дадени споредъ многото турски суджияти, т. е. вхощани и изхощани книги, които се намиратъ въ нашата Народна Библиотека — Турския архивъ — и които обематъ време отъ нѣколко столѣтия. Въ тѣзи суджияти сж вписвани цѣли фермани, смириамета и каливски решения.

³⁾ СБЮО, стр. 168—189.

⁴⁾ Особено важенъ за насъ е ферманътъ, първи пътъ печатанъ въ СБЮО т. г. въ полъ на повиннитѣ отъ с. Трапоклово (славенска околия), стр. 145, въ който ферманъ сж изброени тегоби и данъци, отъ които трапокловскитѣ войници сж били освободени.

8. Д. за пощенски коне — мезилъ сюрюджи;
9. Поцальони — сюрюджи (напомня руската ямска служба)
10. Платеводители, провождачи — калаузи;
11. Пазители;
12. Посрещачи на паша;
13. Стойностъ за вакъфнамета;
14. помощъ за война безъ да присъжствувать въ нея (арьеръ гвардия);
15. Кървавъ откупъ — Двастъ.
16. Д. за изследвания — тефтишъ акчасъ;
17. Д. за подкова — налъ-пахъ;
18. Д. за соль — тузъ акчасъ;
19. Кересте за държавни сгради;
20. Даване овце — агнамъ;
21. Мекяре или мекереликъ — даване добитъкъ за превозъ;

Този брой на ангарии ние изреждаме тукъ, както ги срещаме въ официалния преводъ, правенъ отъ Г. П. Папучевъ който, види се не всѣки данѣкъ или повинностъ е добре превелъ, но това не вреди на нашата целъ, защото броятъ е съставенъ споредъ самия ферманъ, даденъ отъ султанъ Селима III въ 1207 (1792) на Трапоклонскитѣ войници.

Къмъ тѣзи ангарии има мѣсто да се прибавятъ следнитѣ данъци:

1. Войводалѣкъ — разноски за войводата (въ Видинъ, Търново и тамъ гдето е имало войводи). Изглежда, че този данѣкъ е билъ общъ, защото за него ни говорятъ всички почти, които сж отговаряли на въпроса: Какви данъци е имало у васъ презъ време на турското владичество¹⁾?

2. Харачъ — личенъ данѣкъ, ниѣкъ нареченъ още дживе. Съ него се е откупвалъ всѣки рая мѣжъ отъ военната тежба. Имало е три разряда харачъ: една (доленъ), ефсалъ (срѣденъ) и азия (горенъ). Най-долниятъ разредъ е плащалъ 15 гроша, а най-горниятъ 30 гроша. Данѣкътъ е трѣбвало да се плаща отъ всѣки пълновръстенъ рая. Злоупотрѣбително той се е събиралъ и отъ малолѣтни. Харачътъ е билъ нареченъ по късно бедели-аскерие, т. е. вмѣсто военна служба.

¹⁾ Вж. СБЮО, III - Държ. право, стр. 168—189.

3. Ошуръ — инъкъ наричанъ ондацькъ, т. е. десетъкъ отъ земни произведения; ошурътъ се е събиралъ въ натура обикновено отъ молтезини (откупници).

4. Баа-парасж — пари за лозе;

5. Емлякъ — поземленъ или поимотенъ данъкъ;

6. Шамаз-парасж — данъкъ за освѣтление;

7. Дамга-парасж — данъкъ за удряне дъмга, или жигъ, белягъ на добитъка;

8. қан-парасж — за клане на добитъкъ, вземанъ отъ всички касапи;

9. Духулие, което ще каже входно право — бачъ;

10. Кантаръ-парасж — кантарина;

11. Пазвантъ-парасж, т. е. пари за вардачъ, стража;

12. Еяне или имладие — парична помощъ за разни нужди на държавното управление въ случай на бедствия, война и пр.

13. Орманъ-парасж — горско право;

14. Ититазпъ — данъкъ при продажбата на всѣки добитъкъ;

15. Теметуать-парасж или Ихтибаръ-парасж, единъ видъ данъкъ патентъ при упражняване нѣкоя професия;

16. Серчимъ — данъкъ за всѣка свиня;

17. Калпакъ-парасж — за право носене на калпакъ;

18. Данъкъ за хранене на буби;

19. Аяк-бастж или Кодумие — право за ходене по земята;

20. Адети игвамъ — бейликъ за оше;

21. Ресуми прусанелеръ — младоженческо право;

22. Серги-парасж — данъкъ плащанъ отъ продавачитѣ на зеленчукъ и др. по пазаритѣ;

Най-после нека поменемъ онзи данъкъ, за характера на който има много тълкувания Испенч-Парасж. Испенч е сложна персидска дума и ще каже буквално: искане петъ, както го тълкуватъ нѣкои. Данъкътъ е много старъ, още отъ времето на завоеването отъ турцитѣ на Балканския П-овъ. Първитѣ султани вземали отъ петъ едно върху цената на всѣки продаденъ робъ. Съ този данъкъ сж се поддържали еничерскитѣ табури. Въ XV в. следъ превземането на Цариградъ, тоя данъкъ испенч, почнали да взематъ отъ христианиитѣ — раи, за гдето клали и ядели свинско месо. Той ево-

дуиралъ по-късно въ харача или бедели-аскерие, а, споредъ насъ най-вѣроятно, въ тъй наречената виргия, бирѣта¹⁾).

Споредъ Хаммера, данѣкътъ Испенч е билъ робски данѣкъ. Проф. Златарски мисли, че той е кръвентъ данѣкъ²⁾.

Данѣчни органи е имало; 1. мал-мюдюрю — финансовъ приставъ; 2. таксилат-мемуру — ковчежникъ въ околията, подчиненъ на мал-мюдюрю, отъ своя страна подчиненъ на каймакамина. Сумитѣ се внасяли по-нагоре въ Държавната хазна и, най-подиръ, въ Цариградъ.

Народътъ е знаелъ своитѣ прями бирници — събирачи на данѣцитѣ. Таквизъ сж били: 1. Капзумали; 2. Бирници; 3. Кабакчи; 4. Махале-башии.

Тѣзи последнитѣ събирали данѣцитѣ въ старо време, както се приказва по предание, въ кратуни или тикви. Отъ тукъ названието кабакчи и кратунари. По-късно, обаче, бирницитѣ носили торби, окачени на шията имъ, платяни кесии, въ които пускали събираниитѣ суми³⁾. Тѣзи кесии събирали по 500 гроша. Отъ тамъ и названието: една кесия — бирѣ кисе, беш юз груш. Така събрани паритѣ отъ данѣка занасяли се въ окръжния градъ на санджак-емини или мал-мюдюрю⁴⁾.

Срещу така събираниитѣ данѣчни суми бирницитѣ въ старо време давали на всѣки данѣкоплатецъ работоу или четало: майката отъ рабсша оставала у тѣхъ, а шенето се давало на данѣкоплатеца за да му служи като доказателство, че е заплатенъ цѣлия или частъ отъ данѣка. По-късно, обаче, се почва даването на разписки — квитанции, които никакъ не сж поправили положението, а го твърде много заплели⁵⁾.

Приведениитѣ отъ насъ по-горе пословици сж характерни въ много отношения. Преди всичко изтъква се, че „царщина безъ данѣци не може“, че данѣцитѣ трѣбва да се заплатятъ като една необходимостъ и тъкмо за това трѣбва да има „бѣли пари“, които оставатъ много пжти за „черни дни“, когато раята е бивала налегната отъ всевъзможни притѣснителни и произволни данѣкосъбирачи. Наистина въ селата селянитѣ се грижели колкото се може повече да си помогнатъ като сж възлагали по-голъми данѣци върху по-състоятелнитѣ, но не всѣкога този начинъ на разхвърляне данѣка е успокоявалъ на-

¹⁾ Вж. белешката на стр. 85 кн. I. на Известия отъ Истор. д-во

²⁾ В. Н. Златарски. Нова политическа и социална история на България и Балканския Полуостровъ, стр. 7

³⁾ Въ нѣкои мѣста събиранието на данѣцитѣ се повѣрвало на мѣстния чорбаджия (СбЮО, Г. Орѣховица, стр. 201). Вѣроятно между другитѣ съображения народътъ е създавал поради това пословицата: „Чорбаджия съ торба на шия“.

⁴⁾ Вж. подробности въ СбЮО, III, Д. Право, стр. 130 и 183.

⁵⁾ СбЮО, III, стр. 180—182.

селението, и въ тѣзи случаи ставали неоправдания. Мнозина сж забѣгвали отъ мѣстото, гдето сж живѣли, и за такъвизъ се е казвало, че не даватъ „ни Богу колачъ, ни царю харачъ“. По-големитѣ села сж били относително по-добре поставени при разхвърлянето, писането или рѣзането на виргията, бирята, защото тя е била една предѣлена сума и порасването на селото не веднага е извиквало и увеличаване на виргията. Тѣкмо зарадъ туй е казано въ пословицата: „Малкосело го лѣма берия“

Десетъкътъ се е плащаль въ натура, обаче имало е данъци, като харачътъ и др., които сж били заплащани съ пари. Паритѣ сж били въ разни времена съ разни наименования. Имало е: бешлицы 5 гроша, алталыци — 6 гроша, врмиличета — 20 пари, онлучета 10 пари. Чужди пари е имало особено тѣй нареченитѣ австрийски цванциги, маджарскитѣ унгурчета и пр.

Отъ по-старитѣ времена сж останали названията: аспри, ботки, бодки, които сж били една третя отъ парата¹⁾. Въ гроша е имало 40 пари, обаче, самата стойность на всички монети се е промѣнявала въ различни времена. Пословицата „Нѣма ни пробита пара“ е характерна по това, че тя напомня многото пробити пари, които се носили на гердани отъ женитѣ или пъкъ покачени о тѣхнитѣ сукаи — забрадки. Пробитата пара е била подценявана. „Втрива се като кланавъ банъ“ напомня сжместването на монети наречени банове и банчета. Въ по-ново време е имало фурлини или хурливи, жълти металчески пари, които се продавали по дюгенитѣ, главно за украшение на моми и буаки, производство което е идело отъ Австрия, отъ гдето сжшо така сж носили златнитѣ шилдери отъ времето на Мария Терезия. Хурлината струвала една пара.

Кѣмъ кайметата — книжинтѣ пари — народътъ се е отнасялъ съ голѣмо недоувѣрие, защото били раздванани насла по задължителенъ курсъ, а търгонци, дюкянджии не ги вземали, освенъ съ голѣми мъчнотии. Отъ тукъ пословицата, записана въ Г. Орѣховица: „Кайметата не сж пари, ама пъкъ лесно се носятъ“²⁾.

Селинитѣ нещѣли кайметата, въобще нещѣло ги цѣлото население, но като задължителни тѣ имъ се натрапвали. „Боимъ се, казвали тѣ, ама царъ насла кара и какъ да ги не вземемъ“.

¹⁾ Въ една песень у брати Миладинови се среща:

Сакалъ Коло да се женитъ,
Пара нѣмакъ ни цѣрвена,
Аспри нѣмакъ половинца.

(стр. 139).

²⁾ СБЮО, III, стр. 165

ОТДѢЛЪ ЧЕТВЪРТИ.

Самоуправление.

§ 23. Органи на общинското самоуправление.

Роди не мамо съ кметъ, та ако нещъ ме хвърни и на сѣбѣ, азъ ще стана селски кметъ (Сл.)

Глава, та ако ще би и лукава (Слав.)

Котентѣ мчукатъ — порбаджия ще се избера. (Слав.)

Кметъ да съмъ, та на ледъ да съмъ (Сл.)

Кметъ село браня, кметъ село храня.

Кметъ село звали

Кметъ село пали (Сл.)

На чело на самоуправлението винаги е имало избрани представители на населението, които сж носили разни названия кметове, киезе (въ Зап. България) коджа-башини¹⁾

¹⁾ Коджа-башини, буквально-голъма глава — глава на старейшѣ. Нѣкои казватъ, че кметството е новъ институтъ у насъ и че кметътъ е чуждлецъ. Между това думата кметъ се среща и въ Законъ соудный людемъ отъ IX в. Какъвъ е произхода на това название? Нѣкои го водятъ отъ *comes, comit*, началникъ конуръ, който китѣлъ царекитѣ коне. У славянитѣ равно значение: у чехитѣ — человекъ съ чезиль, служитель; у бошняцитѣ — зависимъ селянинъ, носещъ ангарии. (Д-ръ К. Truhelka. *Historična rodloga agrarni pitanja u Bosni. Glasnik zem. muzeja* 1915) Въ Черна-гора кметове сж сядитѣ, избирани за да разрешаватъ помирително нѣкои спави. Въ Еленско има кметския махала, която е дала най-много кметове. Въ действителность кметъ е прабългарска речъ, както за това име се изказали въ нашата „История на старобълг. право“. Проф. В. Н. Златарски въ своята „История на Бълг. държава“ т. 2. поддържа сѣко мнението че, наистина кметъ е старобългарска речъ. (вж. стр. 635.) Той привежда и съгласното мнение на Ванъ Вейса, единъ голѣмъ познавачъ на славянската старина. (вж. *Slavia* IV 1925. стр. 209 след.) Много умѣстно проф. Златарски напомни, че и кметъ, старославянска дума, е съв-

След вилаетската реформа таквизъ сж били мухтаритѣ (първи и втори). Таквизъ сж били още и чорбаджитѣ - землекетъ-чорбаджии и кьой-чорбаджисж.

Положението на кмета винаги е било едно положение на властникъ, тъй като въ селото или паланката той е билъ първиотъ, главата и, много пжти е билъ неограниченъ управникъ на селището. Отъ тукъ горнитѣ пословци, които характеризиратъ властническото положение на кмета.

Чорбаджитѣ сж били две категории:

1. Чорбаджии обикновени, хора влиятелни изпъкнали поради своя умъ, поради своитѣ дарби и умствено предимство,

паднала съ гръцката комисъ, които, отъ гдето е и заблудението, че думата е гръцка. Къметъ Никола, баща на Давида, Мойсея, Арона и Самуила е билъ познатъ като първенецъ на една отъ онези славянски общини, каквито е имало въ Македония и старентѣ на които сж се наричали къмети, кметове. Поради това и синоветѣ на Никола сж били наречени комитопузи.

За славянскитѣ общини въ Македония срж. П. Успенский „Восное устройство Византийской Империи.“ Известия И. З. Р. А. И. Т.; А. г. 1900, кн. VI, стр. 165 и след.

Въ народнитѣ пѣсни се среща не на едно мѣсто напоминие за кметове, които по нѣкога наричатъ кметоха (Чешнегаръ махаал, Кошушка околна) и въ песента, съобщена отъ Ваяркова изъ Трънско-Трънската песенъ почва така:

У Будима, црна чума бис,
Убила е до триста кметове;
Запустели до триста кожуа,
Пај се Будимъ, бере, не познава.
Па убила до триста кметнице,
Запустѣше до триста разбоа,
Паѣ се Будимъ, бере, не познава

(СБЮО, III, стр 78 — 79)

¹⁾ Мухтаръ — буквально: избранъ; населението избирало 12 души за общинския или старейски съветъ — нареченъ ихтияр-меджлиси (старейски съветъ), дето е имало българи и турци; тазъ имало двама: мухтари еведъ (първи мухтаръ) и мухтари сани (втори мухтаръ). Въ нѣкои мѣста криваха: да видишь какво ше кажатъ дванадесетехъ, които нѣкъде наричаха „писанитѣ“.

Въ вилаетскитѣ закони мухтаръ и ихтияр-меджлиси станаха официаленъ институтъ.

тъ умѣли да помиряватъ скарани, да разправятъ, да говорятъ сладкодумно, да обясняватъ. Таквизъ сж били още и нѣкои други, отличили се съ своята спестовностъ и охолностъ, вследствие на което могли да станатъ доста състоятелни — богати, болѣри — и да се налагатъ на турските управници, мажки и голѣми. Въ много градове у насъ се посочватъ таквизъ бележити първенци — чорбаджии, които сж били благодать за сиромашта, Тукъ ще помислимъ само за нѣкои въ Пловдивъ голѣмниятъ Стоянъ Чалѣка; малкиятъ и голѣми Вълко — отъ Копривница; въ София хаджи Мано; въ Самоковъ Захария Гюроолу и Чорбаджи Мано; въ Казанлъкъ — С. Груйоолу; въ Копривница Петко Догана; въ Елена хаджи Иванъ Кисювъ, хаджи Юрданъ Брадата, хаджи Тодоръ Стояновъ и др.

Между тѣзи чорбаджии е имало мнозина, които не само сж закриляли сиромашта предъ мѣстния турски управникъ, пушали ги на свобода подъ свое лично поржчителство, помирявали скаранитѣ, помагали на беднитѣ, но и много пѣти срещу празникъ Коледа, Нова година, Великденъ отивали сж съ своя прислужникъ (сеизинъ) на пазаръ, купували кошъ съ обуца платове за долни дрехи, язми и басми¹⁾ и ги раздавали на сиромаситѣ. За това ми разказваха лично нѣкои стари самоковци, като утвърждаваха, че това е било най-обикновено нѣщо което е правилъ Гюроолу, и особно чорбаджи Мано.

Не по-малко е вѣрно, че тази категория чорбаджии, хора състоятелни и влиятелни вземали най-близо участие въ народнитѣ освободителни движения, особно въ следнитѣ: въ завѣрата (1821) — (вж. за това моятъ подробни сведения въ дветѣ статии напечатани въ „Наученъ Прегледъ“, год. II, кн. първа и втора подъ насловъ: „Освобождението на Елада“ и „Участието на българитѣ въ завѣрата (гръцкото освободително движение) въ Велчовата буна — 1835 г. — възстанието се е приготвяло въ Плаковския манастиръ (Св. Илия) при Елена и устроителъ на това възстание били Велчо джамджията²⁾ отъ

¹⁾Язми и басми — това сж женски заброчки отъ платъ — чифтъ. Язмитѣ сж били съ писани рисунки, а басмитѣ печатани. Но единитѣ и другитѣ сж били доста красиви на гледъ и направени съ вкусъ. У Герова — Панчева, дамъ — тънка, пѣстра заброчка рѣченикъ; измалка — шаренъ, писанъ пещкиръ.

²⁾Въобщо за завѣрата отъ 1821 г. и за другитѣ възстанически движения у насъ интересни и въ много случаи непосредствени сведения сж дали д-ръ Селимански въ своитѣ „Спомени“, писани по гръцки, преведени и издадени отъ нашето Министерство на Просвѣщението. Сжщо така сж важни като спомени и бележки сведенията, дадени отъ покойнитѣ Д-ръ В. Беронъ и Пантелея Кисимовъ.

Търново, хаджи Юрданъ Брадата отъ Елена и шуменътъ отепъ Серги отъ Руховци (еленски колиби); въ дѣловата Николова работа — 1855 г.

Не е лишно да се подчертае, че чорбаджилъкътъ (болярството) никога и никъде не е давалъ никакви лични или потомствени привилегии нито въ стара България, нито презъ време на турското владичество. Съ други думи то не е било аристокрация, дворянство по западниа феодаленъ типъ. Та у турцитѣ въпрочемъ не е имало и не се е припознавало никакво дворянство, а е имало само издигнати влиятелни аги и други въ служебно отношение изтъкнали паши и бейове. Френската пословица *Fonction n'ennoblit personne*, а може на мѣсто да се приложи, както и нѣмската *Am! adelt niemand*.

2. Друга категория чорбаджии — сж били избиранитъ селски или областни представители на населението. Тѣ били полудѣлжностни лица: посредници между населението и Хюкюмата (правителството). Следъ избора си тѣ сж били утвърждавани отъ управителната властъ — пащата въ главния градъ или асина — войводата. Тамъ избраниятъ чорбаджия се вивалъ, а асинатъ — войвода му е вржвалъ т о ят а, патерца като белегъ на неговото достойнство. Това е било единъ видъ инвеститура.

Имало е и добри, а имало е и не малко лоши, недобросъвестни кметове и чорбаджии, злоупотребители съ своята властъ и влиянието си. Противъ лошитѣ кметове населението се е оплаквало и въставало. Въ Еленско е имало случаи на убити кметове — чорбаджии. (вж. за това моя трудъ „Елена и Еленско въ време на турското владичество“).

Злоупотребленията на кметове, чорбаджии и др. въ Търновско сж извикали едно Канунъ-наме за чорбаджилъка отъ 1857¹⁾

Имало е и превъзходни кметове — чорбаджии. Тѣ не сж вършили нищо безъ съвѣщание съ селскитѣ старей — имащи влияние въ селището и изложили се благодарение на своитѣ лични способности. Много пжти субаштъ въ едно селище, на

¹⁾ Това Канунъ-наме отъ 1857 г. за чорбаджилъка въ Търновско е много интересно за изучаване и разбиране на чорбаджилъката като служебенъ, общественъ институтъ. То е печатано отъ мене въ една студия подъ сжщото заглавие въ сп. изъ БАН-ки. XXIX. Къмъ текста на туй Канунъ-наме азъ прибавихъ и нѣкои исторически и обичайно-правни бележки въобщо и особено едно обяснение по причинитѣ за изданието на казаното Канунъ-наме. Тамъ се срещатъ и нѣкои тълкувания за съдържанието му.

даже и аенягът, войводата, кадията, набиингът — казвали на селскитѣ и градскитѣ старей и на чорбаджитѣ: „Туй дѣло разгледайте еие сами и решете го споредъ вашитѣ обичаи (алетинизъ мюджебиндже).

Старейтѣ се свиквали и събирали на съвѣщание по всички общински р.боти; на първо мѣсто за разхвърляне на дагъцитѣ, после за поправка на пактиша, поправка или направа на нови чешми, черкови и училища, за уславяне на даскалъ и най-после да се помисли шо да се прави противъ нѣкой лошъ субашъ. Заседателно мѣсто на старейтѣ, първенцитѣ и чорбаджитѣ е било нѣкой училищна или черковна стаичка. Тамъ гдето е имало метохъ³⁾ тѣ се събирали, заседавали и се съвѣщавали въ метоха (за това има сведения въ СБЮО — за Елена и за Трънъ иж. т. III — „Държавно право“)

§ 24. Народна характеристика на чорбаджията.

Чорбаджия — селски киратджия

Чорбаджия чорба ядъ, ковалъ не ядвалъ (Слав.)

Чорбаджия чорба ядъ, сиромаси сърми ядъ (Кар)

Чорбаджия чорба кусъ, сиромакътъ сариа ядъ (Габ. Слав.)

Трезвеного до реалистичность отношение на народа къмъ общественитѣ явления, въ случая къмъ положението на чорбаджитѣ изобщо и на чорбаджилъка, като служебно-общественъ институтъ, не сѣ могли да не извѣкватъ у него известно хумористично отношение къмъ чорбаджитѣ. Въ иронията си народитѣ въ остроумни пословици е изобразилъ и неблагодарната страна на чорбаджилъка. Всичкитѣ горни пословици извѣкватъ това и доказватъ, че много пакти чорбаджията нито е нѣкой състоятеленъ, нито нѣкой — облагодетелствуванъ, нито издигнатъ много на високо и недостижимъ по своятѣ функции.

³⁾ Метохъ, гръцка дума, която означава владение — с имотъ принадлежащъ на нѣкой манастиръ, далечъ отъ него въ гора или планина гдето е билъ прашанъ нѣкой кадугеръ изпълнявалъ длъжността на изповѣдникъ. Метоса е имало въ разни мѣста на България и въ тѣхъ сѣ живѣли повечето кадугери отъ Рилския, Хилендарския и Зографския манастири. Въ известно време метоситѣ сѣ били убежища и разсѣянии на българската книга. Нѣкои отъ първитѣ училища келии сѣ били въ тѣхъ метоса.

§ 25. Сговоръ и общностъ на интереситѣ

- Две очи виждатъ по-добре отъ едно Сл.
 Сговорна дружина и планина пробива (Гер. Сл.)
 Сговорна дружина отъ сѣмевн се не бои (Кар.)
 Сговорна дружина и вино пие (Кар.)
 Сговорна дружина и въ истѣтъ благо вѣс (Слав.)
 Сговорна дружина и планина събори (вариантъ Кудско)
 Които овца се откън отъ стадото, вълкѣтъ и изяда.

Ясенъ е смисълътъ на горнитѣ пословици. Въ тѣхъ се изразява по единъ изпъкналъ начинъ колко голѣма е ползата отъ самоуправителнитѣ тѣла и народътъ, въпреки своята любовъ къмъ индивидуалността, цени общността, колегиялността. Препоръчва се дружното действуване, защото то е сила, то пробива планина, то събаря и най-голѣмитѣ крѣпости. Дветѣ очи виждатъ сигурно по-добре отъ едного. Напомня се на овезѣ, които не вѣрватъ наедно съ дружината, съ колективността, че тѣхната сѣдба напомня овцата, която се дѣли отъ стадото. Таквазѣ овца вълкѣтъ я изяда.

§ 26. За еснафа.

- Каквото каже еснафтѣтъ то ще стане (СБЮО III)
 Лонжата реши ли, трѣбва да се изпълни, (ib.).
 Уста-башинята каквото каже, трѣбва да се слуша (ib.)
 Вмѣсто по гърба, удри по джеба, (т. е. по киснята) (ib.)

Еснафтѣтъ е ималъ винаги една своя автономия. Еснафтѣ (corporation), цехъ ще каже класове, отъ арабското „сниф“, ми. ч. „еснаф“. Въ еснафа влизатъ еснафли: занаятчи, табаци, абаджи, терзии, бакали, златари (куюмджии) и пр. Всеки еснафтѣ има своя уста-башия (прото-майсторъ, първо-майсторъ). Той е председател на Съвета. Нѣкъде всички занаятчи иматъ единъ уста-башия. Висшето управление на еснафа е — събранието на майсторитѣ, което носи названието лонжа отъ италианската дума Loggia. Лонжата е законодателно и управително, и сѣдебно тѣло. Тя урежда много текущи въпроси и издава наредби за реда, дисциплината и живота на еснафа. Тя сѣди и налага тежкитѣ наказания, които не може да наложи само уста-башинята или неговия съветъ. Еснафитѣ иматъ обикновено и свои писмени устави¹⁾

¹⁾ Таквитѣ писани устава има печатани у насъ въ Периодическо спис. на Бълг. книжноно д-во въ София, предтеча на Бълг. Акад. на Наукитѣ. Сжмо така има и въ нѣкои отъ Сборницитѣ, каквито сѣ този на Коприщанна и др

Следъ лонжата (общо събрание) иде еснафскиятъ съветъ, който се занимава съ по-дребни текущи работи, а също така и съди за по-малки нарушения на еснафския уставъ, на обичайния еснафски кодексъ и на преданията. При уста-башията се намѣрва единъ чаушъ — които изпълнява ролята на приставъ, изпълнителенъ органъ на решението на съвета и на лонжата подъ ръководството и прекия надзоръ на уста-башията.

Съветътъ и особено лонжата могат да налагатъ наказания, които се изразяватъ преди всичко и най-много въ глоби: глоби въ пари, глоби съ восъкъ, който се дава за черковата, и пр. По нѣкога тѣзи наказания биватъ по-чувствителни: временно се затваря дюгана или помѣщението, гдето работи известенъ майсторъ съ своитѣ калфи и чираци. Има случаи, когато при особно тежки нарушения на устава и на преданията на еснафа, нѣкой майсторъ се наказва съ тѣй наречената еснафска смъртъ; това е кюстахътъ, наказание, което се състои въ закриването веднѣжъ за винаги заведението на единъ таквъ майсторъ¹⁾.

Организацията на еснафитѣ у насъ повидимому е дошла отъ Изтокъ, най-нѣброятно отъ Цариградъ, обаче кога и какъ? това е неизвестно. Многобройнитѣ турски технически думи въ еснафската терминология каратъ да се мисли поне, че тази институция е дошла откъмъ Стамбулъ, може и отъ къмъ Мала Азия. Сигурно е, обаче, че върху устройството на еснафа сж влияли мѣстни посочвания, нужди, обичаи и въобще нашитѣ условия на живота. Доколко западнитѣ феодални корпорации — цехи сж проникнали въ нашето отечество, мжно може да се твърди при липсата на особени и подробни данни и изучавания, които предстои да се правятъ у насъ.

При всѣки майсторъ, подъ негова ръка, има калфи и чираци. Чирацитѣ сж ученици; калфитѣ сж вече напреднали ученици, на които предстои да бждатъ прогласени за майстори при известна интересна обрядностъ.

§ 27. Черковна община

Вѣра е да се държи, а законъ да се пази. (Сл.)

За вѣра се биятъ хората.

За вѣра ше се мре (Слав.)

Вѣра вѣра не бие. (Гер.)

¹⁾ За Кюстахъ вж. подробни данни въ СБЮО — томъ III „Държавно право“, гдето има подробности и за организацията на еснафитѣ у насъ въ разни градове и паланки: ср. интересната статия на адв. Люб. Данаиловъ въ „Юрид. Прегледъ“ год. 1906. Статията носи заглавие Кюстахъ.

Господь не е смѣтачь, а събирачь (Еленска)
 За вѣра човѣкъ да умре не е зле.
 Двама отъ вѣра, трети отъ душа. (Гер.)
 Въ гората вълци, въ черкова — гърци (Сл.)
 Стани, дѣдо Вазила, че кумътъ (кръстниостъ) нас. (Копр.)

Цѣли векове вѣрата е крѣпила, подбодривала и обединявала българския народъ само за това главно, защото неговата черкова е била народна, българска, защото въ нея българинътъ е слушалъ своя праледенъ езикъ, много пѣти обясняващъ на сегашенъ говоръ.

Органитъ на черковата, на българската вѣра сж били ръководители на народа. И свещенослужителътъ, и до голѣма степенъ черковнослужителитъ, сж били носители на българската култура, назители на българската книга, създатели на български закони и поддържатели на преданията и на обичайнитъ норми.

Българската черкова е била автономна въ стара България. Тя не е имѣнила своя вътрешенъ характеръ и въ време на политическото робство подъ туршитъ, когато войната автономия била отнета отъ Фенеръ. Тя е тагувала по загубването на тази автономия и автокефалия, потъпкавай отъ Фенеръ, т. е. отъ гръцката патриархия. Тя е чувствувала дълбоко болкитъ отъ подтисничеството на своята вѣра, на своитъ духовни стремежи. Много пѣти това вѣрско фенерско подтисничество е било по-силно отколкото зулумитъ на гражданскитъ управници, на турскитъ отговорни и неотговорни фактори — малки и голѣми, представители на властта или просто на турциявата.

Българската вѣра (черкова) бѣше убежище на народа, утѣха и надежда за неговото избавление. Не напразно народътъ казва, че „за вѣра човѣкъ да мре не е лошаво“, че „хората се биятъ за вѣра“ и „че вѣрата трѣбва да се държи“. Вѣрата тука е равностойна съ народностъ, съ езикъ, съ българска книга. Ето защо тя трѣбва да се държи, както пъкъ законътъ трѣбва да се пази.

Подчертава се, че въ гората има вълци, а въ черковата гърци. И вѣстина, такъвизъ е имало въ продължението на векове, като се почне отъ пропадането на Българското царство, едновременно съ което пропадане дойде и узурпаторското залавяне на духовната власть надъ българитъ отъ страна на Фенеръ¹⁾

¹⁾ Фенеръ е названието на махалата, въ Стамбулъ, къмъ Златния рогъ, гдето е Царигр. Патриаршия. Въ Фенеръ живѣять грѣцки първенци, наречени зарадъ това фанариоти, отъ Фанаръ; отъ тамъ сж били

Характерно е, че нито султанътъ, нито валията, нито асвизътъ, паша, войвода не сж посѣгали върху нашата общинска и черковна автономия. Гръцкитѣ, обаче, владци изпращани отъ Фернеръ, кушили своя санъ съ пари, посѣгнаха известно време на автономията на българската черкова. Наистина следъ завоеването на Цариградъ султанитѣ утвърдиха правата на вселенската патриархия надъ всички православни християни за да има спокойствие на всѣкъде. Но народътъ забележилъ, че ако „има въ гората вълци, въ неговата черква се появили гърци“, които тъпчели българскитѣ духовни и културни ценности: езикъ, книга, старобългарска литургия. Тѣзи насилия на гръцкитѣ владци и стремежитѣ имъ да обезнародятъ българскитѣ населенія извикваха въ първата половина на XIX ст. протести, оплаквания, и гонения противъ гръцкитѣ владци, надлъжъ и на ширъ по цѣла България, отъ Дунава до Бѣло море и отъ Охридското езеро до Черно море. Тѣзи оплаквания се засилиха и взеха характера на смѣла общавсенародна борба въ третата четвъртъ на столѣтието. Венецътъ бѣше султанскитѣ ферманъ отъ 1870 г. февруарий 28, който учреди и възстанови една българска автономна и автокефална черкова, прибрала въ лоното си цѣлото българско племе¹⁾.

праваша у насъ гръцкитѣ владци, които сж били въ пряка зависимостъ отъ това много влиятелно съобщение. Отъ неговата срѣда сж изглезли и фанарититѣ — господари, назначавани отъ Високата Порта, като бейове — князе — на Молдава. Като се знае, тѣзи фанаротски князе извикаха голѣмо негодувание въ Молдава и се наложи необходимостта да бъдатъ тѣ махнати и замѣстени съ мѣстни първенци, които бѣха князетѣ Ширбей, Гика, Теодоръ Балашъ, и най-сетне Куза, Вж. д-ръ Ротъ, Изст. на балк. християни, Премия на Българска сбирка, преводъ К. П. 1911 г. стр. 71)

¹⁾ Този ферманъ, който учреди българската епархия, нитъкъ казано — българската самостоятелна автокефална църква, има голѣмо значение за нашия народъ не само въ нѣрско и черковно, но още и въ народно и политическо отношение. Въ този ферманъ се очертахъ етническитѣ граници на българското племе, т. е. той посочва изрично кои сж българскитѣ епархии (между тѣхъ Велеска, Нишка, Пиротска, Сманстренска), а съгласно съ чл. 10 отъ този ферманъ, и споредъ направенитѣ плебисцити въ време на турското владичество въ територията на Епархията влязоха още епархии Охридска, Битоляска, Дебърска, Скопска и Струмишка. Противъ фермана и противъ този териториаленъ съставъ на българската епархия на времето не се подадоха никакви протести, нито отъ страна на Ромъния, нито отъ страна на Сърбия и Гърция (Елазага)

Въпреки гръцкитѣ владишки посегателства и насилия все пакъ черковна община е имало въ много отъ нашитѣ села, паланки и градове. Тази черковна община е била, както еснафската организация, самостоятелна и действувала благотворно не само за черковата, но и за училищата, първоначално келийни и взаимноучителни, а по късно взели характеръ на полу-срѣдни, прогимназиални и гимназиални.

Формално българската община, отдѣлева не като румианѣ, не като румъ-миллети, се появява у насъ вече припозната първи пѣтъ въ Цариградъ при откриването на малкия параклисъ (на Галата Фенеръ), на който сградата е била подарена отъ князь Стефански Богориди, родомъ отъ Котелъ, приближенъ до Султанъ Меджида. Следъ това български общини се появяватъ при вилаетското устройство, когато имаше ихтаръ меджлиси, и българскитѣ черковни общини се уреждаха и се правиха печати съ надписъ Българска Черковна Община (еди где си) Такива общини имаше много преди издаването на Султанския ферманъ отъ 1870 г. 28 февр. и въ Македония, дето българското народно съзнание не стоеше по-долу отъ съзнанието на Мизия и Тракия. Общинаритѣ, т. е. члвоветѣ на общинитѣ въ разни мѣста се отличваха съ будна деятелност и много спомогнаха за свѣстяване на народа.

ОТДѢЛЪ ПЕТИ.

Територия и нейниятъ съставъ

§ 28. Държавни граници.

Границе две държавне дѣли (Вжж.)

Граница: е на два царя служи (Вжж.)

Граничарска мука нигде я нѣма (Вжж.)

Руската държавя край нѣма (Вжж.)¹⁾

Терминитѣ за граница на държавата сж били различни въ разни времена. Обикновено терминътъ е билъ граница и предѣлъ, а за частнитѣ имоти: слогъ (Еленско), муши (Радомирско отъ комшни преобразено въ муши), синори, между худути, комшни, или съседн²⁾

Въ Търновско (Елена, Бебрево) се чуна думата предѣлъ. Въ Старо-Загорско предѣли и крайнини. Въ трънскитѣ послоници, които привеждаме по-горе, се казва, че държавитѣ се отдѣлятъ съ граници, че имало и стражари,— граничари, които сж били и за едната и за другата съседни земи и пѣроятно затуй се смятрало, че служатъ и на двата царя.

1) Венски тѣзи поговорки сж взети отъ СБЮО I. III. Държавно право, 29 ед. стр.

2) Синоръ у Микошича (Елементи и пр.) е преведенъ съ думата граница, безъ обозначение дали тази дума е турска, или е преминала въ турския езикъ отъ гръцки. У Геронъ: скижръ е изтъкувана като граница, крайнина, крайше.—Худутъ е турска дума и означана скино така предѣлъ или граница, особено това за частнитѣ имоти: нива, джбрани и селски земи (мера). Поради това известни сж подъ названието синорламъ или худутъ-наме отѣзи документи, които сж издани отъ судтанската канцелария и които документъ сж обозначаваали границитѣ на едно село съ неговата мера (наша). По силата на тѣзи худутнаме и санорнаме селскитѣ общини у насъ сж се домогвали да се признае тѣхната земя топракъ, въ отличие отъ другитѣ подобни на съседнитѣ села.

Може би тъкмо подобната служба е била много тежка и „нигде я нѣма“.

Вжжаровъ привежда и единъ други трънски изразъ „Руската държава край нѣма“. Дали граница нѣма, дали свършекъ нѣма? Може да се тълкува и въ двата смисла. Тукъ струва да се припомни и думата краище (областенъ районъ, който се намира на границата на царството, гдето е имало за пазачи граничари тъй нареченитѣ — краищици, названия които се срещатъ и въ нѣкой отъ нашитѣ царски хрисовули).

Любопитно е преданието въ Софийско, че между Турция и Сърбия имало нѣкакъвъ плетъ, за да отдѣли и опредѣли границата между Империята и насалната областъ.

Плето е билъ граничята.

Който прескачалъ плето, наказвали го.

„Дека да смѣлятъ нѣкой да прескочн плето! Турцитѣ убиваха всѣкого, който го мине“. Вѣроятно ако нѣкой безъ руксатъ (позволение) мине отъ Турция въ Сърбия, тъй като Турцитѣ се страхували отъ размирническитѣ опити на сѣрбитѣ. Плетътъ, въ всѣки случай, напомня старовремскитѣ български плетове, дървени прегради, съ които се е ограждала или по-право преграждала границата на областъ и нѣкъде на държавата. Знае се, че като по-сигурна ограда сж били окопитѣ, между които първо мѣсто занимава голѣмия окопъ, ер-кесията.

§ 29. Градове.

Голѣмъ градъ, голѣмъ градъ (Вжж.)

Градъ градъ продава. Градъ градъ съ-сина (Гср.)

Фали ми село, у градъ жонѣн (Гжб.)

Фали поше, жонѣн у градъ.

Цариградъ пресуеме ли се — царство проваза (Вжж.)

Въ състава на територията влизатъ подраздѣления, имащи разни названия, но сходни по съдържание. Ако френцитѣ иматъ департаменти, арондисменти, кантони, комуни руситѣ иматъ губернии, уезди, волости, въ стара България е имало жупи, градове, села, катунни.

Презъ време на турското владичество народътъ е запазилъ и употребявалъ терминитѣ: градъ, турски касабa (цехръ) паланка (малкъ градъ), села (турски карие), колиби (т. махале и колибе), катунни.

Градътъ (городъ, ville, Burg, Stadt) е билъ повече или по-малко силно заселенъ центъръ, обитаванъ отъ жители по-светени на разни занаяти и търговия. Първоначално, както славянитѣ, и българитѣ употребявали думата градъ за това, което по-късно е наречено градище, т. е. крѣпость, естествена или направена таквазъ, поради оградата, заграждането или окопа, който е заобикалялъ известно мѣсто.¹⁾ Подобенъ градъ — крѣпость е служилъ главно за запазване отъ неприятелъ въ случай на нещастие, въ него е имало гарнизонъ. Лека-полека, обаче, около този градъ-крѣпость е станало нужда да се заселятъ и други жители, иѣкои отъ които — търгощи, други занаятчи, извикани първоначално за да удовлетворятъ потребитѣ на гарнизона, а после и — на населението, което се е било подслонило около първоначалната крѣпость и създадо първото жителство или гражданство.

Въ иѣкои пословици изразътъ як-градъ видисе е употребенъ въ смисълъ на онѣзи градове, които представлявали отъ себе си крѣпости, добре оградени градища.

Населението около града и въ града е приишло постоянно отъ селата, отъ гдето, впрочемъ сж идвали всички главни продукти за изхранване.

Вѣроятно още отъ тѣзи времена ще да е останала поговорката, отпосле — засилена, че въ село не е имало тѣзи удобства, каквито имало сравнително въ града, обаче въ известни моменти и при известни условия — при липса на съобщ. срѣдства въ голѣмия градъ можело е да настѣпн и голѣмъ гладъ, особено иѣкъ тогава, когато градътъ е билъ заобикаленъ или застрашаванъ отъ враждебни или неприятелски войски. Тогавъ „Гладъ градъ продава“.

¹⁾ Отъ старата история се знае, че градове въ този смисълъ, т. е. въ смисълъ на укрепени и оградени мѣста е имало твърде много на Балканския П-овъ. Това не сж били градове въ сегашния смисълъ на думата, а само градове, т. е. оградени мѣста за защита. Това, което ни съобщава историята, потвърдяватъ го и Народнитѣ умотворения, които въ този случай идватъ на помощъ за да се осѣтли това положение. Въ една песенъ отъ сборника на братя Миладинови (Български народни песни, Загребъ, 1861 г.) се казва:

„Кому иматъ отъ море до Дунавъ,
Седумдесетъ и седемъ градуи,
Отъ Лигена по-голѣмъ градъ иѣма. (стр. 341),

Сящо тамъ се срещатъ следнитѣ:
„Обишлоъ, да би обилоъ,
Тридесетъ бѣли градуи
Нигде девойки иѣмаше“.

Нѣкъде у насъ се употребява думата варошъ. Това название се дава и на онази частъ отъ града, гдето имало християни, а нѣкъ въобще градътъ е повече или по-малко турски¹⁾.

Столичниятъ градъ се е наричалъ Цари-градъ, Царевъ-градъ. Цари-градъ е название което е дадено по късно на Византия, Константинополъ, Стамбулъ. Обаче, у насъ, и въ паметниците, и у народа — въ неговитъ песни и въобще умотворения — срещаме Цари-градъ Търново, Богоспасаемий Цари-градъ, царица на градоветъ, царствуюши градъ, навстина втори следъ Константинополъ (думата е за Търново²⁾). Царевъ-градъ е билъ и Преславъ.

Турското название Стамбулъ за Цариградъ е дадено по-късно. Едни диятъ произхода му въ думата Исламъ-болъ (много мюсюлмани), което не е вѣротно; други по-правдоподобно диятъ произхода на Стамбулъ отъ грѣцкото Истиннополис, което ще каже въ града. Това последно тълкувание отговаря на действителността, и до сега въ много случаи и въ много мѣста населението отъ околнитъ села и колиби — и въ Турция и въ Гърция — па и у насъ, казва, че отива въ градъ (Истиннополис, касабжи, на касабата)

Въ Пловдивско, особено въ Средня Родопа, като се тръгне отъ с. Марково на северъ къмъ Добра-лъкъ, Рупчосъ и пр. намѣсто „ще идемъ въ Пловдивъ или Филибе“, казватъ „ще идемъ въ градъ“. И на пловдивчанитъ казватъ градлин: „Градлин дойдоха въ Марково да закупватъ грозде“ ще каже дошли пловдивчани или филибелци; а въ Кула и до сега казватъ „ще идемъ въ градъ“, намѣсто ще „идемъ въ Видинъ“.

Въ Еленско до скоро думаха: „ще идемъ на касабата“, (за Търново).

Характерни сж нѣкои пословични изрази за опредѣлане междуградскитъ отношения. За Габрово казватъ: „Габрово се съ акълъ върти, а нѣкъ Тръвна съ уйдурма.“ (Слав.)

Приблизително подобни проици изречения има и за други мѣста: „Енина се съ акълъ върти“³⁾, а нѣкъ Шинка съ

¹⁾ вж. СБЮО Т. III. Държавно право, стр. 30 и 31.

²⁾ вж. Калужичевъ. Werke, 23, 71, 96.

³⁾ Тѣзи присмѣхувани изрази се дължатъ на мѣстнитъ не всякога добросъседски отношения между села и градове. Габрово и габровчани сж имали тази честъ да бъдатъ „прекарвани“ особено отъ търновци, та и отъ други съседни гѣмъ пазивои. Отъ тукъ пословицатъ у Славейкова: Габровецъ и светецъ да го видишъ да го не върнешъ; — Габровско блюдо, никакъвъ човѣкъ. — У Герова: — Габровска работа, не свѣстна, не добра, не за свѣта.

магия". Едното отъ дветѣ вѣроятно е заето, а може да е произлязло, извиано отъ еднакви причини.

Има изречения „Габровчани — габъръ ели, та измрѣли; трѣвничани трѣва пасли, та израсли; търновчани тръни гризли". (Слав.)

§ 30. Село, колиби, катуни.

Село се село, дема има вода (Сл.)

Село безъ вода, като гора безъ пале (Влж.)

У село село и законъ (Влж.)

Мажко село — честа бирь, т. е. виргия, берия (Глб.)

Въ мажко село честа виргия (голяма бирия) — (Гер.)

Селото турч попа, селото го ишижда. (Гер. — Слав.)

Село джоваре, село отговара (Сл.)

Село безъ носта не била. (Кар. — Слав.)

Село воядино калаузинъ не не. (Сл.)¹⁾

Селото има своя началенъ произходъ въ първото настаняване въ едно удобно мѣсто за земледѣние и скотовѣдство. Въ този случай първото условие е да има вода, папа и гора. Първоначално въ единъ пунктъ е засѣдалъ ивкой дѣдо Стоянь съ своята челядь, дѣдо Иванъ, дѣдо Велко, дѣдо Нею, дѣдо Гено. Той е живѣлъ въ своя полугарь²⁾, гдето му е било стадото. Около полугаря се появяватъ хижи (колиби), за снотовѣтъ, а по-сетне — и цѣло село: Ивановци, Велковци, Неювци, Генювци и пр. Такавъ патристически названия носятъ повечето колиби въ Габровско, Трѣвненско, Еленско, Казанлъшко, Софийско и др.

Названието колиби е запазено за мѣста, гдето въ околнота има едно по-голямо село като центъръ (Габрово, Трѣ-

¹⁾ Гюрюне кюв калауз истемес — Калаузь, калаузинъ е водачъ.

²⁾ Полугарь е ограда за стадо съ колиба за живице. Нѣкаде казватъ с а н (Копришница) джъль, дѣрао. Споредъ исторически данни стопанитъ на таквиъ полугаря, разхвърляни по разни мѣстности въ Еленска околия, заселили Елена. По едно време тѣ живѣли въ полугаритѣ лѣте, а само зиме а то временно идвали да живѣтъ въ нарочно построениятъ за целта къщи, гдето е сега градецътъ — Елена (до скоро въ турско време смятано и наричано село), Елена кернеси по-право — селскъ община.

на, Елена и пр. ¹⁾ Голѣмото село е образувано постепенно отъ придвания на селяни отъ околността, собственно отъ колибитѣ. Голѣмото и централното село е служило най-напредъ за черкуване, за подслонъ, за търгъ (пазаръ) при черковата. Самата дума колиби е гръцка — каливи, тя се употребява и у турцитѣ, но тѣ иматъ въ скицото време и друго едно название: махали. И селата и колибитѣ се заселваатъ и сж постоянни жилища. Тѣ сж и юридически лица. Отъ тукъ пословицата — „Село договаря, село отговаря“. Отъ горнитѣ пословици се вижда и това, че селото има, като юридическа личностъ, известно самоуправление.

Колкото за думата катуни, тя е запазена главно за онѣзи малки колиби, които се населяватъ временно отъ скиталци, каквито сж каракачанитѣ или куцовласитѣ — шинцаритѣ съ своитѣ голѣми стада. Катуни и до сега има у насъ въ Родопитѣ, а отъ катуни сж названията Катунско Коваре, Катунщица и др. ²⁾ Думата катуиъ се употребява още за скиталцитѣ цигани, които лѣте се движатъ отъ мѣсто на мѣсто, курдическиятъ, т. е. настаняватъ своята черга като чадъръ и живѣятъ тамъ временно, като обслужватъ близкото село съ своята работа, обикновено желѣзарска, коваческа и пр.

Поговорката (Трънско) казва: „Кико катуниакъ оди отъ село на село“ т. е. не седи на едно мѣсто.

У насъ има единъ „Законъ за пожаритѣ по селата, махалитѣ, колибитѣ и малкитѣ градове, които се занимаватъ преимуществено съ земледѣие“, утвърденъ съ Височайши указъ отъ 4 Февр. 1883, подновенъ въ 1884 г., обнародванъ въ Държавенъ в. бр. 131 отъ 18 дек. с. г. Отъ самото заглавие на закона се вижда, че той припознава села, махали и колиби. Този законъ се отнася до загубитѣ отъ пожаръ (сѣно, слама, снопе, плѣвници и хамбари), които загуби се обезщетя-

¹⁾ Названието колиби е староремско. Споредъ Милосича, то е минало въ славянската, респ. българската терминология по пътя на заемки отъ гръцки въ турски езикъ. (По гръцки — *καλύβη*). Турцитѣ сж разностранили думата (Dr. Franz Miklosich Die Türkischen Elemente in den südwest und-ost Europäischen Sprachen, 1884).

²⁾ Катуиъ се среща въ старобългарскитѣ хрисовули. Въ хрисовула на българския царь Константинъ Асенъ (С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, стр. 152), даденъ на Вирганския манастиръ се казва: „Катуиъ съ нивасма, съ ливадами и съ всема правинами“. За катуни говори и Прокопий, византийски историкъ (VI в.). Скицо се поминава и въ Душанови Законникъ. Катунаръ е название на куцовлашки (аромѣнски) старецъ. Катунъ въ много случаи е шатра, палатка, чадъръ.

ватъ отъ самото население, ако не се намъри и предаде отъ жителитѣ или не се открие извършителя за да бжде наказанъ и плати самъ обезщетението. Въ този законъ се разва, че като се изключатъ градоветѣ София, Самоковъ, Кюстендилъ, Видинъ, Ломъ, Вратца, Рахово, Търново, Севлиево, Ловечъ, Габрово, Плевенъ, Варна, Балчикъ, Силистра, Тутраканъ, Ески-Джумая, Провадия, Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Разградъ, Русе Свещовъ, Горня Орѣховица и Никополъ законътъ се прилага въ всички други градове, паланки, села, колиби и махали (чл. 7).

Общинитѣ сж сборъ отъ села или колиби и махали. Тѣ подлежатъ на разширение, намаление и присъединение на едни села и колиби къмъ известни общини.

Има два вида села и колиби: едни иматъ къщата или колибитѣ си вкупъ, т. е. не сж разхвърляни далечъ една отъ друга, а други сж разхвърляни и на далечъ по 2, 3 и повече км. Така напр. въ Радомирско, знае се че къщата сж били разхвърляни и че отпосле сж се събирали наедно. Въ Севлиевско селата сж събрани, а колибитѣ сж прѣснати по 2 по 3 къщи покрай пक्तिца и рекички. Въ Искрецко колибитѣ, т. е. хижитѣ сж разхвърляни. Въ Доспатъ сжщо така сж разхвърляни селата, но въ средния Родопъ тѣ сж предимно прибрани. Въ Трънско има съседни, които не се позваватъ помежду си¹⁾.

¹⁾ Вж. СБЮС. III — Държавно право, стр. 44—48.

ОТДѢЛЪ ШЕСТИ.

Население

Етнически съставъ

Представлява значителен интересъ въпросътъ, какъ гледа населението на разнитѣ народности съ които той съжителствува или съседствува? Тѣзи възгледи споредъ обстоятелствата сж нееднакви, въ повечето случаи тѣ сж субективни. Но историкътъ—правникъ, битописателътъ, социологътъ и психологътъ ще намѣрятъ много елемента въ материалитѣ, що ни даватъ въ случая юридическитѣ, та и въобще нашитѣ по-словници.

Въпреки всички хулни, укорни и иронични парази за чуждитѣ вѣри и народности, трѣбва да се констатира и подчертае, че народътъ всѣкога и на всѣкжде е проявявалъ и продължавал да проявява голѣма търпимостъ, приветливостъ, гостолубие, даже до прекаленостъ, къмъ небългаритѣ.

Народътъ смятъ всички вѣри и народности, съ които съжителствува, за равни. Той е проявилъ този свой възгледъ за равенството много по-рано — преди то да стане органическа наредба въ нашата Гърновска конституция. Значи — още въ време на турското владичество.

Равенството между населението се е отзовало и на възгледитѣ на народа върху равенството на половецѣ:

1. Споредъ народнитѣ умотворения мома може да бжде воевода — достоинство, когото тя може да си спечели съ борба и при известенъ конкурсъ — състезание, надпреварване било чрезъ мѣрене въ нишанъ, било чрезъ други нѣкой подвигъ¹⁾.

2. Жена може да бжде глава на задруга при известни условия и да управлява цѣлото домакинство, много пакти сиосно, и ней въ такива случаи, се подчиняватъ всички членове на задругата.

3. И въ незадружитѣ домаинства жената е домакиня, т. е. началница, глава на къщата и, редомъ съ домакина, тя разпорежда женската чедаль и женската служба въ къщи.

¹⁾ вж. Качановски. Паметници нар. творчества болгаръ стр. 204—206.

4. Въ много случаи тя носи служебната титла на мъжа си. Жената на старейшина е „старейшиница“ (Кюстендил), на чорбаджията — чорбаджийка нанѣкаде.

Жената на кмета е кметица, на господаря въ къщата — господарка, на хаджията тя е хаджийка, но преданието и обичаите въ този последенъ случай сж недоволни правидото щото епитетътъ хаджийка, когато самата жена не е ходила на поклонение въ Божи гробъ, да се прибави само на нейното име по мъжъ: хаджи Иваница, хаджи Петковица, хаджи Христовица, а за да има титлата къмъ собственото си име (рѣномъ) за да бже тя хаджи Мария, хаджи Екатерина, хаджи Елена, тя трѣбва сама лично да е ходила на Хаджилъкъ, т. е. на Божия гробъ¹⁾.

§ 31 За турцитѣ.

Турчинътъ гледа три работи: гърба си, гарлото си и кефа си (Сл.)

Ако ти са млади рогата, не се бои съ агата (Слав.)

Кажи му аго, аз му е арого (Сор.)

Българинътъ отъ виагы, турчинътъ отъ пивафа не се оставя (Габ.)

Турчинъ съ вода дава лонитъ (Слав.)

Турчинъ съ вода дава лова. (Шанъ.)

У турчинъ достукътъ (приятелщината) е на колѣно (Кар.)

Турчину достукътъ е на колѣното му (Сл.)

Турчинъ като забогатѣ жена зема, а българинъ — къна прави (Сл.)

Агата е турчинътъ, райта е българинътъ. Туй е то класуването, което е наложено и на народнитѣ понятия. Българинътъ и въобще християнинътъ е билъ до Танзимата (1839 — 1840) обижданъ съ названията „гявуринъ“ (невѣрующъ, нечестивъ), кяфиринъ, имансъзъ (безвѣрникъ). Но тѣзи названия сж давани отъ фанатичитѣ турци, които сж се отнасяли съ прене-

¹⁾ Подробноти по въпроса за възгледа на народа на женското равенство, читателятъ ще намѣри въ нашата студия „Обществено-правното положение на жената въ стара България“, печатана въ „Българска Сборка“ 1915 г. — има и отдѣленъ отпечатъкъ — Сравни С. С. Бобчевъ „Положението на жената споредъ старото българско и румѣнско право“ Юридически Прегледъ г. XXXII — 1931 кн. 4-5 — Сжщата студия по френски е обнародвана въ три броя на в. „La Bulgarie“, сжщо издадена въ отаѣна брошура подъ надсловъ: La situation de la femme selon l'ancien droit bulgare et roumain. Sofia 1931.

брежение и даже презрение към немюсюлманина. Това не е било шерийското, коранното определение. Споредъ Шериата и Корана християнитѣ не сж кяфири (невѣрующи), тѣ още повече не могатъ да бждатъ наричани иманскъзъ (безвѣрници) Коранътъ и Шериатътъ изтъкватъ, че християнитѣ и еврейтѣ признаватъ единъ Богъ. Иѣщо повече — тѣ сж ехли-китабъ, т. е. че тѣмъ е дадена книга свише. На еврейтѣ Теврата — Моисеево законодателство, а на християнитѣ — Инджилата т. е. Евангелието.

Фанатизмътъ въ продължение на вѣкове е наричалъ християнитѣ, както се каза, гяури, кяфири, което ще каже нечестивци, невѣрующи въ Исляма.

Съ агата всѣки трѣбва да се държи добре, защото обичанъ — мразенъ, все едно, той преди всичко е властникъ, силенъ, могъщъ.

Отговоритѣ, които сж дадени отъ разни мѣста на България за отношенията къмъ турцитѣ и печатани въ СБЮО — Държавно право, съдържатъ благоприятни отзиви. Турци и българи сж живѣли обикновено доста добре. Въ Трънско даже тѣ живѣли братски. Вжжаровъ се отаована добре за мѣстнитѣ турци, като посочва на нѣколко таквизъ турци въ Трънъ, изтъква тѣхнитѣ добри качества: човещина, милость, щедрость „Тука иѣмаше, казва той, одвойше, раздѣла между турци и българи. Кико да прави турцитѣ, че ѡкаю и питаю бугаритѣ; кико да прави бугаритѣ, че питаю турцитѣ“). Тия турци аглж турски не знаели, а „бугарски оратили“. Турско дете най-напредъ научи бугарски, па после турски. Па и старитѣ турци по вилаятъ оде, кико може бугарски да не знаю“).

Има не малко дзини въ миналото на българскии животъ и за насилни по-вече или по-малко жестоки и за притѣснения отъ страна на турцитѣ надъ българитѣ. Тѣ не приомаха въ известни мѣста да учатъ български и да говорятъ български.

Турцитѣ сж живѣли, па и сега живѣятъ при най-ярки демократични условия. Тѣ не познаватъ боярство, аристокрация. У тѣхъ служебното боярство е пожизнено и не преминана наследствено. Наследствена титла у тѣхъ иѣма. Къмъ личното си име тѣ прибавятъ само това на баща си: Мехмедъ-бей Хаджи Исмаилъ-оглу. Тѣ се издигатъ въ служебната иерархия или случайно или поради отличията си въ време на война“).

Фанатизмътъ племененъ или вѣрски — е навсѣкжде нетършимъ и той е внасялъ въ своитѣ отношения обидни епитети

¹⁾ Сборникъ на Българск. общинъ III Държавно право 61.

²⁾ Ibid стр. 65.

³⁾ Ср. Иречекъ. — Книжковство България, Българ. прев. стр. 102. ерши. Бобчевъ.—СБЮО томъ III. Държавно право.

и названия към чуждитѣ другоиѣрици и другородци. По-особно сж се отличили по тази частъ турскитѣ фанатици модали и софти (семинаристи). Тѣ даже въ писанията си сѣ употребявали не скритѣ названия за мюсюлмани и християни: мюсюлманинѣтъ е муман-алеих, меркум или мезкур (горереченинѣтъ) християнинѣтъ е мерсум (изписанинѣтъ, осѣденинѣтъ); инѣкъ се казва за покоенѣтъ мюсюлманинѣтъ, а инѣкъ за умрѣлъ рай — при поменаването на когото се е прибавяло нѣкое обидно патяване. Думитѣ: кяфир, гяур, гяуролу-гяур, дженавар (дивѣ шопарѣ), домуз (свиня), хжизър (куче), сж били най-обикновенитѣ като псувни.

Това обстоятелство, изтъкнато отъ европейски писатели (между друго Убичини), е извикало вниманието на турската реформа. Ето защо и въ две голѣми конституционни хартии, както въ Гюлханския Хатти-шерифѣ отъ 1839, така и въ Хатти-Хумаюна отъ 1856 г. се обещава премахването на подобни обидни изрази, които, признава се, били въ ходѣ за немюсюлманитѣ. „Всѣка дума, изразѣ или поругание, което клони да характеризира нѣкое съсловие отъ моитѣ поданици, като по-долно отъ друго нѣкое, поради вѣроизповѣданieto, езика или произхождението, за всегда се унищожава и изглажда отъ правителственитѣ документи“ — гласи буквално 8 наредба на Хатти-Хумаюна (Ариаудонѣ. Пълно събрание на държ. закони. I. 32).

Простата турска маса не е била тѣй фанатическа, както полуученитѣ софти. И на шега и присмѣхъ слѣдъ Танзимата, се е казвало, че „бундан сонра гяура гяур денмеджек“ — „отъ сега нататѣкъ на гяуринѣ нѣма да се дума гяуринѣ“.

Народѣтъ ни казва за турцитѣ „блажнитѣ“ (защото тѣ ядатъ блажно — блажатъ; сжщо „зеленитѣ“, защото вижда нѣкои съ зелени чрлми (гжжви).

Има не малко сведения и за насилия, золуми и притѣснения отъ страна на турцитѣ, „които принуждаваха българитѣ да имъ учатъ езика, бѣха горди и не се покоряваха“¹⁾

Въ Родопитѣ мохамеданскитѣ коранѣ е измѣстилъ съсемъ малко живота на християнскитѣ и народни обичаи.²⁾ Тѣй напр. помацитѣ, особено помакнитѣ не само знаятъ, но и почитатъ култа на много християнски празници (с. м.).

Независимо отъ сведенията въ СБЮО — държавно право — историята ни е отбележила, че турцитѣ сж търѣли и вѣрата, и народността, и езика ни. Тѣ сж искали отъ българина едно:

¹⁾ Старозагорско СБЮО I. III. Държ. право 66—67

²⁾ Ibid. 59

да бжде вѣрна и покорна рая на дeвлета (държавата) и да си плаща даването. Тъкмо за туй е била много разпространена пословицата:

„Преклонена глава саби я не сече“
Плати си на дeвлета, па не се бой!

Една пословица казва, че „Турцитѣ съ кола зайци ловятъ“. Нѣкои тълкуватъ пословицата въ букваленъ смисълъ, а именно, че съ колата ловятъ зайци, а то се разбира въ преносенъ смисълъ. Въ действителность, тука думата съ кола означава съ колай, т. е. съ леснина¹⁾. За всичко тѣ намѣрвали леснотия: „бунун, казва турчинътъ, колан вар, бунун усулу вар“ — т. е. за туй има леснотия, за оуи способъ (методъ). По съдържанието си тази пословица има своя вариантъ въ:

„Зеленитѣ (турцитѣ) съ панукъ бръснатъ човѣка“ (Сл.)

Че турската пословица „съ кола зайци ловятъ“ трѣбва да се разбира не съ кола, а съ колай, се потвърждава отъ друга пословица, съобщавана отъ Славейковъ:

Сидомъ заещ не се лѣви,
Ами съ колай.

Въпреки отбелязанитѣ добри обноси на турцитѣ, българскитѣ пословици предупреждаватъ:

На турчина достлука е на колаѣно (Сл.)
Ако ти са миди рогитѣ, не се бори съ агитѣ (Сл.)
Ахмедъ, Мехмедъ се за захметъ (Сл.)
Брадаты турчинъ по-проклетъ (Сл.)
Бѣло куче, черно куче, се куче (Сл.)
Държи каресъ като турчинъ (Сл.)
На турцитѣ вървежа да избикалятъ млъчима. (Сл.)

А самитѣ турци казватъ:

Османлъкия гудшии доланмаѣе зер ниш

Славейковъ предава така:

Да не иде българитѣ мръсно, турчинетъ не иде башица

¹⁾ Има съответна сръбска пословица: „Турци зема на кола ловятъ“. Караджичъ обаче като съобщава тази пословица подъ № 6553 прибавя следующето: „Майсториниом посао рале“, т. е. върши си работата съ майстория, съ леснина.

Най-новото време дойде да опровергас по положителен начин обвиненията, че турцитѣ сж фанатически, ненапредничавъ, неподатливъ на всѣка култура народъ.

Реформитѣ на Мустафа Кемалъ по всички линии въ политическата, социалната и вѣрски области доказаха това: премахване не само на султаната, но и на халифата, на вѣрски и шерийски уредби; премахване на пашовски и други привилегии, чинове (рутбета) и нишани на феса, фереджето, шерията, арабската азбука, (декорации) и всичко това, което е било вече доста силно внедрено въ турскитѣ срѣди, сж изобилни доказателства за да опровергаватъ заблужденията за и около турцитѣ, че не било възможно да станатъ културни. Турция сега живѣе за себе си: панисламитъ, пантуранизмъ, поне за сега, не ги мами. Мустафа Кемалъ поиска да направи една турска Турция — Турция на Анадола — и сполучи. Тя сега погледва само къмъ централна Азия за да ѝ служи за образецъ на културни реформи, а може и за известно стопанско обединение.

Въ България турското население не се подладе веднага на влиянието отъ Мустафа-Кемаловитѣ реформи. Фесоветѣ се носятъ по селата, кадънитѣ не сж захвърлили фереджитѣ и яшмацитѣ, въ училищата продължаватъ да си служатъ съ арабската, вмѣсто турската — латинска, азбука; при все това отъ 2—3 години вече младежта въ значителна степенъ възприема всичко, което иде отъ Анкара, столицата на турската република¹⁾.

§ 32 За евритѣ.

Евритъ: гайда: свари ли? (Слав.)

Евритѣ земи не работять (СБЮО — Д. Право, 68)

Еврейското приятелство до бросне пари (Ар.)

Евритѣ иматъ за занаятъ лѣжката. (Сл.)

Евритѣ сж твърдоглави (Сл.)

Евритътъ се радва като проводи сина си на кяръ, да стори най-напредъ зараръ (Сл.)

Евритъ да хранишъ, да не го облачашъ.

Турчинъ да облачашъ, да не го хранишъ (Ар.)

Земане-даване съ циганинъ да имашъ гайна съ евритъ, ни пакъ съ турчинъ — (Глб.)

Евритъ като изпадне, хвана да търси вехтитѣ тефтери (Слав.)

¹⁾ За реформитѣ на Мустафа Кемалъ и за влиянието имъ върху турската култура вж. С. С. Бобчевъ, Най-новитѣ конституционни и социални реформи на турската република, въ списание Наученъ Прегледъ т. I Сръ-Държанско право и обществени реформи въ нова Турция въ св. Юрид. Прегледъ т. XXVI 1925. Интересни данни дава Jacques Ancel Manuel Historique de la Question d'orient. Delagrave. Paris 1925.

Колективна омраза към еврейтѣ въ срѣдата на българския народъ не се проявява, както напримѣръ това става въ Ромъния.

Въ нѣкои мѣста даже сж завързани добри отношения и продължаватъ да се култивиратъ не само мирни, но и приятелски връзки.

Случвало се е извъредно рѣдко да завикатъ нѣкъде въ населението противъ евреи: че откраднали напр. нѣкое дете за да вкуситъ отъ кръвта му. Това е изниквало смутъ и временни гонения, даже и боеве. Въ литературата има цѣли съчинения за доказване или за опровержение на това повѣрие. Но тукъ не му е мѣстото да се занимаваме съ въпроса.

Еврейтѣ въ България, въ всѣки случай, нѣматъ—причини да бждатъ недоволни отъ положението си: търговията — вътрешна и външна—е предимно въ тѣхни ръце; банковото дѣло—също¹⁾ Евреинъ не обича тежка работа. Земя не работи. Той гайда не свири.

Еврейнътъ земя не работи, той е билъ винаги и остава търговецъ. Той не стои на думата си, лъже; еврейнътъ не пази тайна — где я изведе. Наученъ отъ живота, отъ опита и пре-

¹⁾ За еврейтѣ въ търговията и гдѣматъ история е писалъ нѣколко важни трудове познатиятъ хърватски отанченъ стопански писателъ д-ръ Любомиръ Ст. Косиеръ. Въ неговитѣ трудове се говори подробно и за еврейтѣ въ България, както и за това, че въ нашата страна тѣ сж превзели и вътрешната и външната търговия. Особенно важна зарадъ насъ е книгата му Еврейтѣ въ търговията на Югославия и България. (Jevreji u trgovini Jugoslaviji i Bugarske. Zagreb, Beograd, Ljubljana, 1930) стр. 68.

Въ България еврейтѣ сж предимно заселници отъ Испания (спаньоли). Наричатъ ги освенъ евреи още и съ турекитѣ названия ахуди, отъ иудей, а също така и съ названието чифутинъ, чифути. Споредъ Иречка еврейтѣ сж заселени въ България въ XVI стол. и вметрили въ Турция благожелателенъ приемъ. Той констатира, че „съ българитѣ спаньолитѣ понивуатъ съсемъ добре и прибавя: Въ София главниятъ равинъ турски хахамъ-баши, с бѣлобрадъ старецъ съ черна чалма и дечи между първенцитѣ на града, които не трѣбва да отектсмуватъ при ниеко гържество. При изборитѣ спаньолитѣ винаги гласували за правителството на годѣма гъла, като по команда“. Но туй бѣше нѣкога... Нѣмскитѣ евреи както и полскитѣ — дех-ахуди сж сравнително по-малко. Споредъ Иречка българитѣ се отнасяли спрямо тѣхъ праведно(?)

Вж. Иречекъ, „Княжество България“, часть I — Българска държава. Хр. Г. Дановъ, 1899, на стр. 152.

даннето, еврейният въ България не се занимава съ занятия, които не сж доходни, поне до сега. Така напр. той знае добре, че „цигуларь кѣща не храни“ и отъ тукъ бѣлг. поговорка: Евреинъ гайда свири ли?

Въ търговията, впрочемъ, не сж само еврейтѣ, които пушатъ въ ходъ лѣжата. Нали има руска пословица: „Не обманешъ, не продашъ“.

Търговията е всецѣло елементъ на еврейна. Той не разбира да си сложишъ паритѣ въ кѣща. Имашъ ли пари, дай ги подъ лихва. „Послушай еврейнъ да останешъ безъ кѣща“. (Вид.) Глѣб. тълкува: „еврейниятъ би те отклонилъ да си давашъ паритѣ за кѣща, а ще те притовори да ги употребишъ въ търговия“. Малко или голѣмо банкерство — то е еврейско дѣло.

Еврейтѣ сж скромни на ядене, грижливи на хубаво обличане* турчинтъ обратно.

Еврейниятъ е извънредно предпазливъ и страхливъ. Отъ тукъ пословицата:

Еврейнтъ знае едно:
Гворедимъ — бидемъ,
Амалтъ — паремъ.

което ще каже:

Не съмъ видѣлъ — незнамъ;
Не съмъ дамалъ — не давамъ.

Любенъ Каравеловъ въ своитѣ „Паметници“ съобщава и следната пословица: „Попитай чифутинъ на кѣде е пѣтя, да те побърка“. Тая пословица, казва К., съмъ чулъ въ Одринъ (Едрене), а въ тоя градъ живѣять много чифуте, които наистина не казватъ право, когато ги попита нѣкой за пѣтя. Ти го питашъ: какъ да ида надоле? — Той те праща нагоре²⁾.

Еврейската приказка: „не съмъ видѣлъ, не зная; не съмъ вземалъ, не давамъ“ (Сл.) е характерна. Кой ще се разправя на дълго?

Еврейниятъ се радва кога продаде стоката си на кяръ, но и „да стори най-напредъ зараръ“.

Еврейнъ гайда свири ли? (Арн. Сл.) Въ тази пословица се очертава материялното проникване и духа на спекуланта, за когото музиката не е работа — гешефтъ. Но трѣбва да се оговори веднага, че евреинъ и еврейски пѣвци музиканти не липсватъ.

²⁾ Д. Каравеловъ „Паметници“ стр. III.

Любенъ Каравеловъ съобщава една характерна пословица за повечето народи, съ които съжителствува българинътъ:

„У чифутинъ пий вино — не спи; у ерменлия — не яжъ; у турчинъ пий кафе и чубукъ, — вино не пий; съ арнаутинь пий и яжъ, на пакъ не ходи; у гръкъ нищо не прави“.

Сентенцията на българина въ тази пословица има ясенъ смисълъ; евреинътъ може да те оскуби; ерменлията не е съ похвални външни качества на гостолобецъ; турчинътъ ще ти, има слабостъ да се напива; арнаутиньтъ е опасенъ на пакъ, особно ако е нѣкой сиромашъ — дяволъ. Пословицата се завършва съ най-отрицателна присяда за гръка, може би много субективна и прекалена.

Въ говоримия езикъ и въ нѣкои народни умотворения евреинътъ е нареченъ чифутинъ. Отъ тамъ чифутче и чифутка:

Ази съмъ чисто българче, па тя е клето чифутче (Мил. 76.)

— Обзаложи се младъ Стоинъ съ чифутче отъ друга вѣра М. 108.¹⁾

Струва да се помене за жизнеността (vitalité) на еврейския народъ, гоненъ, преследванъ, унищожаванъ, разсѣянъ на малки, нѣкъде и голѣми групи по цѣлата вселена. При всичкитѣ несгоди на живота и действителността евреинътъ е успѣлъ да се запази, да запази своето съществуване, своята вѣра и народностъ. Впрочемъ, евреинътъ е евреинъ не отъ гледище на вѣрата. Евреинътъ може да приеме исляма, християнството — безразлично. Той си остава евреинъ по раса, по природа, по инстинктъ. Той преди всичко е търговецъ, гледа всекакъ да спечели.²⁾ Най-чиститѣ търговски и банкерски фирми въ цѣлъ свѣтъ сж еврейски. Най-богатитѣ хора въ цѣлъ свѣтъ сж евреи. Въ България отъ нѣколко, отъ когато сж се заселили — дошли главно отъ Испания — тѣ говорятъ единъ разваленъ испански езикъ. Тѣ държатъ въ ръцетѣ си по-важитѣ отрасли на външната и вътрешна търговия. Тѣ

¹⁾ Като примеръ тѣмъ и нѣколко други редове отъ израци умотворения. Давернуа (Словарь Болгарского языка), прави следната белеска Чифутинъ — (chifout k. f. mot corrompu de djouhou. Qui a nîé la verité et de jehouâ — hébreux Les turcs appellent ainsi par mépris les juifs.

²⁾ Тамъ изведена страсть на евреина е очертана въ приказката „Единъ овчаръ и единъ евреинъ“, преладена отъ Шапкаревъ по албански и въ български преводъ: (СНУ и Н. XX, стр. 135—138) За да спечели единъ басъ, не може да излъже единъ овчаръ, сарафинътъ не се замислялъ да пожертвува девствената чистота на дъщеря си.

сж при това добри лѣкари, адвокати, юристи, икономисти. Сжественното у евреина е, че той умѣ да се приспособява къмъ мѣстнитѣ условия, дето и да е безъ да си измѣня природата. Въ Франция той е френецъ, въ Англия-англичанинъ, въ Польша-полякъ, въ България — той не се стѣснова да се зове „българинъ по поданство“. За една еврейска държава въ Палестина отъ години работи усърдно сионистското движение.

Въ България нѣм много евреи (най-много е имало въ София, Пловдивъ, Видинъ, Бургазъ, Кюстендилъ, Стара-Загора, Самоковъ). Тѣ се плодятъ бързо. У насъ еврейската община е доста добре уредена. Тя се радва на една пълна вѣрска автономия. Еврейски частни и тѣхни си общински училища сж сжщо така добре устроени и тѣ получаватъ отчасти помощи отъ тѣя наречената Alliance Israélite Universelle (свѣтовенъ израилтянски съюзъ), който има културни залачи, съ седалище Парижъ. Нидъ: въ балканскитѣ държави еврейтѣ не се радватъ на таквазъ тършимостъ, както въ България.

Хърватскиятъ публицистъ-икономистъ (Косиеръ), който каза се по-горе, изуча еврейството, изброява еврейтѣ на Балк. Полуостровъ на 1,257,500 д. Отъ тѣхъ въ България, 55,000, Югославия 64,000. Най-много сж въ Румания. На всѣкжде доходътъ на евреина въ Полуострова е 7—8 пати по-голямъ отъ дохода на мѣстния жителъ. Споредъ Косиеръ (и Мартинъ Бобекъ) еврейството има не само минало, но и бъдеще. То не е изгнано още своята мисия и не е казало своята решителна дума въ историята на свѣта¹⁾.

У насъ еврейтѣ между народа се наричатъ, както се помена, още съ турския офинъ терминъ — яхуди (яхуди-миллетъ) Терминътъ чяфутинъ, който се употребява като че ли съ пренебрежение, не е обиденъ²⁾. Той сжщо тѣй иде отъ — джавуд, ихуд, ихуди. Народътъ нарича още еврейтѣ съ безобидното название — жълтитѣ.

§ 33. Гърцитѣ.

Гърцитѣ сж лещици. (С6100).

Гърцитѣ сж съ две аща. (С6100).

Гърцитѣ сж заемѣни и станатъ приятели съ неѣкико. (С6100 68)

Гъркъ като аже и самъ си вѣра хваща. (Кар. Слав. Ари.)

Гръкъ като въкъ. (Съ.)

Гръкъ кога се роди най-напредъ рече чирозъ, а българинъ — коприва. (Кар. Ари.)

¹⁾ Д. Ст. Косиеръ. — *Ljubomir Kosier. Evrei u Jugoslavii i Bugarskoj* Загребъ, Београдъ, Любавна. 1930 стр. 406.

²⁾ Вън-бел. I. с. 110 тукъ.

Гъркътъ кога се роди доде не каже чироазъ не го кръща-
ватъ. (Сл.)

Гъркътъ като зре, доде не каже чироазъ — не издъхва. (Сл.)

Българинътъ го съсипва инатътъ, а гъркътъ — салтаната (Сл.)

Гъркъ и циганина наддъзва. (Слав. Ари.)

Гърцитѣ сѣ мина нѣра.

Гъркъ дъже за двеста цигани. (Слав.)

Гъркъ дето стъпи трѣна не никне. (Сл.)

Исторически причини и животътъ сѣ извикали едно дълбоко недовѣрие къмъ гърцитѣ, макаръ, че въ много мѣста у насъ къмъ гърцитѣ сѣ се отнасяли и се отнасятъ съ голѣмо уважение и даже съ значителна дружелюбностъ. За българина гъркътъ е единъ голѣмъ хитрецъ, „лукавъ“. Тази традиционна дума е казана още отъ руския лѣтописецъ Несторъ: „лукавые бо суть греки и до сего дне“. Дружбата и любезността на гърцитѣ се смятатъ за притворени, неискрени — това сѣ казватъ въ Пловдивско — „псевдополитикини“. Гръцко правило било, че на „псевдополитикията не всѣки нѣрва, но всѣкому тя се харесва“. Затуй се казва: гърцитѣ сѣ засмѣни, приятели съ всѣкого. Съ тази своя черта обикновено тѣ печелятъ и като личности, и като колективъ, като народъ.

Народниятъ пословиченъ възгледъ обосновава своето неразположение къмъ гърцитѣ, между друго и съ това, че тѣ повикали нѣкога на помощъ турцитѣ, които изпользували случая и се загниздили въ Полуострова. Има нѣсни символически и исторически конкретни, въ които се възпѣватъ тѣзи некрасиви постѣпки на гърцитѣ¹⁾. Но не само това, Фенеръ сѣ

¹⁾ Една таквава песенъ се пѣе въ Еленско СБЮО, III. г. Държ. право, стр. 68. Ето заключителната и частъ:

Богъ да убие, мамо ма,

Проклети гърци,

Че направиха, мамо ма,

Мостъ надъ морето,

Мостъ надъ морето мамо ма,

Кула въ небето;

Та прекараха, мамо ма,

Гроани круци,

Че ми обраха мамо ма,

Мала градина,

Цѣлте босилъкъ, мамо ма,

Златна збѣлка.

своитѣ фанариоти и владии, които откупуваха своитѣ епархийски постове и ги използуваха за да се замогнатъ и да си платятъ направенитѣ за целта дългове, тѣзи владии съ своитѣ противобългарски деяния, съ гонението на българския езикъ и книга бѣха извиквали презъ столѣтния българската омраза, която се пренасяше за жалостъ и върху всички гърци. Между това отъ гърцитѣ българинътъ е заелъ много отъ своята стара и нова култура.

Провокаторски отношения отъ страна на гърци въ нѣкои мѣста въ нашенско извикваха съответни прискрѣбни български отзивы. Таквиъ се случиха у насъ въ 1906 г. въ Анхиалско.

За гърка „българинътъ е варваринъ, „хондрокефалосъ“ (дебелоглавъ). Тѣзи укорни думи гъркътъ казва не само устно, но ги и пише въ своитѣ публицистични и други книжовни изданиа.

Гърцитѣ иматъ право да се гордѣятъ съ своята старославянска култура и съ своята съвременна умѣлостъ и ловкостъ да уреждатъ държавнитѣ и националнитѣ си работи чрезъ разни договорни комбинации, като използуватъ за това симпатитѣ къмъ тѣхъ на цѣлото културно човѣчество.

Нещастното имъ на гледъ воюване съ турцитѣ въ 1923 г. имъ преподаде единъ урокъ. Тѣ ще го помнятъ и ще се ползуватъ отъ него: тѣ искаха да взематъ и Смирненско въ Мала-Азия, а изгубиха нѣкои европейски владения. Сега, обаче гърцитѣ подновиха добри сношения съ Анкара и умѣтъ хитро да ги използуватъ. Не само това, Тѣ спечелиха много отъ това свое бѣдствие, спечелиха за своето единство и за еллинската си мегали (велика) идея. Именно изселването на гърцитѣ отъ Мала-Азия, Смирненска областъ, даде на елинското правителство възможностъ да настане около 1.500.000 гърци въ българскитѣ области на Македония — обстоятелство, което засили твърде много гръцкитѣ еле снтъ, отзова се крайно неблагоприятно за българитѣ и служи днесъ за недоразумѣния между българския и гръцкия народи.

Пословицатѣ, че „гъркътъ кога се роди най-напредъ казва чирозъ, а българинътъ коприва“ и, че „гъркътъ не може да умре ако не каже чирозъ,“ съдържатъ въ себе си, струва ми се, една психология. Наистина, дали тука не се рисува характеристиката на гърка, който всичко очаква отъ морето: чирозътъ билейки произведение главно отъ онѣзи морета, които окръжаватъ гръцкитѣ острови и гръцката суша: — Йелоповозъ. Дали и българската коприва не означава онзи продуктъ въобще на земята — майка хранителка на българина, който презъ цѣли векове въ тази земя е намѣрвалъ подслонъ за крила и прехрана. Въ свои символиченъ езикъ българинътъ

дори и въ шегитѣ и подигравкитѣ си изразява много пѣти една дълбока мисъл и въ случая би могло да се твърди това, което се каза.¹⁾

§ 34. Арменцитѣ (ерменци, ерменлии).

У ерменецъ спи, не якъ. (Сл.)

Арменцитѣ работятъ какво да е; не са горделиви като гърцитѣ.

Най-тежкитѣ работи (хамалъци) вършатъ арменцитѣ. (Сл.)

„Арменцитѣ са голѣми самохвалци; иматъ „голѣми уста“—

Ерменн ааѣж—турска поговорка т. е. ерменски уста.

Да пази Господь отъ ерменски уста!

Достоинствата на арменцитѣ не се отричатъ отъ българитѣ.

Напротивъ. Въ България арменцитѣ намѣриха не само приютъ отъ гоненията имъ въ Турция; тѣ намѣриха широка възможностъ за добра търговия и за забогатяване. Тѣ се тачатъ по достоинство. Но самохвалството имъ е станало пословично, и у българи, особено у турци. Пословицитѣ сж сяко отражение на народната преценка, ако и субективна.

Напомнятъ се и приказватъ много анекдоти на тази тема: какъ се хвалятъ арменцитѣ.

¹⁾ Като пришежда пословицата за гърка: Гъркъ като дъже и самъ си вѣра хваща, Любенъ Каравеловъ въ своитѣ „Паметници“ казва: „Гърцитѣ много дъжатъ, а най-повече се хвалятъ“. Руска пословица „Грехъ скажетъ правду онаяждь въ годъ“ (Нар. рус. посл. у Снегирева). Като поменява за чироза на гърка и за копривата на българина, Каравеловъ прибавя „затова гърцитѣ е мършавъ и баѣденъ, а българинцитѣ червенъ, кравенъ и едъръ“ (пакъ тамъ).

Д-ръ Селимински, който се е билъ като завѣржени за гръцката свобода въ 1821 г., въ своитѣ Записки, кн. II отъ библиотека „Д-ръ Иванъ Селимински“ прев. Чилевъ стр. 95—97 се отзовава извъвредно неласкателно за гърцитѣ, особно за фанариотитѣ. Считаме за изобщо да пришеждаме тукъ тѣзи отзиви на българския патриотъ.

Генералъ Лапранди въ своята книга „Восточный вопросъ и Болгарія“ С. Петербургъ, 1862 и въ своитѣ Доклади отъ време на Кримската война, характеризира гърцитѣ, като тиеславни и „на които не може да се доверява никой за услуги“. За личния си напризъ тѣ принасятъ въ жертва всичко, и турцитѣ много остроумно ги характеризуватъ съ една пословица, създадена следъ столѣтни наблюдения: „Между трима гърци четирма сж капитани“.

Турците смятат арменците и за нечистъ и долеиъ народъ (писъ ве алчакъ миллетъ). Прекалено!

Въ всепознатата песень:

Искахъ ме двама трима селяни.
Мене мама селянину не даде
Най-ме даде ерменско-гидно (СБЮО III-68)

е изразено отчасти известно неблагоприятно оценение за арменца, който „дѣлникъ, праздникъ не знае“.

Тукъ е изобразено и подчертано инославието на арменците, и тѣхната ревностъ за печалба, за спекула:

Ерменския дѣлникъ празднигъ не знае.
Па ме прати въкъ нехѣла на иша,
Да му готва въ петѣкъ баяно да паюска
Да ми носи за парина солчина,
Да ми носи въ катраица водича.

Пословиците обаче не отричатъ трудоспособността на арменците. Тѣ вършатъ най-тежката работа: хамаллъкътъ. А въ Цариградъ хамаллъкътъ бѣше, и до голѣма степенъ още е, една похвална и признателна „привилегия“ на арменците.

Генералъ Липранди, който е ималъ работа съ балканците въ време на двѣтъ войни — 1829 и 1853 (Кримската) — за арменците се изразява така: „Тѣ сж много способни за разузнавателна работа и съ своите естествени свойства и съ своето положение. У тѣхъ особно важни сж тѣи наречените сарафи, но този народъ е хитъръ, предпазливъ и боязливъ. Знаейки прѣката турска разпация, рѣдко е отъ тѣхъ нѣкой да се реши да рискува съ главата си“

За арменците Иречекъ казва, че въ България, веднага следъ освобождението тѣ твърде слабо се представляватъ и повечето като беденъ народъ, при това трезвенъ, работливъ и хитъръ. Най-много има занаятчи, механджии, тютюнджии, сарафи, бръснари, слуги и пр. Само въ Източна Румелия има нѣколко арменци голѣми търговци. Тѣзи арменци принадлежатъ всички къмъ грегорианската черкова. Арменскиятъ езикъ се държи у тѣхъ, както и еъ голѣмо число тѣхни сънародници въ Турция само въ черковата, училището и книжницата; всѣкидневниятъ имъ разговоренъ езикъ е турскиятъ. Въ Цариградъ за тѣзи арменци се издаватъ турски написани книги и

¹⁾ Споредъ Убичини въ руско-турската война е имало 2.500.000 арменци, грегорианци, католици, протестанти.

вестници, печатани съ арменски букви, които по външност изглеждатъ като старославянската глаголица¹⁾).

Следъ времето когато е писалъ Иречекъ (около 1880—1885 г.) арменцитѣ сж направили голѣмъ успѣхъ въ национално и въ стопанско отношение Тѣ вече не приказватъ турски помежду си, тѣ не издаватъ вестници по турски съ арменски букви, тѣ сж се домогнали и добили висока култура, а въ търговско и въ индустриално отношение навсѣкжде, и у насъ сжщо, правятъ най-голѣма конкуренция не само на българи, но и на евреи и другородци.

При всичко, че турцитѣ въ Цариградъ сж се отнасяли съ известно пренебрежение къмъ арменцитѣ и употребяватъ за тѣхъ доста хулни и гадни думи, това не е спъвало В. Порта да имъ дава достѣпъ до най-високи служби въ разнитѣ псалнища и да избвра изъ тѣхната срѣда министерски съветници.

Новата поговорка: „арменска визита“, често употребявана за продължително посещение, е тѣсно свързана съ това: арменцитѣ обичатъ да бѣбратъ повечко или, както сами тѣ думатъ, „да правятъ мухабетъ“. Тѣ сж мухабетчици, разговорливи, любезни, обичатъ да разиравятъ масали (приказници) и да пѣватъ турски пѣсни.

§ 35. Арнаутигѣ (албанцитѣ)

Съ арнаутиятъ яжъ и пий, на пать не ходи. (Сл.)

Твърдъ като арнаутинъ.

За идене турци, за работа арнаути. (Вид. Глб.)

Господъ не е арнаутинъ. (Гър. — Слав.²⁾)

Арнаутинъ знае и други пать (турска.)

Т. Арнаут башка мол да билир.

Арабанашко стихъно, т. е. стихно—стихийна сила. (Сл.)

Българската поговорка не се е спирала да характеризира арнаутина, къмъ когото народътъ се отнася съ уважение, поради неговата енергия, сила, решителностъ и почтенностъ.

Арнаути има християни (православни и католици) и мохамедани. Християнитѣ сж повечето на югъ въ Епиръ и въ Дебъръ. Единъ отъ тѣхъ говорятъ по гръцки. Дебърлитѣ знаятъ и говорятъ добре български.

¹⁾ Иречекъ. Книжестозъ България 6. прѣздъ. Вж. Езменци 147.

²⁾ Слав, тъкува: т. е. немилостивъ.

Сега въ България арнаути има въ София и други градове. Тѣ се занимаватъ предимно съ бозаджилѣкъ, халваджилѣкъ и др. п. Преди войната тѣ идваха въ нашеско и оставаха по-дълго време на разни занятия. Сега отъ Дебъръ събитіе не допускатъ дружини „работници“, както по-преди.

Арнаутитѣ се смятатъ като честни и почтени търговци, пазятъ думата си. Тѣ казватъ: „сѣоз бир Аллах бир“. Една дума, единъ Господъ, това което напомня нѣмската Ein Mann, ein Wort — единъ мъжъ, една дума.

Германската пословица, както я тълкува Шезмартенъ, означава, че дадената дума е твърда основа за договора, отговаряйки на римското *consensus facit obligatio*. Но и при тази дума все пакъ у германцитѣ не сж изключени за договора символи и формалности.

Въ всѣки случай арнаутската „сѣоз бир аллах бир“, тѣхната вѣрностъ въ службата и тѣхната юнащина бѣше ги направила любимци на турскитѣ султани, които се бѣха оокржили съ арнаут-алан (албанска дружина), въ живописенъ костюмъ, кахпетъ. Цариградскитѣ посланици на великитѣ сили предпочитаха все по тази причина, да се оградятъ съ арнаутски ясакичи (прислужници, свита).

Албанци сж се отличили като турски военни наши и коменданти на цѣли военни части. Таквитѣ отличили се е имало и въ гражданското управление.

Арнаутитѣ се дѣлятъ главно на: геги (на сев.) и тоски (на югъ). Тѣ сж повечето мюсюлмани. Тѣ нѣматъ своя стара или нова писменостъ. Езикътъ и произходътъ имъ е свързанъ съ старитѣ илларийци, отъ които сж преживѣли остатѣци¹⁾. Обичаитѣ и тѣ сж първобитни. И до сега у тѣхъ е развита „крѣвната мѣсть“ (*vendetta*, вражда). Тѣ не сж имали устроена независима държава, живѣли сж, както и до сега, на отдѣлни племена, управлявани отъ свои първенци повече или по-малко по феодаленъ образецъ (спахийски). Първи пакъ се сложи основата на една автономна Албания въ 1913 г. въ Лондонъ, следъ Балканската война. Сега Албания е кралство, имащо тѣсни връзки съ Италия и почти протектората на последната. Въ време на турското владичество въ Цариградъ единъ тоска арнаутинъ (Маргеритъ) бѣше почналъ да издава съ грѣцки букви и арнаутски думи вѣроизповѣдни книги и списания. Сега въ кралство Албания употребяватъ латинската азбука. Гърцитѣ, сж се мъчили всѣкакъ да претонятъ тоскитѣ и до нѣкаде, макаръ и слабо, сж сполучили. Нѣкои смятатъ каракачанитѣ за полупогърчени арнаути.

¹⁾ Въ най-ново време има етнографи, които твърдятъ съ много дани на рака, че арнаутитѣ сж сѣшо траки, както ромѣнитѣ сж траки, върху езика, на които сж повлияли римляни, гърци и българи.

Поговорката „Арнаут башка йол да билир“ е много разпространена въ нашенско. Тя е свързана съ единъ анекдотъ, споредъ който като се счелъ за обиденъ, дето не могълъ да получи щото му се пазвало по договоръ, той заявилъ: — арнаутинагъ знае и други пътъ, т. е. други методъ, начинъ за добиване правото си, неговия „саяхъ“ (оръжие).

§ 36. За циганитѣ.¹⁾

Циганигъ отъ присмѣхъ не умира. (Ари)

Циганигъ станалъ царь и най-напредъ баша си обѣсалъ (Сл.)

Циганигъ та на циганигъ! — Така си хвалилъ вѣрата единъ много; като думалъ: да стана християнигъ — пости много; да стана турчинъ — клявие много; циганигъ, та на циганигъ!²⁾ (Сл.)

Тази смъцата пословица Любенъ Каравеловъ предава въ следния вариантъ съ тълкуване:

„Циганигъ та на циганигъ“, едингъ циганигъ говорилъ: да стана християнигъ трѣбва да ходя въ черкова; да стана турчинъ — въ джамията. Де гиди циганигъ, та на циганигъ!³⁾

Има циганско сърце — не каже страхливъ, нетърпеливъ, Циганската торба е безъ дно — циганска кулия. (Сл.)

Лъже като голъ, дъртъ, брадатъ циганигъ (катуяни) (Сл.)

Циганско познание даване сака. (Вид.)

Пазн Боже отъ българинъ кога се погърчи и отъ циганигъ кога се погурчи. (Сл.)

Съ циганитѣ, въ села и градове, гдето ги има, народътъ ни живѣе мирно и тихо. Тѣ сж или катуяри, или установени, заселвали жители; при това едни сж мухамедани, други християни.

Тѣхнитѣ занаяти ги правятъ нужни, полезни и въ много случаи почти необходими. Помежду си тѣ приказватъ по цигански. Но християнскитѣ цигани у насъ вече говорятъ много добре български, учатъ се въ училища, свършватъ гимназия и даже университетъ.

Между циганитѣ и българитѣ въ ново време ставатъ и женитби. Все пакъ на циганигъ българка не даватъ съ готов-

¹⁾ Убичани приписа циганитѣ къмъ индуската раса. За цѣла турска империя до руско-турската война той ги пресѣлта на 213-000 души.

²⁾ У Арнаутова има грѣшка. Въместо кланина, — кланета.

³⁾ Паметника народното бытъ болгаръ (пословица № 277).

ностъ. Подобни женитби продължаватъ да бждатъ голѣма рѣдкостъ.

Много анекдоти, вѣроятни и невѣроятни, се разказватъ за циганина, за неговата страхливостъ, лъжливостъ и мързель.

Циганинътъ направилъ царъ. Но той веднага попиталъ: „ами хлѣбъ“. — Хлѣбъ съ колата! — „Ама азъ да ги карамъ“. поддържалъ той.

Циганката стзнала царица и, за да не си забрави адетя, сутринъ ставала и обикаляла сандыцитъ, та викала: „подарете ми“ (Слав.)

Страхливостъта е една отъ характернитъ черти на циганина. И тя е подчертана въ термина „циганско сърдце.“

Особено се приказва за тѣхния страхъ предъ нѣкогашния характеринъ¹⁾. Казватъ че циганинътъ намѣрилъ за най-добре да посреща характеринътъ съ израза: Добре дошелъ 5—6 Бога!

Истината е, че характеритъ съ своитъ безчеловѣчни и варварски отношения къмъ циганитъ — данъкоплатци сж ги карали да треператъ отъ страхъ даже за живота си.

§ 37. Власитъ.

Ваахъ за другаръ липонина за тоага, тихва за сждъ. (Вид. Гл.б.)

Ваахъ 40 дена като не аде риба и качамакъ излаза си изъ вѣрата, т. е. не е нече ваахъ. (ibid.)

Циншаринъ е грѣшиа циганинъ. (Вид.)

На края се даватъ власитъ. (Сл.)

Вариантъ: на края се власи даватъ.

Ако гасдашь голитъ цигани, власитъ сж пакъ хора. (Сл.)

Тѣзи не твърде ласкателни пословични изрази се отнасятъ предимно за куцовласитъ и каракачанитъ у насъ. Куцо-

¹⁾ Характеринътъ е билъ бирникъ, който откупувалъ ливането на циганитъ за цѣла областъ. Той ходялъ отъ мѣсто на мѣсто да ги открива — били тѣ катунари или заселили и исвалъ да му запалятъ всичко изведнажъ безъ почекъ и, когато не плащали, арестувалъ ги и ги подлагалъ на всевъзможни излезания. Циганитъ се притичали на помощъ, при арестъ на мжжеть си; тѣ късали обици, давали пръстени, чапрази и освобождавали мжжеть си.

Освободениятъ следъ това циганинъ търгѣлъ да бѣга кдето му очи гасдатъ.

Вж. за това моята студия „Елена и Еленско“.

влахът не е благонадежден като другарь; той е непостоянен; трае, трае, и на края се дави. За самитъ власи — ромъни — народътъ въобще се е отнасилъ и отнася съ съчувствие. Последнитъ събития — въ време на войнитъ — навстина докараха известно и доста силно охлаждане: но българинътъ, който не е толкова злобенъ, въпреки всичко, е готовъ да се споразумѣе и съ влаха — ромънина, както и съ гърка. Стига само тѣ да се отнасятъ човѣшки къмъ неговитъ права и интереси.

Както и въ други макаръ по-малки случаи, българската пословица и тукъ го прекалява, както впрочемъ това правятъ пословицитъ на всички народи, когато тѣ характеризиратъ чужденцитъ. Влахътъ е могълъ да бжде добъръ другарь. И види се, съставителътъ на първата пословица въ Видинъ ще е обобщилъ и своето мнение за влаха. Пословицата за качествата е битова. Тя поставя една съществена житейска черта у влаха. За да се нарече цигаринътъ гръцки циганинъ поволъ ще е дало обстоятелството, че въ известни села кръчмаринътъ влахъ дере немилостиво и продава намамливо.

Колкото за интересната пословица „на края се власи давягъ“ тя показва и това, че власитъ при минаването на Дунава въ бързането си да изкочатъ на брѣга — сж рискували да се издавятъ. За всѣкиго, който бърза да види края на нѣщо, се напомня тази пословица.

Съ куповласитъ въ Македония българитъ сж съжителствували доста добре, толкова повече, че както и единтъ и другитъ сж били измѣчвани заедно, ако не еднакво отъ прелеститъ на гръцко-фенерското владичество; редомъ съ турското, отъ които едва ли първото не е било по-тежко и по-опасно за тѣхната народностъ.

За да характеризира първобитния животъ на власитъ — каракачани, Шапкаревъ предава следната поговорка: („79. Посл. и Погов. Македония): Влашка жена е како планинска коза. Той прибавя отъ себе си: „Нравственното (?) неразвитие на влашкинитъ, каракачанкитъ, разумява се, които живѣятъ пастушески животъ по планинитъ.“

Като изводъ отъ разглеждане пословицитъ за разнитъ народности, съ които българскиятъ народъ е съжителствувалъ или съседствувалъ, налага се следното:

1. Нѣкои отъ тѣзи пословици сж пропити съ голѣмъ дѣлъ субективизъмъ, който понѣкога идва до прекаленостъ, до несправедливостъ. Несправедливо се характеризиратъ турцитъ, като злопапетни. У турцитъ е имало винаги мерхаметъ (милосърдие) и добри качества на благи и мирни съжителци. Отзи-

нитѣ, извънъ пословицитѣ, както се изтъкна, сж много благо-приятни за тѣхъ.

2. Повятивъ сж неприятнитѣ пословици за гърцитѣ. Но въ преценката си българинитѣ все пакъ признава голѣмитѣ достоинства на гърка: родолюбие, народна гордостъ, хитростъ, умѣне да търгува.

3. Не се оправдава напълно и пренебрѣжителното отнасяне къмъ власитѣ, съ които ни свързватъ много културни връзки.

4. Подозрително се отнасятъ пословицитѣ къмъ евреитѣ поради тѣхната традиционна страсть и лакомия на печелене пари, много пакти безъ огледъ къмъ всѣкакъвъ моралъ, даже и приличие.

5. Колкото за арменцитѣ българскиятъ народъ не е могълъ нито да ги наблюдава, нито да ги изучи достатъчно.

6. Къмъ албанцитѣ пословицитѣ се отнасятъ уважително за тѣхната първобитна прямолинейностъ, простота и суровостъ.

Най-после, 7 къмъ циганитѣ пословицата се е разцѣвтѣла въ разкошенъ букетъ за да се пошегува съ тѣхъ до ситостъ да ги покрие съ хуморъ и съ закачки, по-вече или по-малко безобидни.

II Социаленъ съставъ.

Народнитѣ пословици не подчертаватъ нѣкои особени различия въ социалния съставъ на населението.

Въ тѣхъ се срещатъ елементи, които изтъкватъ болярството, като богатска, охолна класа — по-право — състояние, чорбаджийството, като влиятелни и силни личности — вънъ отъ положението имъ като обществена администрация и титулъ; свещеницитѣ като вѣрски служители и ръководители; занаятчиитѣ — нѣкжде занаягличитѣ, като необходими съ разни занятия мастора и работници; земеделцитѣ — чифчиитѣ грамадно мнозинство винаги — като производители на всичко необходимо за прехрана; но пословицитѣ нито категоризиратъ, нито даватъ, нито припознаватъ нѣкакви привилегии на кое и да било отъ тѣзи състояния. За пословицитѣ всички състояния слоеве и разреди на населението сж еднакви, равни предъ Бога, предъ закона, предъ властта, предъ хората, равни помежду си. Помена се по-горе, че даже за агитѣ (видни турци) народътъ казва: „ако е ага на чалмата си е“ т. е. той нѣма право да се налага съ своя агалѣкъ. При все това казватъ отъ учтивостъ, отъ уважение: „кажи му аго да му ѝ драго“.

Трѣбва още да се помене, че турскиятъ мирогледъ и животъ подъ турцитѣ спомогна не малко за уравнение на

населението. За турцитѣ всички немосюлмани бѣха еднакво рая. Впрочемъ и между самитѣ турци и дворянство, както се помена, е имало само служило, т. е. аристокрация, временна и лична за онѣзи, които заемаха нѣкои повече или по-малко високи служебни мѣста.

§ 38. Земедѣлци — орачи (чифчии).

Орачътъ иска дъждъ, а патникътъ сухо време. (Гер.)

Селянинътъ храни гражданина.

Тежка е селската неволя.

Хвалишъ го, че билъ богатъ, видѣлъ ли си го на нива или на лозе?

Времето мокри, времето суши¹⁾

Бори се като лаза съ берекети.

Селянинъ що пише самъ го моа прочете, гражданинъ що напише и онъ го немоя прочете (Виз. Глб.)

Где се е чуло видѣло аргатинъ безъ хакъ да шета (Чол. 319.)

Нѣма нѣковъ пълна, истинска пословица, която да характеризира по-основно и по-дълбоко селството, земледѣлца.

Но народътъ признава:

1. Че селството е голяма неволя
2. Че селото храни града
3. Че който не знае да живи на нива (жества) не е домакинъ
4. Че градътъ е рожба на селото.

Въ нѣкои умотворения земледѣлецътъ е нареченъ аргатинъ—гръцката дума е *αργατος*; и турцитѣ казватъ жргатъ т. е. работникъ. Въ една песенъ е казано:

Слънци си майка сборува:

За-рана слънце заходай,

Да не те къдне аргатин

Аргатин сину на полъе,

Дървари, сину, на горе. (Вер. 158.)

¹⁾ Изъ статията на К. Н. Петкановъ, Характерни черти на българина. Философски Прегледъ II 4.

Характерно е, че аргатинът е човѣкъ самостоятеленъ, той безъ хакъ не шета, много пакти той е богатъ. Ето що казва една песень:

Чужди аргати по двора,
Врѣва дѣтъна дрънчеха,
Куфаръ чапрази вчаха,
Злати мингуши дрънчеха. Чол. 302.

Разпитайте въ кое и да било голѣмо селище — градецъ паланка, та и градъ, отъ де сж се заселили неговитѣ граждани, и вие ще се убедите, че тѣ сж дошли отъ селата, махалитѣ и колибитѣ.

Въ всички пословици за селството, селянина, орача — прозира едно уважително отношение.

Наистина, единъ безобиденъ хуморъ засѣга тѣзи отношения, когато се касае напр. за селянина, приятель на „механитѣ“, (крѣчмитѣ).

Село замивава, крѣчма не замивава.
Чешма замивава, крѣчма не замивава.

Характерна е пословицата.

Село договаря, село отговаря.

Последната пословица се конкретизира още въ друга.

Селото тура пова, селото го вади.

Последнитѣ две пословици сж явно свидетелство за взаимната отговорностъ, за емството, което въ случаи на пакостъ, извършена въ неговата черта (граница), като юридическо лице, е длѣжно да отговаря, да плаща за повредитѣ.

Нѣщо достойно за внимание. Тѣй нареченитѣ първенци — чорбаджии въ едно голѣмо селище, наричани още и болѣри т. е. богаташи, сж дошли отъ колибитѣ, махалитѣ и сж запълнили градскитѣ редове и положения. Днешниятъ чорбаджия болѣринъ е вчерашния колибаринъ. Той не се различава по друго, освенъ, че гражданинътъ се е „нахрапаль“ съ малко повечко култура — поне външно — поопитомилъ се е и вмѣсто шалвари и потури, носи панталони, вмѣсто илече и салтамарка — облеченъ е въ сетре и жилетка и е захвърлилъ цървулитѣ на тавана. Този гражданинъ казва: „Село хвали въ градъ живѣй“, понеже той използва всички блага на селото, безъ да носи неговитѣ тежоби, мжки и неволи.

При първите стъпки на възраждането и подъ влиянието на гръцката цивилизация, напр. въ Търново, на селяните, които го храниха, топлиха и всъщност поддържаха, казваха „хориасти“¹⁾ т. е. селяни, колибари. Въ туй казване тонът правеше музиката, а този тонъ внасяше въ термина хориастишъ нещо пренебрежително, ако не и презрително... Този тонъ се промѣни скоро. Па и хориастишъ скоро заседнаха въ Търново, забогатѣха, ожениха се за търновски „кокоши“ и станаха „благородни“ енгенисъ *ευγενής* — тѣхна милостъ²⁾ Етапътъ на хориастиството не можеше да живѣе дълго време

§ 39 Занаятчий — еснафи.

Занаятъ не тегли галъ (Вид. Гжб.)

Отгонаря на турската:

Занаятъ — казаятъ. (Сл.)

Съ занаятъ дома си безъ идъ (Вид. Гжб.)

Че си ги турнешъ у торбичката:

Така вика майсторътъ на калфата си за обувките, които калфата (вече кандидатъ за майсторъ) не е ушилъ добре и които ще трѣбва да вземе за своя смѣтка, т. е. да ги плати на майстора си (Гжб.)

Що не си накаралъ кмета да донесе вода и да примете казва майсторътъ на чирака, който не е примелъ и донесълъ вода (Вид. Гжб.)

Занаята му е хлядо бода за пара (Гжб. Вид.)

Да не ги вземе зимблъз (доугеринъ) въ кшията (Сл.)

Смисълътъ на горните народни поговорки и пословици е ясенъ: Добро ищце е занаятътъ. На сухъ камъкъ да седнешъ имашъ ли занаятъ — гладенъ не ще останешъ. Все ще се прехранишъ.

Френската пословица потвърждава тази истина: *Le métier pourrit son maître* — знаятътъ храни стопанина си, а гер-

²⁾ Кокона Герова превежда — гръцкина, госпожа. Оли на икона умъ на кокона. Енгенисъ — *ευγενής* благородна, Ваша милостъ, тѣхна милостъ е приспособление отъ византийското — Евгения сасъ *Ευγενία σκς*. Собствено титлата кокона е позната и най-много употребявана у власитѣ. У тѣхъ кокона значи мома, или възлюбне благородна, аристократка.

¹⁾ Нѣкъде казаятъ — занаята си. Довернуа, Словаръ, Сжшо еснафлин-

манската е още по-изразна и показателна: *Handwerk hat einen goldenen Boden*¹⁾ занаятът има златна основа.

Турската — „занаят-канзат“ приведена отъ Славейкова съответствува на горнитѣ и на нашата: „занаят не търпи гладъ“

Терзията незакърненъ хоам (Сл. — Гер.)

Терзията себе си не кърпи (Сл.)

Терзията съ незакърпени тирлици хоам (Сл. — Гер.)

Терзията се пресеела; неговата игла е на главата му (Сл. Гер.)

Характерни сж пословицитѣ за терзията. Той е доста обиденъ отъ народнитѣ умотворения за неговата деятелностъ. Неговитѣ бодове не струватъ много и не могатъ да помамятъ момата за да иде за терзия. Поне за такъвъ, какъвто го описватъ пословицитѣ. Една песенъ разпявана между друго въ Трънско гласи;

Перунико, девойко,
Не стой близо до бръго;
Бръсъ си роши че паднешъ,
— Камъ да оче да падна,
Да не уземъ терзия;
Терзия е годна;
Колко трапа прескочи
Толко врага научи,
Колко плаота прерипа
Толко мома залюби.

Независимо отъ това нека се подчертае, че у насъ занаятчийството се е развивало въ голѣми размѣри, защото то е давало хлѣбъ, макаръ и коравъ, макаръ и сухъ и много пѣти горчивъ, но давало е хлѣбъ на мнозина. Нека поменемъ следнитѣ занаяти: терзиятъ или шивачество, абаджиятъ или памукчийство или обушарство, кюркчийство, (кожухарство) ковачлъкъ дъскарство, желъзарство, бояджийство, каменарство, мутафчийство, въжарство, бакалъкъ, или люгенджийство, фурнаджийство, джеленство, халваджийство, свещарство (мумджиятъ) кожарство (табаци), кацарство, грънчарство — развито твърде много и познато отъ незапомени времена, арабаджийство (коларство), налбанство или ковачество, коларство, касанство, казанджийство или медникарство, абаджийство, сарачество (седларство), дограмаджийство, дърводѣлство, (столарство)

¹⁾ Chaisemartin. Proverbes.

куюмджийство (златарство) сапунджийство, балъкчийство (риболовство) и рибопродавачество, бояджийство, тенекеджийство, калайджийство, фучеджийство (бъчвари), бръснарство и кафеджийство и пр.

Другитѣ тукъ пословици сж предимно битови. Тѣ се отнасятъ до еснафската организация.

По-горе въ Самоуправление § 26 се казва нѣщо за организацията на еснафитѣ. Всѣки майсторъ, отъ който и да било еснафъ, има чираци (ученици) има и калфи (ученици вече напреднали въ занаята), готови да ставатъ майстори при известни условия и обрядности: изпитъ, препасване престивака, гощавка и пр.

Чирацитѣ сж длъжни да се учатъ на занаята при известна дисциплина. Първата, а поиѣкога и втората година не имъ се плаща. Тѣ въ това време учатъ занаята и шетатъ. Пълно послушание, повиновение и редъ сж правилата и преданията на еснафа. Нарушителитѣ биватъ наказвани безапелационно отъ самитѣ майстори, а за голѣми нарушения на еснафскитѣ наредби — сжди и наказва еснафскиятъ съветъ и лонджата¹⁾ (т. е. общото събрание).

Калфитѣ — сжщо сж подложени на известни правила. Нѣма еснафъ безъ уставъ — писанъ или обичаенъ.

Пословицитѣ обясняватъ нѣкои отъ задълженията на чирака и калфата. Между друго чиракътъ е длъженъ да шета, да помита, почиства, да мие паницитѣ, да тича кждето го пратятъ.

Калфата трѣбва да си отваря очитѣ и да гледа изработената отъ него работа да е добра.

По всичко изглежда, че зидарството, като майсторство е обръщало голѣмо внимание у насъ въ най-старо време. Въ известни мѣста не сж жалили всѣкакви средства за да се намѣрятъ добри зидари (дюлгери), които да работятъ и зидатъ.

§ 40. Търговци.

Ако търговецъ се би печелилъ, печелко бита го нарекан,
а не търговецъ.

Повече печели, който всичко не купува.²⁾

Борчанята ни сладко яде, ни сладко спи.

Който докяджика не си седи въ дюзина, той пропала, (Г.б.)

¹⁾ Лонджа отъ италианската loggia — открита стая, чардакъ.

²⁾ Тѣзи сентенции — пословици сж засти отъ цит. статии на К. Н. Петрановъ.

Дюкиня сака строшена нога.¹⁾ (Вид. Гжб.)

Това е важно посочване, че бакалината трѣбва да си пази дюкиня (бакалината).

„Саран високи“. Въ периодическо списание, Браила 1—12, 1870—1876 г. на стр. 170 се срѣща песенъ, въ която има следнитѣ стихове:

Поарчи триста ваджзи²⁾
Хаджи си млади дюлгери
Направа саран високи.

У Верковича „Народни песни македонски бугара“ се срѣщатъ следнитѣ песни:

Та си вика младъ Стоянъ,
Майсторитѣ, дюлгеритѣ
Та направи мааъ — мѣнастиръ (слр. 241)

Търговецъ, който не държи сѣтка скоро слуга става. (Слав. Героувъ
Търгованта очи иска. (Слав.)

Къде е грошъ иѣесто тамъ да жинѣешъ. Къде е ефтиния
бѣгай. (Вид. Гжб.)

На кръчмаритѣ и на кафезкия аденето му е арамъ. (Вид.) —
вѣроятно защото и единиятъ и другиятъ цѣлъ денъ похапватъ, посрѣбватъ.

Търговецътъ, споредъ нашитѣ пословици, е обикновенъ бакалинъ, дюкинджия. Рѣдки сѣ случантѣ на голѣми търговци у насъ въ минало време, защото въ най-ранно време голѣми търговци сѣ били гърцитѣ, евреитѣ и арменцитѣ.

Българскиятъ малкъ търговецъ — бакалинъ трѣбва да има известни качества, въвъ отъ които той не прокопсва, не вижда берекетъ. И пословицитѣ сѣ показателни:

1. Да пази дюкана си; ногата му да е строшена.
2. Да държи сѣтка, защото безъ нея пропада.
3. Да си отвара очитѣ, когато купува, т. е. да се пазари и да не купува всичко.
4. Да бласъ почтенъ; да си плаща като търговецъ.
5. Да нести и да не заборчана.

¹⁾ Бакалж и биръ ачя, това е омаалж, т. е. На бакалина единия кракъ да е куцъ (хромъ).

²⁾ ваджзи т. д. жезтици.

Не е най-доброто въ ефтинията при покупко-продажбата. Отъ ефтиния бѣгай. Това е едно основно правило и въ политическата икономия и въ търговския свѣтъ. То не ще каже, че ефтинията по принципъ е иѣщо не добро. То значи, какво ефтинията е следствие на липса отъ добри земене — давания, отъ засилено производство, отъ липса на износъ и пр.

Въ търговията има голѣми рискове. Търговецътъ трѣбва да умѣе да ги изпреваря смекчавая, посрѣща съ разни предвидливости. Той не трѣбва да гледа само да купува за да напълни съ стока дюкяна си или магазина си. Той не трѣбва да купува само за да има чешитѣ разновидности. Подобнитѣ покупки, къмъ които търговцитѣ се изкушаватъ отъ пътуващи чужди комиссионери, трѣбва да се избѣгватъ. Че на търговеца се открива широкъ кредитъ и съ малка лихва и даже безъ лихва отъ страна на европейския фабрикантъ — това не бива да съблазнява търговеца защото подобни „износни“, „примамливи гешефти“ — слѣлки сж предверие на криза, даже на фалатъ за търговеца — колко той и да е състоятеленъ.

Всѣкидневни примѣри свидетелствуватъ за тази аксиома — безспорна истина. Лакомията за голѣми печалби не трѣбва да овладява търговцитѣ. Професията на търговеца е наистина спекулата, но пословицата предупреждава, че той не е „печелко“, а търговецъ и трѣбва да търгува, да си отваря очитѣ на четири и да не се хвърля въ търсене авантюри съ целъ да стане веднага милионеръ.

При все това народнитѣ умотворения не отричатъ, че въ търговията трѣбва да има кяръ¹⁾.

§ 41 Болѣри — чорбаджии.

Чорбаджия чорба ялъ, кокалъ не ядлъ. (Са.)

Чорбаджия съ торба на шия. (Са.)

Чорбаджии чорба ядатъ, сиромаси сърма ядатъ. (Кар.)

У болѣринъ телата, у сиромаси деца се ядатъ. (Бѣла-Черкова)

¹⁾ СНУ XXXVIII Събразъ Ал-Бурешъ.

Една народна песень, съобщена отъ Геровъ подъ думата търговецъ, гласи:

Стояне, синко, Стояне,
Туй аѣто безъ кяръ останк;
Снощи търговци мината
Търговци млада Котлещо,
За тебе, синко, питаха:
Де е, булче, млада Стоянь,
На кара да го яведемъ
На Рияж старъ Пазаръ?

На болярина на шията, на сиромаша въ кесията. Изъ Еленска песенъ, записана като пословица въ нѣкои сборки¹⁾

Болѣри или боляри у насъ като нѣкаква привилегирована класа никога не е имало нито въ старо, нито въ ново време. Чорбаджинтъ, които и Иречекъ смѣта за малки болѣри, остатъци отъ старото българско царство, не сж нищо друго, освенъ забогатѣли и влиятелни граждани²⁾ или селени, защото чорбаджии има и въ градове и въ села. Старитѣ чорбаджии винаги сж били влиятелни само за това, че

¹⁾ Ето и самата песенъ, както съмъ я слушалъ отъ майка си Койка Юрданова Момчилова, въ съпружество К. С. Бобчева:

Оста лясичка вдовица
Съсъ двадесетъ лясиченца.
Видна лясичка да плачи:
„Оле ле, варе, бре варе
Мили на мама лясиченца?
Де ли ще мама да ви види?
Най-малкото най-хитро,
То на мама си думаше
Я мълчи, мале, не плачи,
Ти ще нази да видишь
Въсъ Цариграда, къ чаршията,
На болярина на шията,
На сиромаша въ кесията.“

Като пословица тя се срѣща и въ Походна войнишка библиотека-Българ. пословици.

Сжщата песенъ е напечатана отъ Дозона (въ неговитѣ *Chansons populaires bulgares inédites Paris, 1875*). Вариантътъ у Дозона гласи:

Ние (лясиченца) щемъ мамо да се видимъ
Въ Цариградъ въ чаршията

²⁾ Че болярникъ значи богаташъ, се вижда и отъ многобройнитѣ наши песни. Тѣхъ наиръ въ една песенъ (Чолаковъ Сборникъ), между друго се гласи:

„Че щемъ да вземъ да идемъ
Въ тая пуста мачина, че сж малемия
Болери, болери и чорбаджии.“

сж се отличили съ нѣкои лични преимущества. Но чорбаджията не е билъ никога привилегированъ, никакви султански или пашовски фирмани (укази и заповеди) не сж били издавани за да се облагодетелствуватъ съ нѣкакви права и привилегии чорбаджитѣ. Фирмани съ търговски привилегии сж били давани на нѣкои заслужили тюдждари, сравнявани съ европейскитѣ, които по силата на тѣзи фирмани сж имали право да носятъ униформа, да иматъ въоръжени сензи и да имъ се правятъ улеснения. Таквииз фирмани сж били дадени въ Казанлъкъ на Грюк-олу, въ Елена — на хаджи Йорданъ Кисъовъ.

Впрочемъ погоре, въ § 23 се обясни строя, положението и разредитѣ на чорбаджитѣ. Сжщо тамъ се говори и за чорбаджийския общественно-административенъ институтъ и турския законъ за чорбаджилъка въ Търново.

Болѣри, прочее, като особена, дворинска, аристократическа класа въ нашенско не е имало никога.

Въ всѣки случай чорбаджитѣ — прѣдни хора и първенци — сж могли да играятъ известна роля, като лица, които сж извиквали уважение отъ всички на първо мѣсто поради превъзходството на своя умъ и поради знанието на турския езикъ. „Дѣдо Иванъ тѣй рече!“, „Хаджи Тодоръ тѣй постъпни въ такъвъ случай“. И ние ще направимъ сжщото.

Характерно е, че титлата или по-право наименованието чорбаджия е давано и на Крали Марко отъ неговия конь Шарения (въ нѣкои варианти — Шарколия). Въ песемъ „Крали Марко на Косово поле“ коня Шарения на нѣколко пѣкти, като се обръща къмъ Крали Марко, дума му:

Фаза тебе, Марко чорбаджю,
Ти защо си толкова угриженъ-

Ясно е, че тука „чорбаджия“ е употребенъ въ смисълъ господарь, стопанинъ. Така и питатъ у насъ въ много села и колиби: „Тука ли е чорбаджията“, искамъ да приказвамъ „съ чорбаджията“; нѣкъде казватъ: „мал-сайбията“²⁾

¹⁾ СМУИ, кн. XXXVIII 1930 стр. 8. Песнитѣ сж събрани отъ М. Аризадовъ въ Своге.

²⁾ Мал сайбия — турска дума много разпространена у насъ — буквално имото-притежателъ.

§ 42. Попове.

Попъ безъ книга и циганинъ безъ зурна не може. (Гер.)

Не се избира попъ по брадата, а по главата (Гер.)

Вържи попа да е мирно селото (Гер.)

Цѣло село да та мрази единъ попъ да та не мрази. (Вед.)

Попъ и калугеръ не даватъ защото иматъ две ржце: съ едната благославятъ, съ другата взематъ.

Гъббовъ гълкува:

„Попътъ иска хората да даватъ за черкви, за поменуване умрѣли и пр.“

Що е попово оно е готово. (Вжж. Трънско.)

Попски синъ, дяволска унука (Ар. — Кар.)

Отъ попъ свирецъ, отъ свирецъ попъ. (Гер.)

Попъ е като пчелица, отъ дека иде пренаса.

Попътъ ялъ благо, селото — криво (Ар.)

Отъ кукъ попъ отъ попъ кукъ. (Са.)

Поп-о с'едни ржца благославя, а с'другата взима (Слан.)

Попски синъ или гайдаракия или хайдутинъ (Кар.)

Ако попятъ е пияница простиятъ трѣбва да стои всѣкога въ позелника. (Гер.)

Напраздно нѣкои искатъ да създадатъ отъ попския институтъ у насъ единъ особенъ класъ като закрыта каста. Тѣ се позоваватъ на обстоятелството, че попството минавало по наследство. Наследствеността, прочее, създавала една привилегия. Това не е вѣрно.

Попове сж ставали всички, които — пригответни за това — сж пожелавали. И понеже такива способни за сана и малко много подготвени сж били попскитѣ синове, тѣ и продължавали дѣлото и сана на баща си. А много пжти „отъ кукъ попъ, отъ попъ кукъ“. Но попятъ трѣбва да знае книга. Тя му дава право на изборъ. Попътъ се избираше. Туй подчертаване въ първитѣ две пословици е важно. Никакъ не е парадоксъ пословицата: „цѣло село да та мрази, попътъ да не те намрази“. Попътъ е билъ винаги едно видно лице въ общината. До него сж се допитвали въ минали времена, та и до сега за едно друго. Отъ него е зависело да бжде мнението за нѣкого благо-приятно или не.

Както се вижда отъ пословицитѣ: „Не всѣки може да стане попъ“ затова попятъ трѣбва да знае книга; попътъ трѣбва да бжде трезвенъ, а не пияница, трѣбва да бжде прибранъ и несърдитъ, защото „ако попятъ пие, простиятъ трѣбва

да прешне* и защото „да те пази Господь отъ сърдитъ попъ, отъ сироманъ хаджия и гърчава свиня“.

Не даваме тукъ много други пословици, въ които е осмѣнъ, макаръ съвсемъ безобидно попа, както напр. „Научи се попъ на печенъ бобъ, свърши се бобъ отучи се попъ“ или „Не гледай какво прави попъ, а какво учи“, или „Хвати приятель попъ, та да му хранишъ коня съ зобъ“ или „Нѣмали си протогеръ, опопили си попъ“. Въ тѣзи пословици е даденъ широкъ просторъ на народния критицизъмъ и юморъ, който много пкти прекалява своитѣ шети и за хатъра на римата не измѣрва сжжденията си.

Едно нѣщо е вѣрно, което вече казахме и пакъ подчертаваме: добриятъ попъ е винаги високо почитанъ и високо уважаванъ отъ своитѣ енорияши, особено въ нѣкои села. За жалость следвоенното време и тука донесе доста нѣщо отъ своята морална развала.

Че нашиятъ народъ, който въ своитѣ пословици и поговорки не щали никого, че той и за поповетѣ не се стѣснѣва да каже нѣкоя „лютовита“ дума, още не ще каже, че той не е тачилъ, не е уважавалъ свещеника. Впрочемъ тази почитъ, както и сега, е била винаги въ зависимостъ отъ поведението и държането на свещеника.

Че попътъ съ едната ржка благославя, а съ другата взема“ (Слав.) че „попски очи сж като плочи“ (Слав.), че попството е най-добрия занаятъ, защото „и отъ живи и мъртви харачъ взема“ всичко това се казва редомъ съ пословицата „попската свиня по-много разбира отъ нашата“.

Знаятъ се свещеници въ време на турското владичество, които сж били единственитѣ пазители на народното правосъзнание и правосъзнание. Къмъ тѣхъ се обръщали много пкти и чорбаджии, и кметове и даскали да имъ посочатъ редъ да имъ дадатъ унжване и не само въ черковната областъ.

III Свободни професии

§ 43 Адвокати.

Послушай адвокатия — да влезеш въ клопката. (Вид. Гл.б.)

Гжбовъ тълкува така: „Адвокатиятъ ще ти разправя че човѣкъ има такива и такива права, които трѣбва да му ги недокосва и праштелството. И вижъ, че така човѣкъ влиза въ драголника“.

Като новъ институтъ адвокатския не е оцененъ още правилно и достатъчно отъ народа. Адвокатътъ не е успѣлъ особено по селата, да се издигне. Неговата обществена служба и полза не се изтъкватъ.

§ 44 Лѣкари.

Послушай докторъ да станешъ мързелникъ (Вид. Гл.б.)

Хикимия, лудъ и псалтъ — вѣшкой може да стане (Гер. Чоал.)

Хикимия и сватъ не ставай на тозъ свѣтъ (Геровъ).

Първата пословица Гжбовъ тълкува тъй Докторътъ би те научилъ да не работишъ много (умствено и тѣлесно), да не се преизморявашъ и др°. Това е едно отрицателно оценение на докторскитѣ лекарски съвети и помощи.

Отъ горнитѣ пословици става явно, че народътъ се е отнасялъ не само съ недоверие, но и съ пълно пренебрежение къмъ лѣкаря. Въ време на турското владичество наричаха „билеринъ“, обикновено нѣкой грѣкъ или кучовлахъ отъ Янина. Тѣзи „хекими“ съ своитѣ билки, кръвопускания, пиявици и пр. бѣха дали поводъ, бѣха дали много пакти основание да бждатъ смятрани като шарлатани, като шури и пр. Отъ тукъ и произхождението на горнитѣ пословици.

Трѣзва, обаче, да се признае, че въ нѣкои мѣста е имало добросъвестни и внимателни хекими, които сж принесли значителна полза на нуждаещи се. Нѣкои отъ тѣзи изподзуваха лѣчебната книга на Дионису Пирю, преведена у насъ на български отъ учителя търновецъ — Гранцики.

На знаещитѣ и говорящи турски е позната пословицата:

Хакименсь, хекименсь бере гитме, т. е.

Тамъ гдето има управникъ и лѣкаръ не отивай.

Пословицата е характерна особено за времето на турското владичество. Наистина тя не отговаря на действителността, защото нито управлението, нито лѣкарството въ това време е било уредено както трѣбва, обаче, като народна мъдростъ пословицата е за забелизване. Отъ нея се вижда, че народътъ инстинктивно приема, какво гдето има селище, гдето живѣятъ хора, трѣбва да има управа, трѣбва да има и лѣкаръ, който да се грижи за тѣхното здраве.

Нека се прибави къмъ това, че думата врачъ, която употребява нашиятъ народъ и за лѣкаря, целителъ, се приписва още и главно на човѣкъ който врачува, бае, чарува. Отъ тукъ раннозначни думи имѣсто врачъ: вражалецъ, вражачъ, врачовникъ, вражаторинъ, баячъ, бродникъ, магесникъ.

Народътъ, знае и хирурзи джерахи.

Песень:

Де има да знаешъ джерахи,

Джерахи, Нонке, скимджии. (Гер.)

Друга:

Азъ съмъ Панче, джерахи,

Джераха, още хекимка.

Героятъ лѣкува джерахъ така: лѣкаръ, който лѣкува рани и други външни болести; хирургъ.

Въ нашия юридически фолклоръ и въобще въ народнитѣ умотворения лѣкарътъ е хекиминъ, хекимджия, екимъ, екимджия и представлява отъ себе си именно врачъ, който умѣе да врачува и съ врачувания и магии да лѣкува. Една песень, която срещаме у Верковичъ „Веда словена“, казва:

„Нажелило се на 70 крае,

Тя си прашать първа изметчис,¹⁾

Да си иде на Юдинска земе,

Да си никне Юда хекимдживил,

Да си дойде на край земе,

Да си лежи Бархиаъ крае.“

(„Веда Словена“, 82)

¹⁾ Изметчис — турска дума — прислужникъ. Въ случая ордноренъ първи прислужникъ.

§ 45. Хора на изкуството: музиканти, цигулари, певци и пр.

Не съм музикантинъ да дамъ и капара напредъ. (Вид. Габ.)
 Спирларитъ сж пометливи и не думдаръжчи. — (Сжшо).
 Цигуларъ кжша не храни.
 Цигуларъ домъ не събира. (Изъ народнитъ пѣсни.)
 Царули пѣма, гайдаръ иска. (Слав.)

Въ народнитъ възгледи продължава старата народна идеология за човѣка на изкуството, по-право за музикантиня, свиреца. Обикновено такива сж били циганитъ, наричани лаутаритъ, кеманеджини, т. е. цигулари и пр. За това: „цигуларъ кжша не храни, цигуларъ домъ не събира“. Ето защо и тѣмъ не се е вѣрвало: тѣ трѣбвало да даватъ „капаро“ за неустойка, бидейки пометливи.

Интересна е пословицата или поговорката, записана у Герова подъ думата гайларъ. Тази пословица гласи:

Полски кичъ: и гайдаръжчи, и хайлутинъ, и говедаръ.

Трудно е да се обясни пълния смисълъ и натякванията на поговорката. Въ всѣки случай тя иде да утвърди това, което се каза по-горе въ рубриката „попове“, а именно отъ кукъ — пощъ, отъ пощъ — кукъ.

По всичко изглежда, че нашиятъ народъ, като реалистиченъ и трезвенъ не е далъ изъ своята среда на времето си твърде цигулари и свирци, като е прелоставилъ туй занятие главно на циганитъ.

Все пакъ въ народнитъ умотворения се напомня съчувствено за съществуването на „кавалджини“ юнаци, на „девойки песнопойки“. Така въ една отъ македонскитъ песни на Верковича се среща следния стихъ.

„Ми пуснала изриа Юда,
 Да си беретъ малки моме,
 Малки моме песнопойке.
 Я сречи кафалджини“. (В. 106).

Така, че струва да се отбележи какво народътъ тачи пѣсенята, и пѣснопойката, та и кавалджинитъ. Той вижда въ

¹⁾ Лаута у Герова: цигула, гждулка, гашника, виолонцъ, кемеце. — Лаутаръ, който свиря съ лаута, свирачь, цигуларъ, гждуларъ, кеманеджинъ.

пѣсенъта даже една чародейна сила, която може да помогне на болю, на неджгаво, стига пѣсенъта да се пѣе отъ добри „пѣснопойки“. Въ пѣсень, записана отъ Верковича, се пѣе:

Я идите, докарайте,
 Две дивойки, песнопойки
 Да запентъ жазно тѣжно,
 За жалене за плачене,
 Белки стане че оздраве,
 Че оздраве и прогледне.
 Докара а две дивойки,
 Две дивойки песнопойки (В. 106, стр. 1ъ. 259).

При пословицитѣ: „цигуларь кжица не храни“, „царюли нѣма гайда ище“, които изразяватъ реалистичния възгледъ на българина къмъ музиката въобще би трѣбвало да се предполага, че у насъ следъ освобождението, ще е трѣбвало голѣми усилия за да се появи една музикална и въобще художествена култура. За очудване на знозинз — и нашенци и чужденци — у насъ много скоро се отвъдиха: и пѣвци, и въобще музиканти, и живописци и скулптори.

Нѣма тукъ да посочваме и напомняме имена на бележити у насъ лица, хора на изкуството въ всичкитѣ му области. Това значи едно: българинътъ и българката сж надарени отъ Бога съ дарби, които не остава освенъ да се подкрепятъ и развиватъ.

БИБЛИОГРАФИЯ

А. Съ кирилица

Ариладовъ, Мих. Български пословици. Изд. М-ното на Нар. Просвѣщение. 1921 г.

Балджиевъ, д-ръ В. Т. Студия върху нашето персонално съпружеско право (СБНУ, кн. IV и следъ.).

Барсовъ, Русское право въ нар. пословицахъ. Москва, 1878.

Бобчевъ, С. С. Сборникъ на български юридически обичаи. Ч. I. Гражд. право (два тома) и ч. II. Държавно право (трети томъ).

— Българско обичайно наказателно право. Изд. Бълг. Акад. на наукитѣ. 1927 год.

— Българско обичайно съдебно право. Изд. Бълг. Акад. на наукитѣ. 1917 г.

— Българско-турски успоредници въ юридическигѣ пословици и значението имъ за народното право (ср. „Наученъ Прегледъ“ г. III, кн. I). Същата статия — рефератъ е печатана по руски въ Труды V-го Създа на русскихъ академическихъ организаций за границей“. Часть I. 1932 г. подъ изсловъ „Българско-турски паралели въ юридическихъ пословицахъ и нхъ значение для народнаго права“.

— Турски пословици въ България. (Въ „Извѣстия на Етнографическия Музей въ София“ № 10—II. 1932 г.).

Богоровъ, д-ръ Ив. Български народни пѣсни и пословици. Пеша, 1847.

Буслаевъ, Истор. очерки русской нар. словесности и искусства. Сиб. 1861 г.

Верковичъ, Народне песме македонски бугара. Београд, 1860.

Вълчевъ Д. Пословици отъ Дуничко. (СБНУ, кн. X, 1924; XI—XIII.).

Герговъ, Найденовъ, Рѣчникъ на български езикъ. Пловдивъ.

Гильфердингъ, А. Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ въ „Записки И. Р. Географ. о-ва по отдѣл. Этнографіи Томъ II. 1899).

Гжбъевъ, П. К. Пословици и пословични изрази отъ Визанско^е В. Търновско и др. (СбНУ. кн. XXV).

Даль, В. И. Пословицы русскаго народа. Москва, 1862 (III изд. Сиб. 1869 год).

Джвернуз-Саваръ болгарскаго языка. Три тома Москва, 1888—9.

Желобовскій в. Семья по воззрѣніямъ русскаго народа выраженными въ пословицахъ. (Финанс. записки, 1892 г.). Воронежъ.

Загоскинъ, Н. П. Исторія русскаго права, I- стр. 463.

Закревскій. Малорусскія пословицы. Москва, 1865.

Иллюстриръ. Юридическія пословицы и поговорки русскаго народа. Москва, 1885.

— Юридическія пословицы русскаго народа (Юрид. вѣстникъ, г. XVI, кн. II).

Караселовъ, Любенъ. Памятники народнаго быта болгаръ. Москва, 1851.

Караджичъ, Вукъ. Српске народne пословице. Б. 1900.

Карасевичъ, П. Гражданское общее право, Франція. Москва.

Княжевничъ, Д. Полное собраніе русскихъ пословицъ и поговорокъ 1822.

Ковалевскій М. М. Современный обычай и древній законъ въ Россіи. (Има и франски преводъ).

Леонтовичъ, Т. Обычное право древнихъ славянъ. Кіевскія Ун. Изв. 1865 № 2—4.

Максимовъ. Крылатыя слова. СПб. 1858.

Малышевъ, Крохаль. Обычное право. СПб. 1858.

Милладиеви, брата К. и И. Сборникъ на пѣсни. Загребъ.

Номисъ. Украинскіе приказки. СПб. 1864.

Носовичъ, И. И. Сборникъ белорусскихъ пословицъ (Затаски И. Р. географ. Ола I и II. СПб. 1866—78).

Оршанскій, И. Исслѣдованія по русскому праву, обычному и брачному. СПб. 1869.

Пахманъ, С. В. Обычное гражд. право Россіи. 1877 и 1879 г.

Побѣдоносцевъ, К. П. Курсъ гражданского права. Три тома.

Ряковски, Г. С. Показалець, Одесса, 1859.

Славейковъ, П. Р. Български притчи или пословица и характерни думи. Ч. I. Пловдивъ, 1891 г. стр. 320; ч. II, София, 1897, стр. 229.

Смирновъ, И. Культурна исторія южныхъ славянъ. Казань, 1810.

Снегиревъ, И. Забѣжанія о русскихъ пословицахъ, сходныхъ съ греческими. Вѣстникъ Европы 1829 г. 165 № № 1 и 2.

— Новый сборникъ русскихъ пословицъ и поговорокъ. Москва. 1848.

Стойковъ, Д. В. Пословици отъ Софійско (СбНУ, кн. VII и IX).

Стойчевъ, Кр. С. Пословици отъ Тетевенско (СбНУ, кн. XXXI).

Стойановичъ, Миат. Сборка хрватскихъ народныхъ пословицъ и речи. Загреб. 1886.

Суховъ, Бытовныя юрид. посл. русскаго народа („Народ. иѣст.“ 1874 година).

Тимошенко, Византийскія пословицы и славянскія параллели къ нимъ. Варшава 1895.

Цепенковъ, М. К. Пословици. (СбНУ. кн. IV, XII, XIV).

Чолаковъ, Василий. Български народель сборникъ. Ч. I. Болградъ, 1872.

Шанкарскъ, К. А. Пословици и пословични изрази отъ Македония.

— Пословици. (СбНУ, кн. XXXIV 1858).

Шимацки Илчъ. Сборникъ малорусскихъ пословицъ. Черновика.

Шинковъ, Ст. Н. Пословици отъ Алж-Челеби. (СбНУ кн. VI).

Янежичъ, Ант. Цвете словенскаго народа. Словенске народне песме, пословице на заставице, 1852.

Вели, Хашим. Аталар сѣзюю. 1926.

Есад, Юзбек-огу. Тюрк дилинди дарби миссалер. Измиръ 1335 (1923).

Сандъ, Тексаваде, Джемель Мектехибен Тюркине ихут аталар сѣзюю. Дерсаадеть. Цариградъ, 1311 (1893).

Шипаси, Дурубни имсали Османис. Цариградъ, 1302 (1880). III. изд.

Б. Съ латиница.

Bogišič, Dr Valtazar. Zbornik sadašnih pravnih običaja u južnih slovena. Zagreb, 1874.

Cahier, Ch. Quelque six mille de proverbes. Paris 1868, p. 579.

Chaisemartin, A. Proverbes et maximes du droit germanique étudiées en eux-mêmes et dans leurs rapports avec le droit français. Paris, 1891, p. 585.

Čelakowski. Mudroslovi národa slovanského ve přísloviích. v Praze, 1852.

Daguin, Artur. Axiomes, aphorismes et brocards de droit français avec indication de leurs sources, similaires latines, conférences aux codes et lois. Notes, Préface et Table détaillée. Paris, 1926, p. 295.

Dozon, Anguste. Chansons populaires bulgares. P. 1875.

Grafund Dieter. Deutsche Rechtssprichwörter. Nördlingen 1869.

Jacob Grimm. Deutsche Rechtsaltertümer. Göttingen 1881.

Jacob Grimm Poesie im Recht. Русский переводъ: О поэзии въ правѣ. Сынъ Отеч. 1831. т. 15.

L'Hommeau, Pierre de. Les axiomes du droit français.

Lincy, le Roux de. Le livre des proverbes français. Paris, 1842 и 1849.

Loisel, Antoine. Instituts coutumiers ou Manuel de plusieurs et diverses règles, sentences et proverbes tant anciens que modernes de droit coutumier et plus ordinaire de la France. P. 1610.

Loisel, Antoine. Proverbes ruraux et vulgaires anciens et modernes, 1610.

Livonnière, Claude Pocquet de. Règles du droit français. Paris, 1730.

Martel. Petit recueil de proverbes français. XII-e édition. Paris.

Maxime, G. G. Obiceiurile juridice ale poporului roman. Bucuresci. 1921.

Mažuranić, Dr Vlad. Prinosi za hrvatski pravnopoviestni Rječnik. Izd. Jugosl. akademija Znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1907, 1914, 1917, 1919.

Miclosich, D-r. Die türkischen Elemente in den sud-west Europ. Sprachen W. 1884.

Quittard. Dictionnaire des proverbes et des locutions proverbiales. P. 1843.

Quittard. Etudes historiques, littéraires et morales sur les proverbes français. Paris, 1816. p. 1860.

Rubička. Pravidla, příslovi a povídky vsehunjei se k správě veřejné a obecně i k právu občanskému i trestnému. v Praze. 1872.

Verila-Zabołski, A. Prośłowa polskie odnoszące się do nazwisk ślaskich i mejcowoskich. Poznan. 1884.

Zanne, Juliu A. Proverbele Romanilor din Romania, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, și Macedonia. (Opera premiata de academia romana. Vol. 5). Bucuresti. 1900.

Има единъ съкратенъ популяренъ сборникъ, подъ сѣщия насловъ, издание на книжарницата „Сочекъ“. 1907 г. стр. 322. Вж. тукъ на 15 стр.

Zöpfl. Deutsche Rechtsgeschichte. Brunswick. 1831. (4.о изд.)

RESUMÉ

L'auteur de l'Étude „Notre Droit populaire dans nos proverbes juridiques“ expose d'abord dans son introduction le plan de l'ouvrage complet qui doit contenir quatre livres, notamment:

Livre premier. Coutume, loi et état dans les proverbes juridiques bulgares.

Livre deuxième. Le droit judiciaire: organisation et procédure dans les proverbes juridiques bulgares.

Livre troisième. Droit pénal dans les proverbes juridiques bulgares et

Livre quatrième. Droit civil dans les proverbes juridiques bulgares.

L'étude publiée maintenant ne contient que le premier livre.

Dans l'introduction quatre paragraphes sont consacrés aux paramiographies française, allemande, russe et autres — slaves et non-slaves. Dans chacun de ces paragraphes l'auteur cite les principaux paramiographes qui ont publié dès les temps les plus reculés des recueils de proverbes avec ou sans interprétation. Il rappelle aussi quelques ouvrages de droit coutumier contenant des proverbes, surtout des proverbes juridiques. En parlant des proverbes comme de sources excellentes pour le droit coutumier, l'auteur souligne la lutte que le peuple et quelquesuns de ses représentants ont organisée et soutenue contre le droit écrit romain en faisant valoir que ce droit étant étranger au peuple devrait être banni des tribunaux et évité par les juges.

Dans le paragraphe sur la paramiographie turque l'auteur cite nombre de proverbes turcs bien connus et souvent employés dans la conversation du peuple bulgare. Quelquesuns de ces proverbes, d'après lui, sont empruntés de la langue bulgare et vice-versa.

L'auteur a suivi dans son exposé le plan et le système du paramiologue français R. Chaisemartin (Proverbes et maximes de

droit germanique, étudiés en eux-mêmes et dans leurs rapports avec le droit français. Paris, 1891, p. 855). Une particularité de l'auteur c'est qu'au lieu de citer seulement un proverbe et d'en faire l'interprétation, il compose des groupes de proverbes ayant la même signification caractéristique.

En entrant en matière—Livre premier, Première section—l'auteur tâche de donner une définition de ce qu'est un proverbe et quelle est son origine. Il rappelle quelques définitions des auteurs russes et des différents peuples qui voient dans les proverbes un trésor d'axiomes, aphorismes, maximes, dictons et brocards pour arranger leurs relations d'affaires quotidiennes. Il donne aussi un exposé des différentes opinions sur l'origine des proverbes et souligne que du reste le proverbe naît spontanément et par lui-même. On ne peut indiquer ni son auteur ni la date de sa naissance. D'ailleurs c'est la même chose en général pour tout ce qui est folklore. Certains proverbes ont été empruntés à l'Écriture sainte ce qui est démontré entre autres par le paramiographe français Le Roux de Lincy (Le livre des proverbes français).

Quelques auteurs émettent l'opinion que dans l'état moderne et contemporain les proverbes ne peuvent pas naître. (Taylor — Culture primitive). L'auteur pense que ces paramiologues sont dans l'erreur étant donné que dans le temps présent aussi, par exemple en Bulgarie après la libération même du peuple bulgare il y a des proverbes tout à fait nouveaux qui ont obtenu un grand succès et qui sont employés très souvent, par ex. à Vidin, d'après les informations du folkloriste P. Gabev.

Les premiers paramiographes bulgares ont commencé à publier des recueils de proverbes à la fin de la première moitié du dix-neuvième siècle, c. à. dire dès le moment de la renaissance nationale. Dans ce domaine on peut nommer le Dr. Ivan Bogorov, Petko R. Slaveykov, Luben Karavelov, G. Rakovski et autres. Grand nombre de proverbes bulgares sont publiés aussi dans les dictionnaires de Nalden Guérov (bulgare) et de Duvernoy (russe).

Pour les proverbes juridiques l'auteur trouve leur origine dans les temps les plus reculés et primitifs des nations. Il cite des maximes, dictons, sentences et en général des proverbes qui se trouvent même dans la loi de Hammourabi (v. l'édition de B. Scheil, Paris, 1904), la législation de Moïse, surtout le Deutéronome. Comme les douze tables de Rome, les *pariœctes* de Justinien contiennent aussi beaucoup de maximes et de dictons juridiques.

Les proverbes juridiques ont été toujours une expression du droit du peuple. C'est un produit de l'esprit populaire manifesté sous l'influence de différents cas et faits.

On peut les considérer aussi comme résultat d'une lutte pour le triomphe de l'équité sur l'arbitraire. Par conséquent les proverbes juridiques peuvent être considérées comme une source directe pour connaître le droit coutumier. Les proverbes juridiques ont beaucoup de traits communs avec les formules juridiques, mais il ne faut pas les confondre, car les formules sont des expressions formelles et ont pour but la pratique dans les relations d'affaire surtout pour la vente et l'achat soit privé soit public, telles les expressions qui accompagnent la paumée et le vin du marché. Vu l'intérêt pratique que présentent les proverbes juridiques dans les relations quotidiennes l'auteur émet l'avis qu'ils méritent des études spéciales.

Dans le paragraphe III relatif aux travaux bulgares concernant les proverbes l'auteur raconte ce qu'ont fait les premiers paramiographes bulgares: Petko Ratchev Slavekov, Luben Karavelov, les frères Miladinov, Chapkarev, Tcholakov, etc. Une fois de plus il relève la lutte des coutumes et par conséquent des proverbes avec les influences non bulgares, luttes qui prouvent une grande vitalité des coutumes. Ces dernières restent en vigueur malgré les interdictions formelles, faites soit de la part de l'église soit de la part du gouvernement. Comme exemple l'auteur cite le *prid* (*aghirik* ou *baba-haki*) — c'est l'argent que les parents du fiancé doivent contracter et verser aux parents de la fiancée, sans quoi cette dernière ne peut pas se marier. Pas de *prid* payé à l'avance, pas de mariage.

Deuxième section. Ici l'auteur s'occupe des proverbes concernant le droit, sa conception dans les milieux populaires de la force et du droit (§ 2), de l'arbitraire et de l'équité, de la justice royale, du droit exagéré, de la coutume et de la loi. Dans ce dernier paragraphe l'auteur raconte de quelle manière la coutume se transforme en loi. Dans les temps très anciens le mot *obychai* a été employé pour coutume locale et *zakonъ* c'était toujours une coutume, mais générale et répandue. Quand les premiers traducteurs du Nomokanon devaient traduire le terme grec *nomos* (*lex*) ils ont choisi le mot *zakon*. Suit un exposé sur les coutumes locales, pourquoi la coutume a force de loi, etc.

Troisième section. L'auteur s'occupe des conceptions populaires de l'état en général, cite des proverbes qui caractérisent le roi, la vie royale, l'équité royale etc.

En parlant de l'administration il énumère les proverbes concernant les organes de l'administration pendant la domination ottomane. Il fait la même chose pour l'administration des finances.

La Quatrième section — selfgouvernement — contient des proverbes caractéristiques qui concernent la grande catégorie des tchorbadjis, de l'esnaf (corporation), de la communauté ecclésiastique. L'auteur reconnaît que sous le joug turc les communautés en général soit dans les villes soit dans les villages avaient une large autonomie administrative et judiciaire. Les tchorbadjis (notables) sont divisés en deux catégories: 1 Tchorbadjis ayant gagné une grande influence devant les autorités turques grâce à leur talent, leur bon sens et leur richesse. Cette catégorie de tchorbadjis ont rendu de grands services culturels et autres au peuple quoique certains aient bien mérité sa haine à cause de différents abus. La seconde catégorie de tchorbadjis c'étaient des mandataires, choisis par le peuple comme ses intermédiaires près des autorités turques. Pour cette catégorie de tchorbadjis il y avait une loi de 1857.

Cinquième section. Territoire et ses divisions, frontières, villes, villages, cabanes, catounes. Le peuple a des proverbes, d'après lesquels on peut bien faire l'apologie du village, mais il vaut mieux vivre à la ville. C'est bien compréhensible car pendant la domination ottomane il n'y avait pas assez de sécurité pour la vie et les biens des populations en général dans les villages.

Méritent une attention les proverbes:

Petit village grands impôts (car la somme des impôts est répartie parmi les villageois mêmes qui se connaissent).

Le village nourrit la ville.

Le village contracte, le village répond.

Sixième section. Population. Dans les paragraphes de cette section on trouve un grand nombre de proverbes caractérisant les turcs, les juifs, les grecs, les arméniens, les albanais, les tziganes et les valaques. Le peuple est souvent subjectif quand il s'agit de caractériser ces diverses nationalités, quoique beaucoup de proverbes soient l'expression de ses observations et la conclusion de ses relations. Pour les turcs le peuple a des proverbes dans lesquels il les qualifie comme des bonnes gens, généreux, peu soucieux et enclins au Kef (douce farniente).

Très caractéristiques sont les proverbes:

Quand le turc s'enrichit il prend encore une femme, quand le bulgare s'enrichit il se fait bâtir encore une maison.

Dites au turc „aga" (seigneur) pour lui faire plaisir.

Si tu ne veux pas avoir les cornes brisées ne lutte pas avec le turc.

Pour les juifs les proverbes sont assez énergiques et négatifs. Le juif ne pense qu'à son argent et à ses intérêts pécuniaires.

Le grec est le plus maltraité par les proverbes du peuple bulgare. C'est un renard, un tartuffe à deux faces. Pourtant ces proverbes sont formés surtout pendant la domination très lourde des phanariotes (grecs: évêques et autres) en Bulgarie.

Proverbes: Un grec ment pour trois tziganes.

Le grec se ruine par son luxe, le bulgare par son obstination.

Les arméniens ne sont pas traités mieux dans les proverbes bulgares. Ils sont grands affairistes, usuriers, marchands sans scrupules. L'arménien a grande bouche. Il se vante toujours.

Quant aux tziganes ils constituent un large élément de plaisanterie, de satire et d'humour à outrance:

Le tzigane tremble de peur.

Le tzigane est fier de son origine.

On a proposé au tzigane d'en faire un roi. Mais du pain?

— Du pain tu auras une voiture pleine.

— Bien, mais à condition que je sois dans la voiture.

Pour les valaques on a quelques proverbes qui les caractérisent comme très primitifs et soucieux de leurs troupeaux.

Enfin les albanais sont appréciés comme des hommes courageux et qui regrettent une cartouche quand elle n'atteint pas le but.

Luben Karavélov publie un proverbe assez répandu:

„Chez un juif prends du vin, n'y couche pas,

Chez un arménien ne mange pas.

Chez un turc prends du café et fume (le tchibouk) mais ne bois pas de vin,

Chez un albanais mange et bois, mais ne voyage pas avec lui

Chez un grec — ne fais rien*.

Quant à la condition sociale des habitants agriculteurs artisans, marchands, notables, prêtres les proverbes sont assez objectifs et conformes à la réalité de la vie des différentes catégories.

Métier ne souffre pas de faim.

Le boutiquier doit être boiteux pour être toujours dans sa boutique

Si le marchand ne risque pas — il ne gagne pas.

Enfin le peuple a quelques proverbes assez caractéristiques aussi pour les professions libérales — avocats, médecins, artistes. Son appréciation des avocats est négative. Cette appréciation n'est pas plus sympathique pour les médecins. Quant aux artistes le peuple a des proverbes qui soulignent que „l'art ne nourrit pas la famille“ et que le musicien n'a pas de maison. Comme on sait, le bulgare ne peut comprendre l'homme qui ne possède pas une maison à lui.

Notre droit populaire dans nos proverbes juridiques
par S. S. BOBTCHEV.

TABLE DES MATIÈRES

Introduction

Remarque générale

Coup d'oeil sur les sources et la bibliographie

I. Paramiographie française. — Recueils de proverbes juridiques.	2
II. Recueils de proverbes russes.	7
III. Paramiographie allemande.	10
IV. Autres recueils de proverbes slaves et non slaves.	13

Livre premier

Section première

I. Qu'est-ce le proverbe? Comment apparaît-il? Classification	21
II. Proverbes juridiques.	30
III. Qu'a-t-on fait chez nous pour les proverbes en général et spécialement pour les proverbes juridiques.	34

Deuxième section

Le droit et la coutume en général.

1. Le droit	45
2. Droit et force	47
3. Tort et justice	49
4. Peine sans faute	50
5. Justice royale	51
6. Droit exagéré	52
7. Coutume et loi	52
8. Coutumes locales	57
9. Pourquoi la coutume est-elle obligatoire?	58
10. Observation et changement de la loi.	59

Troisième section**L'état en général**

11. Etat et royaume	61
12. Le bulgare et sa patrie	64

II Pouvoir souverain

13. Le roi	65
14. Encore le roi	67
15. Vie royale	68
16. Grâces et justice du roi	68
17. Caractéristique des fonctions royales	70

III Administration.**Organes de l'administration**

18. Vizirs, pachas et autres gouvernants	72
19. L'administration durant l'époque de la domination ottomane	74
20. Plaintes contre l'administration	75
21. Le soldat et l'armée	76

IV Finances

22. Administration, impôts, employés du fisc	77

Quatrième section**V Selfgouvernement**

23. Organes du selfgouvernement communal	85
24. Caractéristique du tchorbadji (notable) faite par le peuple	89
25. Entente et solidarité des intérêts	90
26. De la corporation (esnaf)	90
27. Communauté ecclésiastique	91

Cinquième section**VI Du territoire et ses divisions**

28. Frontières d'état	95
29. Villes	96
30. Villages, cabanes (colibi) et catouni	99

Sixième section**VII Population.****Eléments constitutifs**

31. Turcs	103
32. Juifs	107
33. Grecs	111
34. Arméniens	114
35. Albanais	116
36. Tziganes (bohémiens)	118
37. Valaques	119

b. Conditions sociales

38. Agriculteurs	122
39. Artisans (esnafli)	124
40. Marchands	126
41. Notables (boliars, tchorbadjis)	12
42. Prêtres	131

C. Professions libérales

43. Avocats	133
44. Médecins	133
45. Artistes.	135
